1006960

Univerzita Karlova v Praze

Pedagogická fakulta

Katedra rusistiky a lingvodidaktiky

Ruská vesnice očima

L. N. Tolstého a A. P. Čechova

Autor: **Jana Ivánková**

Vedoucí diplomové práce: **PhDr. Radka Hříbková, CSc.**

Praha 2007

Prohlášení:

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracovala samostatně pod vedením PhDr. Radky Hříbkové, CSc. Použité prameny jsou uvedeny v seznamu literatury.

V Praze 5. 12. 2007

Poděkování:

Ráda bych poděkovala PhDr. Radce Hříbkové, CSc. za vynikající vedení, trpělivost, cenné rady, připomínky a mnoho času, který mi při diplomové práci věnovala.

Jana Ivánková

Obsah

Úvod 1

1. Rolnická otázka Ruska a Evropy devatenáctého století 3

1.1. Změny na vesnici v evropském kontextu 3

1.2. Situace v Rusku 7

1.2.1. Uvedení do historické a kulturní problematiky 7

1.2.2. Pronikání západní kultury 9

1.2.3. Slavjanofilové 10

1.2.4. Západníci 11

1.2.5. Narodnici 12

1.2.6. Zemědělská problematika a zrušení nevolnictví 13

1.2.7. Ruská teokracie a opozice 15

1.2.8. Vývoj po roce 1881 – hladomory 16

1.2.9. Ruský intelektuál na konci století 18

2. Lev Nikolajevič Tolstoj (1828 – 1910) 21

2.1. Vesnice v životě a díle L. N. Tolstého 21

2.1.1. Uvedení do životního příběhu 21

2.1.2. Obrat k literatuře 22

2.1.3. Vztah k rolníkům 23

2.1.4. Pomoc rolníkům a osvětová činnost 25

2.1.5. Rousseau a Tolstého pedagogická činnost 27

2.1.6. Tolstoj a děti 29

2.1.7. Duchovní hledání 35

2.1.8. Duchovní krize a víra 37

2.1.9. *V čem je má víra?* 44

2.1.10. Rozpad vesnického života 49

2.1.11. Filozofie vesnického života 50
2.1.12. Vztah k městu a civilizaci 52
2.1.13. *Co máme tedy dělati?* 56
2.1.14. Rodina a životní styl 59
2.1.15. Tolstojovci 60
2.1.16. Jasná Poljana 62
2.1.17. Literární metoda 64
2.2. *Statkářovo jitro* 67
2.2.1. Úvod do problematiky díla 67
2.2.2. Vesnice a příroda 69
2.2.3. City a vztahy na vesnici 70
2.2.4. Role muže 77
2.2.5. Postavení ženy 79
2.2.6. Dětství na vesnici 84
2.2.7. Stáří na vesnici 86
2.2.8. Hospodaření na vesnici 87
2.2.9. Životní postoje 93
2.3. *Anna Kareninová* 98
2.3.1. Úvod do problematiky díla 98
2.3.2. Levin a jeho bratři - rozdílné pohledy na ruskou vesnici 100
2.3.3. Lid a jeho vůle 103
2.3.4. Vesnice versus město 104
2.3.5. Levinovo zázemí na vesnici 110
2.3.6. Motiv výchovy a vztahu k dětem 111
2.3.7. Levinova životní filozofie a víra 111
2.3.8. Fyzická práce v životě Levina 113
2.3.9. Levin poznává život rolníků 114
2.3.10. Hospodaření na Levinově statku 116
2.3.11. Teoretické úvahy o ruském zemědělství 118
2.3.12. Konec ruského statkáře 121

3. Anton Pavlovič Čechov (1860 – 1904) 123
3.1. Vesnice v životě a díle A. P. Čechova 123
3.1.1. Uvedení do životního příběhu 123
3.1.2. Tvůrčí metoda 129
3.1.3. Čechov řekl Tolstému sbohem 133
3.1.4. Vztah k přírodě 140
3.1.5. Cesta na jih 141
3.1.6. Ochrana přírody 143
3.1.7. Téma města 145
3.1.8. Příroda a psychologie díla 146
3.1.9. Melichovo 148
3.1.10. Rolnické příběhy 150
3.2. *Můj život* 153
3.2.1. Úvod do problematiky díla 153
3.2.2. Tolstojovské principy prostého vesnického života 154
3.2.3. Kritika „myslitelů pro požitek" 157
3.2.4. Výraz filozofické duality 158
3.2.5. Vesnický život a rolníci 159
3.2.6. Motiv města 163
3.2.7. Konvence města a boj s předsudky 167
3.2.8. Téma otců a dětí 171
3.3. *Mužici* 177
3.3.1. Úvod do problematiky díla 177
3.3.2. Motiv půdy 182
3.3.3. Vesnice a příroda 182
3.3.4. Vesnické děti 184
3.3.5. Motiv mužikova úpadku 189
3.4. *V rokli* 197
3.4.1. Úvod do problematiky díla 197
3.4.2. Rodinné štěstí 198

3.4.3. Nečekané rány osudu 199
3.4.4. Symboly zamoření 200
3.4.5. Dravčí symboly 201
3.4.6. Symboly oběti 203
3.4.7. Motiv křesťanství 204
3.4.8. Mužik přestává být rolníkem 209
3.4.9. Bez hříchu nelze 212
3.4.10. Obrana mužikovy důstojnosti 215
3.4.11. Motiv svatosti 216
3.4.12. Motiv putování 217
3.4.13. Motiv dobročinnosti 220
3.4.14. Potenciální ráj 222
Závěr 225
Резюме 235
Summary 239
Seznam použité literatury 243

Úvod

Téma ruské vesnice v dílech dvou klasiků jsem si pro svou diplomovou práci vybrala proto, že skýtá příležitost zabývat se přístupem ruských spisovatelů ke všem stěžejním problémům života, které jsou na vesnici patrné ve své nejzákladnější podobě. Pohled na člověka v jeho původním přirozeném prostředí odhaluje kořeny, z nichž vychází i dnešní člověk. S výhodou odstupu více než jednoho století nám umožňuje zkoumat jistoty i nejistoty tehdejšího člověka, jeho silné stránky i slabosti, jeho spojení s přírodou i se sebou samým skrze myšlení, city, filozofii a náboženství.

Sepětí s půdou a s přírodou vůbec je na vesnici nejintenzivnější, a je zde proto možno pozorovat význam této vazby pro tělesné a psychické zdraví lidí i důsledky jejího oslabování nebo ztráty povědomí o ní. Období devatenáctého století je z tohoto hlediska zajímavé tím, že bylo možno sledovat a literárně zachytit člověka na vesnici v podmínkách, kdy se civilizace stále rychleji rozvíjí. Všechny prastaré vztahy mezi lidmi navzájem i k přírodě se rozpadají, začínají prodělávat prudší změny, než tomu bylo kdykoli dříve - změny patrné již v horizontu jediné generace a projevující se samozřejmě i v literatuře.

Závěr, ke kterému chci v této práci dospět, je nalezení uceleného pohledu na problematiku ruské vesnice daného období v kontextu, který poskytují vybraná literární díla té doby a osobnosti jejich tvůrců.

V souvislosti s problematikou ruské vesnice by měla tato práce přinést také bližší pohled na začínající závažnější odcizení člověka přírodě, ať už v podobě větší devastace přírody, nebo přesunů velké části vesnického obyvatelstva do měst. Jedním z cílů je tedy objasnit příčiny tohoto konfliktu, který nastal mezi člověkem a přírodou, a popsat jeho dopady na vývoj životních hodnot a sociálně-kulturní situaci reflektovanou v díle a životě předních spisovatelů. V širších souvislostech by měla práce přiblížit

i celkovou roli ruské inteligence v poznávání vesnického člověka, jakož i obecných teoretických problémů, kterými se v dané době zabývala.

Metodou zkoumání a nalézání těchto závěrů mi bude především pokus o pochopení intuitivní vize literárních géniů dané doby vyjádřené v jejich díle. Budu se opírat zejména o interpretaci toho, jak je ruská vesnice spatřována v dílech L. N. Tolstého *Statkářovo jitro* a *Anna Kareninová* a v dílech A. P. Čechova *Můj život*, *Mužici* a *V rokli*.

Budu rovněž charakterizovat životní zkušenosti těchto dvou spisovatelů s prostředím vesnice, jejich filozofická východiska a spolupráci nebo střety na tomto poli s jinými představiteli ruské inteligence. Všechny tyto prvky budu zkoumat jak vlastním rozborem relevantní části tvůrčí činnosti autorů, případně korespondence nebo vzpomínek současníků, tak seznámením se s různými vědeckými analýzami jejich prací, tvůrčích metod, osobnosti a života.

Pro lepší pochopení souvislostí budu také využívat některé historicko-sociologické rozbory tehdejší doby, a to zejména v části práce věnované rolnické otázce v širším historickém kontextu Ruska a Evropy devatenáctého století.

1. Rolnická otázka Ruska a Evropy devatenáctého století

1.1. Změny na vesnici v evropském kontextu

Podstatný rozmach evropské civilizace, který se odehrával v devatenáctém století, probíhal „na základech společnosti rurální a jejích tradicích". (Lapka a Gottlieb, 111) Své základy a tradice však tato civilizace začala právě v devatenáctém století podstatně přetvářet a do značné míry i bořit.

Po celé devatenácté století „většina obyvatel Evropy žila na venkově a převážně se, s výjimkou krajin s výrazně průmyslovou skladbou, živila zemědělstvím. V roce 1800 byla tato převaha naprostá. Ve třetí čtvrtině devatenáctého století pouze Velká Británie nabyla povahy průmyslového státu s méně než 20% zemědělských obyvatel a o celé století předběhla další evropské země, které jen zvolna směřovaly od agrární k agrárně průmyslové společnosti. Jedině Německo dospělo před sklonkem devatenáctého století k průmyslově agrárnímu stadiu s méně než 40% obyvatel zaměstnaných v zemědělství." (Petráňovi, 187)

Přechod k epoše šíření průmyslové výroby v Evropě postupně začal zaváděním manufaktur již v období po třicetileté válce (1618 – 1648) a spolu s tím nastalo také období problémů spojených se zprůmyslňováním, a to hlavně problémů sociálních, které „nacházely svůj výsledný výraz v podstatně jiné, tj. nižší, životní a kulturní úrovni tehdejšího obyvatelstva, pochopitelně především chudších vrstev." (Přadka, 9) K tomu přistupovaly vlivy společenských změn a také válek: „napoleonské války a jejich důsledky

nejméně do r. 1820, 1830 další revoluce ve Francii, 1848 vlna revolucí po celé Evropě". (Přadka, 6, 9)

Rolníci byli nuceni pro zabezpečení výživy vzrůstajícího počtu obyvatelstva přecházet ke stále modernějšímu hospodaření, což vyžadovalo kromě přirozené inteligence i znalosti a odvahu k experimentování. Nezbytná byla i ochota k frustrujícímu porušování „tradice po generace děděných návyků, jež vytvářely základ tradiční kultury". Ruku v ruce s nutností měnit tradici vznikalo na druhé straně „povědomí o potřebě uchování kulturních hodnot jako nezbytných opor lidského života". (Petráňovi, 191, 204)

Spolu s tím, jak se tyto hodnoty vytrácely z jeho života, začínal si člověk uvědomovat důležitost svého sepětí s přírodou, s půdou, s domovem, s rodinou i folklorními zvyky. Toto poznání se spolu se všemi změnami odráželo i v literatuře a zpětně ovlivňovalo lidský život.

Palčivým problémem v celé Evropě devatenáctého století byla dětská práce. Zprůmyslňování probíhalo nerovnoměrně a na územích bez průmyslu nebo s primitivními výrobami se nižší životní úroveň kompenzovala prací na poli. Pomoc dětí při této práci nebo doma měla přednost před návštěvou školy. Chudé městské děti zaopatřovaly pro rodinu přivýdělek prací za mzdu.

Druhým dobovým jevem byla podle Přadky migrace hospodářského charakteru, čili za prací, za lepšími životními podmínkami atd. Šlo jednak o stěhování chudého obyvatelstva z Evropy, a to nejčastěji do Ameriky, a jednak o pohyb obyvatel uvnitř státu. Adaptace lidí na nový způsob života ve městech a sídlech u průmyslových závodů byla obtížná. Jakékoli přesídlení s sebou přinášelo celý soubor nároků na přizpůsobení se novému prostředí, lidem, zvykům apod., nemluvě už o nutnosti čelit v menší či větší míře xenofobii. Ani adaptace v nových pracovních poměrech nebyla jednoduchá.

I bez zátěže ze změny bydliště a způsobu života nebyl úděl lidí v devatenáctém století ani trochu lehký. Existovaly různé formy útlaku,

např. národnostní diskriminace nebo nerovnoprávnost žen v práci i v rodině. Stav obecné kulturní úrovně včetně vzdělanosti byl u chudších vrstev relativně nízký.

Do řešení otázky jak se vyrovnat se všemi probíhajícími změnami byla podle Přadky zapojena v podstatě veškerá inteligence té doby. Vzdělaná Evropa byla v devatenáctém století prostoupena kromě úsilí o hospodářská zlepšení a rozvoj také snahami o zlepšení společnosti a ušlechtilými myšlenkami lidské solidarity.

„Takové pojetí společenského života mělo pak také zájem na postupném řešení společenských anomálií, jako byla např. opuštěná, zanedbaná, toulající se mládež, jako byla žebravá nebo trestných činů se dopouštějící část dospělé populace atd." Do soustavnějšího řešení těchto problémů se začali pouštět nejprve v Německu a západní Evropě, „neboť právě tam se rodily nové poměry hospodářské i nové proudy myšlenkové." (Přadka, 5)

Nacházely se různé způsoby, jak se s existujícími problémy vypořádat, avšak ještě v devatenáctém století šlo podle Přadky kromě činnosti jednotlivců převážně o aktivitu různých církevních a dobročinných spolků, které se zaměřovaly na pomoc chudým, nemocným či vyřazeným ze společnosti, zakládaly školy a ústavy pro opuštěné děti a sirotky a další sociální zařízení zaměřené např. na péči o děti a mládež v obtížných životních situacích apod. Systém těchto zařízení se pak šířil dál na východ od Německa.

Kulturní, morální, a tím také sociální pozvednutí si kladly za cíl různé kroužky, sdružení či organizace: většinou čtenářské, divadelní, obecně osvětové nebo sportovně-turistické. Snažily se užitečně naplnit volný čas mladých lidí, podpořit kontakt s kulturou a přírodou, pomoci jim poznat zdravý životní styl a vypěstovat určitý poměr k životním hodnotám a vůli potřebnou k odolávání nebezpečí alkoholu, tabáku a hazardních her. Ještě dodnes se z těchto aktivit zachovalo např. povědomí, že sportovec alkohol

nepije. Ke známým propagátorům boje proti alkoholismu patřili ve své osvětové práci také T. G. Masaryk a L. N. Tolstoj.

Alkoholismus byl v té době pokládán podle Přadky za nejvýznamnější sociální chorobu. Masaryk uváděl ještě sebevražednost. Dalšími byly existenční problémy: bída, hlad a podvýživa, které v rodině devatenáctého století zákonitě nastávaly v případě nezaměstnanosti, u rolnického obyvatelstva v případě neúrody. Takové poměry nastaly v celé tehdejší Evropě, na východě byly ještě závažnější než na západě.

1.2. Situace v Rusku

1.2.1. Uvedení do historické a kulturní problematiky

Na samém východě Evropy, v Rusku, byla již situace natolik svérázná, že Masaryk Rusko ve svém díle *Rusko a Evropa* pro vysvětlení této situace z Evropy vyčleňuje, aby mohl Rusko a Evropu srovnávat. Rusko devatenáctého století bylo podle Masaryka rozdvojeno na Rusko staré s předpetrovskou kulturou, připomínající evropský středověk, a Rusko nové, evropské.

Nového Ruska bylo více ve velkých městech a směrem na západ země. Všechno technické, vojenské, bankovní apod. bylo evropské, ať již přímo importované nebo napodobené. Vesnice byla staroruská, snad s výjimkou velkostatkářských příbytků, venkovských továren či železnice. Nejryzejší staroruský život pak existoval v ruských klášterech.

A samozřejmě téměř všude a ve všem, včetně myšlení a cítění, bylo možno pozorovat v různých poměrech směsici nového a starého Ruska. Byl to důsledek specifického historického procesu, během kterého v Rusku vznikala kultura evropská a staroruský způsob života se rozpadal. Ruský spisovatel, technik nebo důstojník vzdělávající se evropsky stále řešil těžký úkol, jak v sobě sjednocovat ruskou tradici, kterou zdědil, a všechno evropské, co přejímal.

K tomu přistupoval problém, jak měl evropsky vzdělaný statkář, který se již probouzel k novověku, dále žít a spolupracovat s ruským mužikem, který vývojově zůstával téměř nehybně ve svém dosud ještě středověkém živlu. Fakt, že stále více statkářů opouštělo své mužiky, přenechávalo je správcům, a sami žili ve městech nebo v cizině, byl pravděpodobně

výsledkem právě tohoto rozporu. Kvůli narůstající kulturní propasti bylo nejen pro ruského statkáře, ale pro kteréhokoli ruského inteligenta čím dál tím těžší ruskému mužikovi rozumět a pomáhat. A přitom v té době, vzhledem k obrovské mase selského obyvatelstva, mužik znamenal Rusko.

Obyvatelstvo Ruska se zabývalo převážně zemědělstvím. Města se začala rychleji vyvíjet až koncem 19. století. Masaryk uvádí pro srovnání tyto údaje: v roce 1724 žila ve městech v Rusku 3% obyvatelstva, v roce 1812 4,4% obyvatelstva a v roce 1897 13,2% obyvatelstva.

Velká duchovní krize, kterou Rusko prožívalo, spočívala podle Masaryka v tom, že tradiční mystické pravoslavné myšlení, křesťanská pasivita zjevení, objektivistická víra v nejvyšší autoritu církve a státu, teokracie, byly vystaveny vlivu evropského aktivismu a subjektivismu. V tomto smyslu podle Masaryka protestantismus (zejména německý) rozkládal ruské pravoslaví. Pod vlivem evropského pokrokového myšlení byl Rus vystaven novému požadavku spoléhat se na své vlastní duševní síly. Odtud potom ta všudypřítomná otázka: Kam? Co dělat?

Masaryk tento proces srovnává s tím, co při setkání s civilizací prožívá kterýkoli přírodní národ. V Rusku šlo sice jen o rozdíl o jednu dějinnou epochu, o rozdíl mezi středověkem a novověkem, přesto to znamenalo překotný přerod k modernější kultuře, která byla někde jinde navíc již hotová.

Tato situace pro Rusy představovala pokušení některé fáze svého vývoje prostě přeskočit, vynechat, využít duševní práce v Evropě již vykonané, přijmout výsledky této práce nekriticky jako hotovou věc, tak jako byli i dříve ve svém objektivistickém přístupu zvyklí přijímat to, co se jim předkládalo k věření. Takovým způsobem se v Rusku, jak soudí Masaryk, vytvářely předpoklady k nebezpečné polovičatosti.

Nejen ruský inteligent, také ruský mužik prožíval svou krizi a ta byla právě výhradně náboženská. Evropský protestantismus začal v šedesátých letech působit na značné masy mužiků. Náboženský racionalismus mužikův

se tak postavil vedle pozitivismu a nihilismu inteligence. Mužik se stal pro mnohé učitelem.

1.2.2. Pronikání západní kultury

Historikové ukazují, že již před Petrem Velikým byly na Rusi četné prvky západní kultury. Petr chtěl přivést západní kulturu násilně, ale nešlo mu o vzdělání, potřeboval technicky modernizovat vojenství. Západní inteligence, která za Petra a po něm přišla do Ruska (podle Masaryka to byla „pěkná cháska"), dovedla šířit západní kulturu jen velmi povrchně. Rusové právem zahájili proti přistěhovalecké kultuře boj.

Kateřina II. zkoušela do Ruska zavádět francouzské filozofické systémy. Když však pochopila, co způsobí aplikace Voltaira a Rousseaua na duchovní myšlení Ruska, které stále ještě lpělo na tradicích křesťanství třetího století, obrátila se proti tomu. Tak postupně začalo oficiální stíhání evropského myšlení, které ale nebylo důsledné, protože vláda potřebovala kvůli vojenství nové technické poznatky, a tudíž i příliv příslušné vzdělanosti.

Podle Masaryka byl spor mezi Starorusy a Rusy s evropskou kulturou patrný už v 18. století. Tento spor se ještě zvětšil reakcí proti francouzské revoluci. Během napoleonských válek a po nich se ruské poznávání Evropy rozšířilo, zároveň se Rusko zcela odvrátilo od Francie a udělilo svou přízeň Německu. Tak vzrostl vliv německé filozofie na ruskou národní filozofii a její dva hlavní směry slavjanofilství a západnictví.

V 19. století se v literatuře horlivě rokovalo o poměru individua k celku národnímu a lidovému či k dějinnému procesu. V ruské literatuře „otázku vztahu k lidu jako měřítku všech duchovních hodnot člověka z tzv. vyšší společnosti" nastolil Bělinskij a po něm ještě důsledněji revoluční demokraté. (Sekera, 42) Lid byl svědomím Turgeněva, Gončarova, Saltykova-Ščedrina a řady dalších ruských autorů. Svůj název od slova „lid" („народ") odvodilo hnutí tzv. narodniků.

1.2.3. Slavjanofilové

Slavjanofilství znamenalo lásku k staroruské církvi a písmu a reprezentovalo ideál carismu. Starší směr slavjanofilství byl liberální a reformní. Pobědonoscev, představitel pozdějšího konzervativního směru splývajícího se starorustvím, vnesl do ruského myšlení ideu, že Rusko stojí na pravoslaví, samoděržaví a národnosti.

Literární představitel slavjanofilství I. V. Kirějevskij se domníval, jak uvádí Masaryk, že mravnost ruského hospodářství, na rozdíl od egoistického, individualistického zřízení západního, je založena na „obščině". „Obščina" čili „mir" byl pojem, který znamenal, že obec měla společnou půdu, kterou rozdělovala mezi sedláky podle počtu dětí. Daň odváděla státu celá obec společně. Slavjanofilové věřili, že „obščina" zabrání proletarizaci mas a zajistí nerušený agrární vývoj Ruska. Společnost byla v jejich pojetí organizací křesťanské lásky založenou na rodině. Car byl jejím patriarchou. Mužik byl ideálem prostého, nezkaženého člověka v protikladu k nešťastnému, rozháranému „Evropanovi". V tomto pojetí mužika a zdůrazňování primátu náboženství přizvukoval slavjanofilům i Tolstoj. Zcela zvláštní typ slavjanofilství podle Masaryka vybudoval a ruským problémem pronikl nejhlouběji Dostojevskij.

Kritik A. A. Grigorjev byl, jak uvádí Masaryk, představitelem slavjanofilství přetvořeného na základě pokusu o syntézu se západnictvím. „Grigorjev a jeho stoupenci byli nazváni (Dostojevským) počvenniky; toto označení (počva = základ, base, půda) má napovídat, že mají solidní základ, totiž ruský lid, při čemž dvojsmyslnost slova označuje spolu i filosofický základ programu." (Masaryk I, 569)

1.2.4. Západníci

Západníci by na druhé straně rádi vynahradili Rusku chybějící renesanci zdomácněním některých evropských institucí, zákonů či myšlenek. Masaryk dělí západnictví v širším smyslu na

1) západnictví literární a vědecké (Bělinskij, Dobroljubov, Pisarev), ke kterému se řadil i naturalismus a literární nihilismus;
2) socialismus (Herzen, Černyševskij) s vedlejšími větvemi marxismu (na univerzitách) a novomarxismu (Struve);
3) liberalismus (Turgeněv);
4) anarchismus činu (Bakunin) se svou větví politického nihilismu;
5) anarchismus teoretický (Tolstoj).

V užším smyslu jsou podle Masaryka pod pojmem západnictví známy teorie formulované v boji se slavjanofily, které obhajovaly Evropu a novou dobu. Západníci přistupovali ke sporu se slavjanofily vědečtěji, byli horlivější v hospodářských otázkách a také političtější. Osvobození mužiků požadovali energičtěji než slavjanofilové a přimlouvali se (po vzoru Turgeněva) i za zavedení konstituce.

Mezi slavjanofily a západníky existovalo, jak se domnívá Masaryk, prolínání myšlenek a vzájemné působení. Např. socialisté, stejně jako slavjanofilové, vkládali velké naděje do „miru". Celkově se však západníci klonili k názoru, že „mir" je instituce fiskální, ke které byl mužik přiveden tím, že obec ručila za daň, což měla na svědomí nepružná státní administrativa. Západníci sice kritizovali a nenáviděli nedostatky Ruska, ale řada z nich nakonec došla k názoru, že Evropa má dokonce větší chyby než Rusko, že „Evropa hyne".

1.2.5. Narodnici

Protože Rusko bylo státem veskrze agrárním, bylo počátkem sedmdesátých let důležité narodnictví, hnutí inteligence, která se snažila vzdělávat lid. Žádalo se, aby se inteligence přimkla k lidu a eticky se mu oddala, „chodila mezi lid".

Jejich krédem byla Rousseauova slova: „Venkov tvoří zemi a venkovský lid tvoří národ." Podle vzoru Rousseaua byli narodnici značně romantičtí i v tom, že viděli v mužikovi hospodářského i mravního zachránce Ruska. Stavěli proti sobě zemědělství a průmysl, venkov a město, rolníka a továrníka, půdu a kapitál. Koncem sedmdesátých let se vyvinulo radikální narodnictví vedené stranou „Narodnaja volja".

„Понятие 'народ' в России всегда (по крайней мере издавна) имело сакральный, точнее, мистифицированный характер. И русская литература сыграла в этом, как известно, громадную, с очевидностью - определяющую роль. Ни в одной из литератур мира благородная гуманистическая идея сочувствия низшим, беднейшим слоям общества, занимающимся тяжелым физическим трудом (народу), не доводилось до такой степени экзальтации и абсурда, и нигде эта категория населения (крестьянство, а затем пролетариат) не награждалась высшими человеческими добродетелями, не превращалась в миф и в фетиш, как это случилось в России к началу XX века. Свое законченное воплощение идея народолюбия получила у крупнейших писателей, 'властителей дум', оказывавших, в силу известной российской специфики, беспримерное влияние на массовое сознание, - у Ф. Достоевского ('русский народ-богоносец'), у Л. Толстого ... , Н. Некрасова ... , Ф. Тютчева ... Трудно не согласиться ... , что 'вся русская интеллигенция' накануне 1917 года была 'народнической' - ... в смысле общей 'веры в народ'." (Jesipov, 197)

1.2.6. Zemědělská problematika a zrušení nevolnictví

Ve druhé polovině devatenáctého století patřilo Rusko podle Petráňových mezi evropské státy s vysokým průměrem obilní výroby na jednoho obyvatele. Rusko s Velkou Británií a USA zajišťovaly nadpoloviční obrat světového obchodu s obilím. Rusko a USA exportem, Británie importem. „Ruští zemědělci, i když v přepočtu na jednoho obyvatele nedosahovali ani třetinových výnosů severoamerických farmářů, produkovali nejvíc obilí v Evropě ... " (Petráňovi, 194)

Rusko bylo schopno exportovat agrární zboží i přes svou „archaickou extenzivní agrikulturu", tradiční, málo pokročilé zemědělství, nevysoké hektarové výnosy, nízkou úroveň techniky a produktivity práce. Důvodem bylo podle Petráňových to, že se obyvatelstvo velké země zaměstnávalo převážně zemědělstvím a bylo většinou zvyklé na velmi nízkou životní úroveň, což znamenalo, že Rusko mělo v zemědělství dostatek levných pracovních sil.

„Ruští statkáři, namnoze odkázaní na obchodní lichváře, znali převážně jen tradiční inventář a bezohledný despotismus vůči závislým rolníkům ... " (Petráňovi, 194)

Připoutání mužika k pánově půdě bylo dokončeno za Kateřiny Veliké. Mužikovo poddanství hodně podobné otroctví pak v Rusku trvalo až do roku 1861. Do té doby mohli být mužici prodáváni, do roku 1833 mohla být nevolníkova rodina prodejem navždy rozdělena, mužici mohli být také prohráni v kartách nebo darováni statkářově milence. Na pánovi záleželo, dá-li nadaného nevolníka vzdělat. Pán stanovoval, které dvojice se mohou vzít a které nesmějí. Panský dům občas připomínal menší harém, protože pán měl také přirozené právo na ženy a dcery svých nevolníků.

„Pocit tohoto celkového sociálního a mravního stavu ukládal osvícencům a humanistům odstranění otroctví za první povinnost; ale také hospodářské výpočty stále znova ukazovaly, jak málo vydatná je nesvobodná, vynucená práce a konečně musili ruští šlechtici a statkáři pochopit, co znamenají

chronicky propukající selská povstání a četné požáry a vraždy." (Masaryk I, 157)

Uvolnění půdy od všech feudálních vlastnických omezení bylo pro rozvoj „moderního kulturního systému" nezbytné. Z toho hlediska bylo třeba, aby se půda stala zbožím a sedlák byl do ní, jakožto do svého vlastnictví, ochoten investovat a zvyšovat tak produkci. Sedláci i majitelé velkostatků potřebovali též najímat pracovní síly zbavené nevolnictví. „S výjimkou Anglie a Nizozemí, jež měly dlouhodobý předstih, a východní Evropy, hlavně Ruska, kde se vývoj opozdil, se uvedené změny v podstatě uskutečnily v rozmezí let 1789 až 1848." (Petráňovi, 184)

V Rusku bylo nevolnictví zrušeno až v roce 1861, a to bez velkých příprav. Nevzdělaný sedlák zvyklý sloužit se stal svobodným. Byl to sice nutný krok, ale krok do neznáma, jehož důsledkem bylo mnoho vad. Byla nutná reforma celé státní správy, která však probíhala zdlouhavě a všechno se nepřetvořilo, jak to doba vyžadovala. Na pány i na mužiky dolehly finanční následky osvobození, spekulanti se snažili těžit z nastalého zmatku, vypukla a dlouho se vlekla agrární krize. Ta svým způsobem začala již před rokem 1861, protože skoro dvě třetiny statkářů byly zadluženy.

Mužik byl oproti evropskému sedlákovi chudák. Hospodaření v „miru" bylo extenzivní místo intenzivní. „Statkáři a velcí sedláci zvyšovali výnos převážně ... rozšířením obdělávaných ploch a kolonizací Sibiře." (Petráňovi, 194) Přibývalo těch, kteří se z „miru" raději stěhovali do Ameriky.

„Někdejší cholopi, nevzdělaní, kulturně ustrnulí mužici, většinou bídně živořili, aby při nevelkých hektarových výnosech získali tržní přebytky obilí nezbytné k uhrazení dlužních splátek a daní. Jen za tuto cenu mohlo Rusko soutěžit na světových trzích." (Petráňovi, 194)

Zrušení nevolnictví se stalo v devadesátých letech předmětem polemiky. Začaly pochybnosti „zda ekonomické područí a podvodné manipulace bank

a průmyslu neškodí rolníkům dokonce více než morální a zákonná poroba starých časů." (Rayfield, 164)•

1.2.7. Ruská teokracie a opozice

V ruské despocii stál, jak uvádí Cigánek, na vrcholu hierarchie car, pod ním následovala šlechta, dvořané, byrokracie, kupci, inteligence, mužici. O postavení v žebříčku nerozhodovaly individuální kvality. Člověk se na svém místě již narodil; proto se tento způsob hierarchie blížil kastovnímu systému. „Vždyť dokonce i hrdina románu I. S. Turgeněva *Otcové a děti*, zatvrzelý aristokrat Pavel Petrovič Kirsanov, je nakonec nucen s nelibostí konstatovat: 'Что за касты au dix-neuvième siècle!'" (Hříbková 1999, 17)

Mužickou masu pak podle Masaryka ovládali aristokratičtí majitelé půdy. Carismus měl základnu v naturálním hospodářství extenzivního agrarismu. Filozofové a umělci byli aristokraté; jejich tvorba nebyla určena pro lid.

Podle základních státních zákonů byl car samovládným a neomezeným monarchou, carova vůle byla zjevením Božím a sám Bůh přikazoval cara poslouchat. Církev cara uznávala za hlavu církve ve smyslu jeho funkce nejvyššího strážce dogmat víry řecko-ruské. Od toho se pak odvozovala veškerá politika a administrativa. Ministerstvo vyučování např. považovalo za svůj úkol uskutečňovat vzdělávání národa v duchu pravoslaví, samoděržaví a národnosti.

Spolu se stupňováním reakce teokratické vlády, vzrůstala i demokratická literární opozice. Doma i v cizině, jak píše Masaryk, vznikala ilegální literatura. Politická emigrace, která v Rusku existovala v podstatě od 18. století, začala po potlačení děkabristického povstání narůstat silněji. Reakce se vyostřila po potlačení polského povstání.

• Výňatky z díla D. Rayfielda *Understanding Chekhov* jsou v celé práci citovány ve vlastním překladu.

Roku 1866 byl spáchán první atentát na Alexandra II. Reakce i opozice dále narůstala. Počátkem sedmdesátých let začala propagační činnost vzdělávacích spolků mezi dělníky a mužiky („chodit mezi lid"). Západní Evropa zesílila svůj politický vliv prostřednictvím literatury a ruské mládeže vzdělávající se na evropských univerzitách.

Neúspěchy ve válce s Tureckem, množící se demonstrace a atentáty měly absolutismus motivovat ke zmírnění represí. Namísto toho vláda vyhošťovala, zaváděla pro některé oblasti válečné soudy, domovníci se stali v rámci dozoru nad obyvatelstvem policejními orgány apod. Alexandru II. se podle Masaryka stalo osudným, že ačkoli uznával, že nějaké koncese jsou nutné, nikdy je neprovedl. Tento car, který osvobodil mužiky, zahynul roku 1881 pumou mužikova syna.

1.2.8. Vývoj po roce 1881 – hladomory

Alexandr III. se reformami i stálými finančními výhodami, jak píše Masaryk, snažil pomáhat šlechtě, tato pomoc však na její záchranu nestačila. Ani mužikovi nebylo dobře. Půdy v majetku mužika ubývalo s nárůstem počtu obyvatelstva. Kromě nedostatku půdy na mužika doléhalo stejné zadlužení jako na velkostatkáře. Cena půdy stále rostla. Začala doba chronického hladu. Většina mužiků sklízela méně než činilo existenční minimum.

Podle Šklovského byla vesnice koncem století na mizině. Rolníky osvobodili za nehorázných podmínek: ceny za přidělenou půdu byly mnohem vyšší, než byla její tehdejší skutečná hodnota, byly vyšší než cena, která se dala zaplatit tvrdou prací na tomto přídělu. Příděl se nevyrovnal půdě, kterou rolník předtím obdělával pro sebe. Oklestili mu ho ještě takzvanými odřezky, které ho připravily o výběh a pastviska pro zvířata. Když chtěl vypustit třeba jen kuře, musel jít prosit pána. Proto po osvobození sedláci nazývali statkáře zeměžrouty. Země, na kterou by se rolníci mohli

odstěhovat, byly rozkradené, anebo chudému vesničanovi nepřístupné. Dělily ho od ní tisíce verst špatné cesty a hladu po této cestě.

Ve vzpomínkách žila patriarchální vesnice s velkými společnými domácnostmi, kde starci rozkazovali synům a vnukům, kde byli veselí povozníci, kteří zpívali na cestě. Vzpomínky minulost jaksi očišťovaly, poetizovaly ji.

Vesnice hladověla, dobytek hynul, lidé zatrpkli, a tak odcházeli do měst. Lidé si vyprávěli především o bídě, ale nejvíc si stěžovali na nové časy. Řeky byly stále plytší, půda chudla, přibývalo toulavého, nezaměstnaného lidu.

Na vesnici se rozpadávala „obščina". Podle Šklovského se většina rolnictva ocitla ve velmi těžkých hospodářských podmínkách: půdy bylo málo, daně vysoké a vedle ležely plochy země ladem. Některým rolníkům se podařilo pozemky získat a ostatní k nim chodili nádeničit. Vyčerpanou, vydrancovanou půdu obdělávali rádly; dobytek hynul, půdu nehnojili. Občasná úroda nemohla zakrýt obrovské deficity v hospodářství.

Zatímco v západní Evropě byl již hlad věcí neznámou, v Rusku byl hlad, jak uvádí Masaryk, jako ve středověku. Ruské zemědělství hodně zaostávalo za zemědělstvím evropským. Přitom Rusko ještě vyváželo obilí. Výnosy z půdy v Rusku od roku 1861 stále narůstaly, přesto počet gubernií, které potřebovaly státní pomoc, stoupal z osmi v šedesátých letech až na třicet jedna po roce 1900. V roce 1891 nastal akutní hlad. V roce 1892 byl doprovázen ještě cholerovou epidemií. Stále více mužiků se stěhovalo na Sibiř. Při tom všem byla vláda podezíravá a potlačovala i filantropickou výpomoc zámožných tříd hladovějícím.

„Agrární komise, zřízená 1903 Wittem, konstatovala: 'Při normální úrodě zůstává výživné kvantum mužíkovo průměrně o 30 procent pod minimem, fysiologicky nutným k udržení sil dospělého zemědělského dělníka.'" (Masaryk I, 189)

„Nedostatky reformy, kterou se každý rolník zadlužil vládě na celé generace, ho pomocí dluhů a kolektivní zodpovědnosti spoutaly ještě těsněji

než dříve nevolnictví, takže se devadesátá léta devatenáctého století zdála být horší než bída starých časů. V hladových letech začátku devadesátých let jedli rolníci ve skutečnosti méně a umírali mladší než kdykoli dříve od čtyřicátých let. Alkoholismus, pohlavní choroby (téma, které bylo úřady povoleno jen v lékařských časopisech) a epidemie byly horší; v mnoha oblastech byla gramotnost a příjem stěží vyšší. Staří lidé na venkově ... se mohli na osvobození právem dívat jako na katastrofu." (Rayfield, 191)

Kromě nedostatku půdy se na agrární krizi, jak upozorňuje Masaryk, podílela také velká zaostalost mužika, jeho nedostatečné vzdělání a malá výkonnost, navíc nespravedlivé rozdělení půdy a snad i velké vzdálenosti polí od mužikova domu.

Po osvobození se mužici hojně stěhovali do měst, začínali pracovat v továrnách a napomáhali tak rozvoji průmyslu a obchodu. „Staré Rusko se mění hospodářsky a sociálně - třída kapitalistická a dělnická způsobují rozklad v starých třídách a stavech ... vznikají socialistické a polosocialistické teorie narodniků a prvních socialistů, kteří by rádi uchránili staré agrární Rusko, znající jen domácký průmysl, před útokem hladového cizího kapitálu. Postavení ruských dělníků je vůbec značně horší než v Evropě." (Masaryk I, 191, 192)

1.2.9. Ruský intelektuál na konci století

Rayfield se domnívá, že dlouhodobé členění ruských myslitelů na slavjanofily a západníky v osmdesátých a na začátku devadesátých let vymizelo. Tehdejší Rusko je jím vnímáno po politické, ekonomické i filozofické stránce v zásadě jako součást Evropy. Jen v kulturní oblasti podle něj Rusko zůstalo „stojatou vodou". (Rayfield, XV)

Podle Cigánka však v Rusku neexistoval klasický kapitalismus, ve kterém tvořili např. Stendhal nebo Balzac. V osmdesátých letech, nazývaných „bezčasím", „apolitickou dobou" nebo „bezideovým desetiletím", byla hlavním

rámcem tvůrčího života byrokracie a cenzura. Myšlení, zvláště demokratické myšlení, podporováno nebylo.

„Zatímco české povědomí vytvořilo typ byrokrata hlupáčka, zahrabaného ve spisech, povědomí carské despocie objevilo zrůdnost myslícího představitele moci." A zatímco i velmi osamocený myslitel na západě mohl podle Cigánka cítit, že jeho myšlenky jsou něco platné, ruského intelektuála osamocovala nejen genialita nebo talent, ale už pouhý zdravý rozum. (Cigánek, 31)

Ruská literatura, příznačná svým „analytickým hladem", zvlášť často analyzovala neobvyklé postavení ruského intelektuála, který zákonitě docházel k dilematu: „bude nutný ústupek hierarchickému systému zároveň ústupkem vlastnímu názoru? Odtud pocity absurdního osamocení, trpká nemohoucnost ... " Proto bylo v ruské literatuře tolik smutku, stesku, hoře a otázek. Na tíži neubíral ani fakt, že ruští spisovatelé odedávna, jak se domnívá Cigánek, většinou umírali buď „zásluhou" carské ochranky, v souboji, nebo jinak tragicky. (Cigánek, 33)

Také podle názoru Masaryka vládla mezi velkou částí ruské inteligence osmdesátých a devadesátých let stísněná a zesláblá nálada. Tuto náladu, spolu s úpadkem agrární aristokracie a vzestupem kupectva a měšťanstva popisoval i velký ruský spisovatel této doby, A. P. Čechov.

Honzík upozorňuje také na téměř naprostou absenci „líbivě nenáročných žánrů", „lehčí, mondénně zábavné četby" v ruské literatuře. Tu připisuje spíše než vnějším podmínkám ruského bytí „fenoménu, kterému se říká ruská duše" a jejímu „radikalismu", „který pro danou otázku znamená, že Rus čte buď něco pořádného, nebo nečte nic ... nejvlastnější doménou ruské literatury je působit jako vážná, s osudovou naléhavostí kladená otázka, nejednou i přicházet se zásadními myšlenkovými podněty". (Honzík, 17, 19)

Také Čechov podle Rayfielda považoval ruskou psychologii za zcela odlišnou od evropské. Charakterizoval ji zejména vášnivou touhou po životě a pravdě, také myšlením širokého záběru. Avšak těžká historie, chudoba,

a nevědomost ruského člověka, navíc vliv drsného klimatu, vlhkých měst, nekonečných planin a dalších specifických okolností se v ruské psychologii podle Čechova odrážely smutkem a tvrdostí povahy. Čechov v této souvislosti napsal toto: „Život v Rusku drtí své lidi tak, že na nich nezůstane celého místečka, drtí je jako tisícipudový žernov. V západní Evropě hynou lidé proto, že je tam život těsný a dusný, u nás proto, že se tu žije příliš prostorně ... Prostoru je tu tak mnoho, že malý človíček nemá sílu orientovat se." (Cigánek, 39) Tento motiv zdrcujícího prostoru Čechova spojoval s mnoha dalšími ruskými mysliteli.

Citát Čechova uvedený v předchozím odstavci pochází z jeho komentáře k množství ruských sebevražd dané doby. Pro srovnání je možno uvést informaci ze spisů Masaryka, podle které ještě ve třicátých letech 19. století byla v Rusku sebevražda vzácná, zatímco např. ve Francii byly už tehdy sebevraždy časté. Sebevražd však v Rusku rychle přibývalo, zejména mezi vzdělanými lidmi, takže kolem přelomu století byly sebevraždy mladých lidí často na pořadu dne.

Snad právě působením ruské inteligence docházelo na konci 19. století k výraznému posunu v postoji ruského obyvatelstva k práci. Generace Čechova, píše Masaryk, „pochází od rodičů, kteří prací opovrhovali", ale „nemá nic proti víře, že štěstí může záležet jen v práci pro příští pokolení". (Masaryk III, 328)

Tolstoj i Čechov, kteří patřili mezi nejvýznamnější ruské myslitele konce devatenáctého století, přikládali velký význam nejen intelektuální práci, ale dávali také příklad drobné práce v zahradě, na poli a v lese. Oba zdůrazňovali důležitost tvořivé práce pro budoucnost Ruska.

2. Lev Nikolajevič Tolstoj (1828 – 1910)

2.1. Vesnice v životě a díle L. N. Tolstého

2.1.1. Uvedení do životního příběhu

S prostředím ruské vesnice, kterou ve svém díle zobrazoval, se Lev Nikolajevič Tolstoj důvěrně seznámil. Zážitky knížete Něchljudova v povídce *Statkářovo jitro* jsou koneckonců do značné míry odvozeny z autorovy vlastní zkušenosti statkáře. Hrabě Tolstoj mužiky nejen dobře znal, ale hodně se s nimi i ztotožňoval. Nosil mužický vous, oblékal se prostě, po mužicku. Podle S. M. Tolstého měl i velké ruce navyklé na fyzickou práci. Často také citoval oblíbená rčení mužiků, např. „Všechno pomine, jenom pravda zůstane." (Jehlička 1978, 159) Nehledě na aristokratické, majestátní držení těla, graciéznost pohybů a zdrženlivou hrdost mluvy, pyšnil se svým „mužictvím". Jeden z výroků o Tolstém praví, že „před tímto hrabětem nebylo pravého mužika v literatuře". (Honzík, 140)

Stejně jako hrdina povídky *Statkářovo jitro* (*Утро помещика,* 1856), kníže Něchljudov, i jeho literární tvůrce usiloval od raného mládí o změnu ve způsobu života. Opustil studium na univerzitě, aby se osamostatnil a ujal se vedení statku, který zdědil. I on se dovedl nadchnout celou duší pro nové myšlenky a realizovat je s přesvědčením. Podobně jako Něchljudov, také mladý Tolstoj nalezl bohatý pramen síly a duševního uklidnění v přírodě, kde též zažíval kontakt se svým vnitřním hlasem. Snil o budoucím rodinném štěstí a chtěl se o ně dělit s těmi, které měl rád, jmenovitě s „tetičkou", která v jeho životě sehrála roli náhradní matky a naučila ho, jakou radost

může dát cit lásky. I on považoval obětavou lásku za hlavní součást duševního života. Svým povinnostem dal přednost před osobními úspěchy. Ve snaze pomáhat těm nejchudším chodil do chalup svých nevolníků a byl zděšen jejich nouzí. Prožil posléze tvrdou srážku snů a snah se skutečností. Očekávaná zlepšení života mužiků ani uspokojení z práce statkáře se nedostavily. Někteří mužici ho dokonce měli za podvodníka, v lepším případě za blouda.

2.1.2. Obrat k literatuře

Zatímco historie imaginárního knížete Něchljudova má otevřený konec, jeho reálný protějšek, mladý hrabě Tolstoj, vyřešil své rozčarování odjezdem do Moskvy a příští zimu do Petrohradu, kde vedl, jak si sám uvědomoval, lehkomyslný, bezcílný život. Ve snaze začít znovu, najít štěstí v divoké přírodě a v sobě odvahu a sílu, odjel na Kavkaz, aby se tam stal důstojníkem ruské armády. Pobyl tam asi dva a půl roku a odnesl si odtud své nejlepší životní vzpomínky, stejně jako náměty k několika svým dílům. Zaujaly ho obyčeje kozáků, jejichž způsob života byl přirozený jako sama příroda. Mnohem snadněji než s ostatními důstojníky, kteří ho považovali za hrdopýška a podivína, se Tolstoj dokázal sblížit s kozáky a pokojnými horaly. „Человек естественный, свободный от мнения людского, фальшивых суетных желаний, ложных общественных установлений, живущий 'как живет природа', всегда привлекал Толстого." (Loginova a spol., 378)

Na Kavkaze se jako ruský důstojník účastnil bojů, ke kterým neměl jednoznačný postoj. Na jedné straně považoval za nezbytné strážit ruské državy, na druhé straně soucítil s horaly, kteří také hájili svou zem. Celkově však ve válce viděl něco nespravedlivého, co umlčuje svědomí, stejně tak jako ho překvapovala samotná existence války v tomto čarovném prostředí: „Неужели может среди этой обаятельной природы удержаться в душе

человека чувство злобы, мщения или страсти истребления себе подобных?" (Loginova a spol., 70)

Jeho nadšení pro kavkazský kraj bylo neutuchající. Naučil se i místnímu jazyku, zajímal se o historii a folklor ... Kromě toho Kavkaz, který mu odhaloval svá tajemství a moudrost, Tolstého inspiroval k promýšlení řady filozofických otázek, v závislosti na nichž si plánoval budoucnost: „Я нашел простую, старую вещь, ... я нашел, что есть бессмертие, что есть любовь и что жить надо для другого, для того, чтобы быть счастливым вечно." (Loginova a spol., 382) Díky intenzivnímu duševnímu životu, který na Kavkaze vedl, také poprvé pochopil, že má literární talent a že jeho posláním je literární činnost.

2.1.3. Vztah k rolníkům

Tolstoj prohlašoval, jak uvádí Šklovskij, že jeho oblíbeným literárním předmětem je lid, a to ne ten lid, který porazil Napoleona, dobýval a podmaňoval si jiné národy a který se tak rychle naučil vyrábět stroje, železnice i revoluce a parlamenty, ale opravdový venkovský lid. Podle Pechy byli mužici Tolstému prototypem nezkaženého ruského lidu a také předmětem jeho filantropického úsilí. Kontakt s rolníky ho, jak soudí Loginova, pokaždé inspiroval, dodával mu síly a byl mu zdrojem velkého uspokojení. Když nedlouho před svou smrtí prchal z domova, nechtěl se uchýlit k žádným známým, ani do žádné kolonie, chtěl jít jen do chalupy k sedlákům. Když pak umíral na železniční stanici Astapovo, znovu dojatě vzpomínal na mužiky: „ ... - 'А мужики-то, мужики, как умирают!' - и заплакал." (Tolstaja, 213)

Příkladem Tolstého tíhnutí k lidu, přírodě a nezkaženému prvotnímu životu je i velká sympatie, již cítil k obyvatelům Zavolžských stepí. U nich se mnohokrát léčil kumysem (kysaným kobylím mlékem) poté, co se příliš vyčerpal dlouhodobou intenzivní duševní prací. Z jednoho takového

léčebného pobytu píše: „Nového a zajímavého je mnoho: i Baškirci, ... i ruští mužici, i vesnice, rozkošné svou prostotou a dobrotou lidu." (Birjukov, 224) A jindy zase: „Kraj zdejší je krásný, v pravdě panenský, bohatý, zdravý, nezkaženě prostý." (Birjukov, 230)

Kočovný a bezstarostný život Baškirců mu připadal také velmi poetický. Jeho obdiv k tamějšímu životu vyvrcholil v roce 1871 zakoupením statku v Samarské gubernii, který pak navštěvoval téměř každoročně a zařizoval, aby probíhalo vše potřebné: přestavby statku, přikupování polí, orání, atd.

„Několik neúrodných let silně snížilo blahobyt samarských zemědělců a velká neúroda r. 1873 hrozila úplným ožebračením kraje." (Birjukov, 233) Na podnět své ženy Tolstoj podnikl doslova statistické pátrání v celé záležitosti, jehož výsledkem byl jeho tzv. *List vydavatelům*, který mistrně ilustruje různé vrstvy selského obyvatelstva i vliv, jaký na ně neúroda měla:

„Rok 1871 byl v samarské gubernii neúrodným. Bohatí sedláci, kteří dělali velké setby, stali se jen zámožnými, zámožní stali se nuznými a byli nuceni prodati část skotu; dříve nuzní stali se teď zadluženými a žebráky, jichž zde dříve nikdy nebylo.

Druhý neúrodný rok 1872 přinutil zámožné zmenšiti setbu a prodati část dobytka, takže cena koní a rohatého dobytka klesla na polovinu. Nenuzní dříve sedláci teď prodávají i potřebný dobytek a zadlužují se, dříve nuzní stávají se nádeníky, živí se jen výdělkem denním a státní pomocí; počet žebráků vzrůstá.

Letošní - ne už neúrodný, ale přímo hladový rok, uvede v tíseň i bohaté druhdy sedláky a do bídy a hladu skoro 9/10 veškerého obyvatelstva. ... Bída tato už začala a nelze dívati se na lid bez hrůzy ... lid však jakoby na to ani nemyslil a jakoby to ani nechápal ... kdo by povrchně pohlédl na lid, jak sbírá ubohou pšeničku, viděl by zdravý, veselý pracovní lid, slyšel by písně a tu a tam i smích a zdálo by se mu podivným, že uprostřed toho lidu odehrává se jedno z nejhroznějších neštěstí.

Co tedy udělají sedláci? Především budou míchati do obilí lacinou a proto nevýživnou a škodlivou lebedu, otruby atd. ... dále silní členové rodiny budou na podzim a na zimu odjížděti na výdělek a hlad budou trpěti starci, ženy (vysílené porody a kojením) a děti; ty budou přímo umírati hladem a nemocemi, zaviněnými nedostatečnou stravou ... " (Birjukov, 234-238)

Redaktor „Moskevských vědomostí" tento list Tolstého otiskl a dokonce i zahájil sbírky na pomoc hladovějícím. Nejvíce pro zdar věci udělaly ruské inteligentní ženy. Jako první přispěla carevna a svým příkladem strhla tisíce ostatních. Pomoc hraběte Tolstého byla bezprostřední. Osobně obcházel strádající, opatřoval jim obilí, peníze ke koupi koní atd.

2.1.4. Pomoc rolníkům a osvětová činnost

Jak je patrno již z předchozího, jakékoli neštěstí rolníků Tolstoj hluboce osobně prožíval a všemi způsoby se snažil postiženým pomáhat. Tyto snahy ho zařadily mezi liberální šlechtice jeho doby, kteří usilovali o zlepšení života zemědělského obyvatelstva. Jedním z mnoha příkladů jeho upřímného zájmu o osud těchto lidí může být také práce smírčího prostředníka újezdu, které se ujal po zrušení nevolnictví v roce 1861. Snažil se hájit práva rolníků, i když si tím proti sobě postupně popudil okolní statkáře. Jak objasňuje Loginova, začala na něho přicházet udání, dostával i výhružné dopisy. V důsledku toho mu nezbylo než v roce 1862 požádat o uvolnění z této funkce.

Součástí úsilí osvícenějších statkářů Tolstého éry o zvyšování životní úrovně lidu bylo podle Pechy i zvyšování jeho úrovně kulturní, včetně snižování negramotnosti. Rozšíření gramotnosti a základního hospodářského vzdělání se stalo podle Petráňových nutností pro rolníka, který se měl naučit zvyšovat výnosy a zlepšovat produktivitu, což bylo nezbytné pro výživu přibývajícího počtu obyvatel, i těch, kteří se zemědělství nevěnovali.

Také značná část pomoci Lva Nikolajeviče rolníkům byla pedagogická. Již v roce 1849 založil v Jasné Poljaně školu, která zcela zanikla až s jeho odchodem na Kavkaz. V roce 1859 pak oficiálně otevřel v Jasné Poljaně bezplatnou školu a přispěl i k založení škol v dalších místech.

Dětem rolníků se tolstojovská škola stala druhým domovem. Učitelé i Tolstoj se s žáky snažili sblížit, například tím, že je často doprovázeli domů, chodili s nimi do přírody, kde si povídali nebo sportovali. Tolstoj sám brával žáky do polí třeba i v noci nebo si zašel popovídat s jejich rodinami. Zkušenosti v této škole získané mu pak byly, jak uvádí Loginova, podkladem k dalšímu ujasňování otázek osvěty lidu.

Pedagogikou se zabýval jako se jí tehdy v Rusku zabýval málokdo. Neznal žádných omezení a ke vzdělávání přistupoval podle Loginové bez teorií a metodik. Šlo mu hlavně o to, aby odpovídalo potřebám lidu. Navíc Tolstoj nejenže nepřijal za svou jakoukoli vyšlapanou cestičku, ale „rozryl ... celou oblast pedagogiky otázkami. A proč je toto? Na jakém základě je toto? Jaký účel má ono? atd." (Birjukov, 251)

Odpovědi na tyto a další otázky odejel hledat i do ciziny. V Evropě získal spoustu inspirace, ale jak uvádí Loginova, příklad školy vhodné pro děti ruských mužiků tam nenalezl. Chtěl totiž, aby ruská škola vycházela z ruských poměrů a tradic, které byly značně zakořeněné. Po roce 1830 se sice začaly v Rusku objevovat školy modernějšího typu, ale spíše jako výjimky. Jinak v ruských školách tehdy převládalo mechanické učení modlitebních textů v církevněslovanském jazyce, kterému, jak upozorňuje Pecha, žáci nerozuměli. Z této situace, na kterou byli všichni zvyklí, chtěl Tolstoj ruské školství pozvolna vyvést. V jeho škole se začalo vyučovat dvanácti předmětům, pět až sedm hodin denně. Úsilí učitelů se zdálo být úspěšné. Jak uvádí Pecha, hosty jasnopoljanské školy překvapovaly rychlé pokroky žáků i srdečný vztah mezi žákem a učiteli.

Tolstoj nejenže vyučoval děti nevolníků, ale přemýšlel o tom, jak působit i na dospělé. Věděl, že ačkoli se v Evropě i v Rusku píší knihy, které mají lid

učit práci a pokoře, lid tyto knihy většinou nečte. Rozhořčovala ho také, jak píše Loginova, nízká úroveň umění určeného pro lid. Nakonec se podle Šklovského rozhodl, že bude konkurovat knihám, které lid četl, zušlechtěnou brakovou literaturou, vlastními pohádkami a adaptacemi životů svatých, což také učinil. Napsal také povídky, bajky, legendy a podobenství pro lidové čtení a divadelní hry zamýšlené pro lidová představení. Využíval přitom náměty evangelií, lidových pověstí a památek staroruské literatury. Snažil se, aby tato jeho díla kromě srozumitelnosti pro všechny měla i uměleckou a výchovnou hodnotu a byla zábavná.

Tolstoj měl na srdci mravní zodpovědnost před lidem. Chtěl mu pomoci dosáhnout samostatného pokroku. „Hrabě Tolstoj ... nepopírá hrubost a nevědomost mužika, ale vidí v něm závdavek ohromné duševní síly." (Birjukov, 211)

Na stránkách pedagogického časopisu „Ясная Поляна", který začal vydávat v roce 1862, Tolstoj publikoval články, ve kterých se zamýšlel nad tím, že je nejen zapotřebí učit lid a rozvíjet jeho nejlepší mravní vlastnosti, ale zároveň se také učit od lidu jeho umění vidět smysl života v přirozené kráse a užitečné práci.

V osvětě lidu, v němž viděl nositele pravdy, mravnosti a krásy, našel Tolstoj vedle literatury své další poslání. Vzdělání pro lid bylo tehdy málo a zkušenosti s ním spojené bylo potřeba teprve získávat. Tolstoj věřil, jak vysvětluje Loginova, že větší vzdělanost obyvatelstva umožní pokojně přeměnit Rus. Důležitost osvětové činnosti zdůraznil těmito slovy: „Нас тысячи, а их миллионы." (Loginova a spol., 146)

2.1.5. Rousseau a Tolstého pedagogická činnost

S dílem Jeana Jacquese Rousseaua, který byl „velkým skeptikem a osvícenským utopistou osmnáctého století", se Tolstoj poprvé setkal, když mu bylo patnáct let a měl pocit, že čte své vlastní myšlenky. Od té doby až

do stáří ho považoval za svého učitele. Po dokončení svého posledního románu *Vzkříšení* Tolstoj řekl: „Rousseau a evangelium, to jsou dva velké a blahodárné vlivy, jimž jsem v životě podléhal." (Jehlička 1999, 194) V mládí dokonce nosil medailónek s Rousseauovou podobiznou a „jeho prvními filozofickými pojednáními byly komentáře k Rousseauovi". (Pecha, 12)

„Filozofie 'přírodního člověka' vedla Tolstého k zbožštění přírody, dětství, prostého lidu, k instinktu, chápání života jako přírodního živlu i k víře ve smysluplnost pozemského bytí. Rousseauovský panteismus zcela prostoupil programové prózy rané tvorby: povídky *Trojí smrt, Ze zápisků knížete Něchljudova, Lucern* a poetický román *Kozáci*." (Jehlička 1999, 195)

Rousseau ho již v mládí přivedl k myšlence vytvořit nové nedogmatické náboženství. V té době byl ale aktuálnější problém lidu a jeho vzdělávání, který ho přivedl k práci ve vesnické škole.

Hlavní myšlenka Rousseaua o výchově „Všechno je dobré, jak vychází z rukou původce všech věcí; vše zvrhá se v rukou člověka" (Jehlička 1999, 195), neznamená nic jiného, než to, že „člověk přichází na svět dobrý, že dítě je pravzorem harmonie", což je také „základní teze pedagogického naturalismu. ... Pro pedagogický naturalismus je ústředním pojmem příroda a přirozenost." (Pecha, 12, 13)

Tolstoj, ovlivněn ideami Rousseaua, se ve svém pedagogickém úsilí snažil nekazit děti soudobou kulturou, které nedůvěřoval, nezasahovat do vývoje harmonické dětské duše, atd. Děti měly být vychovávány radostnou prací uprostřed přírody. Důraz byl kladen na výchovu citu. Přípustné bylo jen vzdělávání, tj. předávání vědomostí. Jakákoli přímá výchova byla považována za násilí. Tolstoj „zkusil svou volnou výchovu na čtyřiceti žácích řadové venkovské školy". (Pecha, 14)

V průběhu vlastního vyučování ve vesnické škole Tolstoj mnohé z těchto prvotních teorií upravoval a přetvářel. Shromažďoval si ke své pedagogické práci látku, seznamoval se s dalšími autory a myšlenkovými proudy. Kromě toho se v praxi nechával „vést zdravým instinktem a zkušeností". (Pecha, 14)

2.1.6. Tolstoj a děti

Součástí úsilí Tolstého o vzdělávání lidu byla i jeho literární tvorba pro děti. Tato tvorba byla založena na jeho velmi hezkém vztahu k dětem a na jeho specifickém chápání dětství. Věřil, že dítě má přístup ke skutečně důležitým věcem života, ke všemu, co se pro dospělého již stalo tajemstvím. Dítě, podle jeho pojetí, je také schopno vztahů, jaké by měly být: bezprostředních a láskyplných.

Velká naděje byla z hlediska Tolstého v tom, že nejlepší duševní kvality dítěte by mohly být s pomocí dobrého vychovatele zachovány pro celý příští život člověka a pokud možno i rozvinuty. „Толстой считал, что воспитание детей является одним из самых важных видов человеческой деятельности, и говорил, что 'пустить на свет живого человека просвещенного важнее сотни книжек'." (Lebeděva, 40)

Jaké místo v Tolstého životě zaujímala otázka výchovy a vzdělávání dětí je patrné i z toho, že na ni nepřestával myslet dokonce ani v letech, kdy byl vášnivě zaujat literární tvorbou. V roce 1865, v době intenzivní práce na *Vojně a míru,* psal A. A. Tolsté: „Я все много думаю о воспитании, жду с нетерпением времени, когда начну учить своих детей, собираюсь тогда открыть новую школу и собираюсь написать резюме всего того, что я знаю о воспитании." (Lebeděva, 26)

Tolstoj si byl vědom naléhavosti vzdělávání lidu i toho, že důležitou součástí výuky jazyka je čtení. Proto mnoho přemýšlel o vhodné četbě pro lid a zejména pro děti. Literaturu vytvořenou samotným lidem (pohádky, přísloví, písně, pověsti) si Tolstoj cenil velmi vysoko. Naopak tak zvanou „lidovou literaturu" ve svých pedagogických článcích kritizoval za obsah, který je lidu cizí, nebo za špatný literární nebo pseudolidový jazyk.

Při vyučování ve škole Tolstoj poznal, že tehdejší dětská literatura měla vážné nedostatky. Vyznačovala se zvláště primitivní mravoučností a neuměleckostí. Na stránkách pedagogického měsíčníku „Ясная Поляна"

Tolstoj obhajoval nutnost psaní kvalitní literatury pro děti. S tímto cílem se začaly jako příloha k časopisu publikovat *Книжки Ясной Поляны*, pro které Tolstoj starostlivě vybíral materiál. Aby děti mohly postupně zvládat spisovný jazyk, vybíral pro ně přehledné a pochopitelné texty. Věděl také, že děti nebudou číst, pokud si čtení neoblíbí. Proto se snažil zařazovat jen to nejpoutavější a nejzábavnější.

V příloze *Книжки Ясной Поляны* vycházely zjednodušené verze děl klasiků světové literatury i děl ruských autorů. Kromě toho se objevovaly pohádky, hádanky a jiná díla folkloru a také povídky ze života napsané žáky jasnopoljanské školy. Také učitelé pomáhali v této práci. Zapisovali vyprávění dětí, které pak Tolstoj zpracoval do povídek psaných originálním lidovým jazykem. Tyto povídky pod názvem *Народные сказки, собранные сельскими учителями* vyšly v roce 1863 jako zvláštní publikace.

V šedesátých letech Tolstého napadlo také to, že by bylo dobré napsat knihu, která by sloužila jako pomůcka při výuce čtení, psaní a gramatiky. Měla to být úplná učebnice ruského jazyka pro děti a pro lid založená na sérii článků vhodných pro tento účel jak obsahem, tak jazykem. Měla se jmenovat *Азбука*. První plány k tvorbě této učebnice se v zápisníku Tolstého objevují již v roce 1868. V té době si také opatřuje teoretické podklady pro tuto práci, např. výběr amerických metod elementárního vyučování.

K sestavení učebnice *Азбука* Tolstoj přistoupil roku 1871. Uvádí zde i poučení pro učitele o postupném osvojování gramatických forem, pravidel atd. dle zkušeností, které již sám v pedagogice nabyl. Aby své vyučovací metody prověřil a zpřesnil, začal znovu vyučovat rolnické děti.

Kniha vyšla poprvé roku 1872 doplněná o slovanské čtení a aritmetiku. Ale nebyla schválena. Oficiální tisk kritizoval její styl i lidový jazyk, tzn. to, co sám autor považoval za hlavní přednost knihy. „Язык, – писал он, – которым говорит народ и в котором есть звуки для выражения всего, что только может желать сказать поэт, – мне мил ... Люблю определенное, ясное и красивое и умеренное и все это нахожу в народной поэзии и языке

и жизни и обратное в нашем." (Lebeděva, 29) Přepracovaná *Азбука* vyšla v roce 1875 pod názvem *Новая азбука* s přílohou čtyř knih pro dětského čtenáře.

O tom, kolik práce autor do této učebnice vložil, vypovídá jeho následující přiznání: „Рассказать, что такое для меня этот труд многих лет – *Азбука*, очень трудно ... написав эту *Азбуку*, мне можно будет спокойно умереть." (Lebeděva, 28)

„Первые слова и фразы *Азбуки* – это существительные, обозначающие предметы крестьянского быта, сельского труда или деревенской природы (дуги, пилы, вилы, рига, сохи: 'Баба мыла руки. Бери косы и иди на поле. Клади скирды. Было жарко, было трудно, а все пели песни')." (Lebeděva, 30)

Skoro polovina drobných povídek samotné Azbuky (tj. první knihy) je napsána na rolnickou tematiku. Kniha končí krásnými povídkami ze života rolníků: *Как дядя Семен рассказывал про то, что с ним в лесу было*, *Корова* a *Филиппок*.

V rámci výuky ruského jazyka považoval Tolstoj za nezbytné stále obohacovat mysl dětí novými pojmy. Nechtěl to dělat cestou mechanického zapamatování nových slov, ale hodlal vytvářet žákům příležitosti osvojovat si nové pojmy a slova tím, že se s nimi setkají v poutavém příběhu a z vhodného kontextu pochopí jejich význam.

Protože věděl, že vynikajícím způsobem studia jazyka je kromě poslechu a čtení také psaní kompozic, zapojoval své žáky do tvůrčí práce. Zpočátku bylo těžké dosáhnout toho, aby pochopily, jak zábavné je vyjadřovat život slovem. Po několika různých pokusech se mu nepodařilo je pro psaní získat. Jednou se však dostal až k tomu, že jim začal vyprávět, co na dané téma napadalo jeho samotného. Něco se jim na tom líbilo, něco ne. Začali mu napovídat a vylepšovat jeho vyprávění, někteří pak spontánně začali psát svou vlastní verzi a tak je postupně do procesu tvorby vtáhnul. Některé

práce dětí zařadil do souboru *Книги для чтения*. Například *Как мальчик рассказывал о том, как его не взяли в город.*

V příloze měsíčníku „Ясная Поляна" *Книжки Ясной Поляны* Tolstoj ponechával lidovou řeč vypravěče téměř nedotčenu (např. v povídce *Солдаткино житье* žáka V. Morozova). V povídkách učebnice *Азбука* však pozvedá tuto řeč na úroveň řeči spisovné. Přirozenou prostotu, obraznost a krátkost věty však zachovává.

Dokonce i pro autora románu *Война и мир* nebyla práce na dětských povídkách jednoduchá. „Работа над языком ужасная, - писал он - надо, чтоб все было красиво, коротко, просто и, главное, ясно." (Lebeděva, 31)

Tolstoj v dílech pro dětského čtenáře uplatnil estetické principy, které obdivoval v psaní talentovaných vesnických dětí: „ ... чуткость к подлинно художественному слову, вмещающему в себя бесчисленное множество мыслей и представлений, верность отдельной художественной детали общему строю всего произведения, определенность в передаче отношений автора к изображаемому предмету или образу, чувство меры, сдержанность, отсутствие нарочитой трогательности, сентиментальности." (Lebeděva, 30)

V dílech pro děti se Tolstoj vyhýbal vtíravému moralizování. „Он считал, что дети любят мораль, 'но только умную, а не глупую', что для морали не нужно специально отведенных строк - она должна вытекать из всего повествования и залключаться в живых, полнокровных образах." (Lebeděva, 30)

Kapitoly učebnice *Азбука* vědecko-populárního charakteru měly žákům nenásilně přiblížit znalosti základních vyučovacích předmětů a zároveň jim vštěpovat zájem o vědu. Také v příloze učebnice *Книги для чтения* jsou kromě povídek a popisů také pojednání vědecko-poznávacího charakteru (*Куда девается вода из моря?, Тепло, Магнит, Чутье, Кристаллы* a další). I zde se Tolstoj snažil hlavně o srozumitelnost a zajímavost. Tolstoj také

věděl, že čím je dítě mladší, tím více potřebuje konkrétní obrazy místo abstraktních představ.

V prvním vydání učebnice *Азбука* z roku 1872, v části *Общие замечания для учителя*, Tolstoj psal: „Вообще давайте ученику как можно больше сведений и вызывайте его на наибольшее число наблюдений по всем отраслям знания; но как можно меньше сообщайте ему общих выводов, определений, подразделений и всякой терминологии." (Lebeděva, 31)

Tolstoj šel příkladem ve sblížení vědecko-populární a umělecké literatury. „Автор усиленно занимался в те годы естественными науками, но, по его собственным словам, он отбирал для детских рассказов 'то, что ясно и красиво', и все 'старался выразить по-своему', т. е. передать явления природы 'в форме искусства'." (Lebeděva, 32)

Neúnavnost Tolstého láskyplné starosti o mladou generaci je patrná také z dalších jeho aktivit. Když například spolupracoval s knižním nakladatelstvím „Посредник", Tolstoj usiloval o to, aby vycházely levné a populárně podané lékařské knihy o tom, jak je třeba zacházet s malými dětmi. Například velmi doporučoval knihu doktora Pokrovského *Первоначальное физическое воспитание детей*. Tolstoj knihu redigoval a dal jí název *Об уходе за малыми детьми*. Kniha vyšla v roce 1890 a měla velký úspěch.

V roce 1906 Tolstoj po večerech znovu začal ve svém jasnopoljanském domě vyučovat děti rolníků. Mnoho pozornosti v rozhovorech s nimi věnoval náboženství a morálce. Rozhodl se oživit výuku hlasitým čtením uměleckých děl, a proto se jednak obrátil na své přátele s prosbou o zaslání dobrých dětských povídek a jednak se sám pustil do psaní šesti povídek pro děti. Měly být součástí cyklu *Детский круг чтения*, který tehdy sestavoval.

Mezi těmito dílky je i přepracovaná pohádka Andersena *Новое платье короля*. Hlavní myšlenka pohádky - ústy dítěte zaznívá pravda - sjednocuje i sérii dialogů (*О религии, О войнах, О податях, О вознаграждении за*

труд, О тюрьмах, Богатство atd.), které Tolstoj napsal v letech 1909 - 1910. Společný název dialogů je *Детская мудрость*.

Děti si do domu Tolstého chodily i půjčovat knížky. Nejčastěji si vybíraly povídky z učebnice *Азбука* Tolstého, zvláště novelu *Кавказский пленник* a lidové povídky *Чем люди живы, Много ли человеку земли нужно* a další.

Víra ve velký potenciál dětství Tolstému zdůvěrňovala dětský svět, do kterého dokázal pronikat jasnozřivě a takovým způsobem, který byl dětem blízký. Pozornost, kterou dětem věnoval, nezůstávala bez odezvy. I děti zdaleka ho znaly a psaly mu dopisy. Některé z nich ho dokonce přijely navštívit. Asi tisíc školáků s učiteli přijelo do Jasné Poljany v létě roku 1907 z Tuly. Tolstoj si s nimi povídal, chodil na procházky do lesa a koupat se v řece. Žáci přijeli i v letech 1908 a 1910.

Tolstého pevná víra v možnosti dítěte, které jen čekají na to, aby byly rozvinuty, je patrná i v tom, že dětské postavy jeho uměleckých děl bývají nositeli moudrosti života: prostoty, upřímnosti, dobra a poctivosti. Jsou otevřenější a smělejší než postavy dospělých lidí. Příkladem toho je Dina v novele *Кавказский пленник*, Malaša v románě *Война и мир* i Serjoža v románě *Анна Каренина*. Skrze vnímání Serjoži Tolstoj vyjadřuje důležitý motiv složitých vztahů mezi Annou a Vronským: „Ребенок этот с своим наивным взглядом на жизнь был компас, который показывал им степень их отклонения от того, что они знали, но не хотели знать." (Lebeděva, 41)

„Толстой, Аксаков и Достоевский ... впервые в русской литературе определили отдельные этапы детства, причем они глубоко проникли в психологию каждого из них и постигли их значение для внутренней целостности человеческой личности, т. е. то, что Толстой называл 'новым взглядом на жизнь'. ... Самыми важными они считали период раннего детства, ... далее кризисный ('переходный') возраст 11 - 16 лет (Толстой говорит о возрасте 12 - 14 лет), ... и, наконец, переход к юности, как первому этапу взрослой жизни, ... Раннее детство

изображалось как мир вольности и чистой радости бытия, как мир нежности, естественной жажды добра, любви, дружбы, доверия и уверенности, и, одновременно, как период, в котором складываются в человеке основные ценностные ориентации, отношения к самому себе, к другим людям, к жизни и миру, когда формируются стереотипы поведения. ... 'Переходный' возраст Л. Н. Толстой назвал 'пустыней отрочества'. Этот период изображался как время сосредоточения в самом себе, когда ребенок проверяет своим умом, чувством и опытом все до сих пор непоколебимые авторитеты ... Кажется, что индивидуальное восприятие раннего детства и 'переходного' возраста, интенсивность сохранения памяти о них, имеет принципиальное значение для формирования творческого типа отдельных писателей." (Hříbková 1999, 16)

2.1.7. Duchovní hledání

Hraběti Tolstému, tomuto všeobjímajícímu géniovi, bylo do vínku dáno mnoho, ale o mnohé musel také těžce bojovat. Ne nadarmo ho švédský kulturolog A. Briunius považoval z tohoto hlediska za tragickou postavu. Na rozdíl od jiných, kteří byli pro životní roli, kterou si přidělili, víceméně stvořeni, bylo totiž Tolstého duchovní hledání daleko složitější: „Толстому ... пришлось полностью ломать свою натуру и свое мировоззрение." (Lvovskij, 123)

Ustavičně bojoval se svými slabostmi a vášněmi. V tomto smyslu byl celý život svým vlastním trenérem i krotitelem. Proto se věnoval neustálé „vnitřní práci duše", snažil se být „hospodářem svého vnitřního světa". (Tolstoj S. M., 200, 201) Ani na den nepřerušoval tuto vnitřní práci. Snažil se například zbavit pýchy, zdokonalovat se ve vzdělávání, víc si věřit a být klidnější. Roku 1857 píše své tetě: „Чтоб жить честно, надо рваться,

путаться, биться, ошибаться, начинать и бросать и опять начинать и опять бросать и вечно бороться и лишаться ... " (Loginova a spol., 126)

Z hrdinsky bojujícího důstojníka se Tolstoj stal apoštolem nenásilí, z náruživého lovce vegetariánem. Jako mladík usiloval stát se světákem a dokázal si zoufat, když oba kníry nebyly stejně dlouhé, i ohrnovat nos nad někým, kdo nenosil rukavice. S postupujícími lety ho zaujal každý, kdo aspoň trochu vypadal jako trhan. V mládí byl svými bratry považován za bezvýznamného, kolegy na Kazaňské univerzitě za podivína. Ke konci života byl tolstojovci uctíván jako světec.

Postupná byla podle S. M. Tolstého i jeho cesta k ideálu jednoduchého mužického života. Ještě v předmluvě k románu *Vojna a mír* (kterou však nepublikoval) vyjadřuje svůj pocit nudy a monotónnosti ze života úředníků, kupců, mužiků a seminaristů, kteří se prý všichni ve svém životě řídí přízemními zájmy a jejich způsob myšlení je pro něj nepochopitelný.

Proces proměny u Tolstého započal už v mládí, kdy se rozhodl zasvětit život celému lidstvu: „ ... меня мучат жажды ... не славы - славы я не хочу а презираю ее, а принимать большое влияние в счастье и пользе людей." (Tolstoj S. M., 203) Hodlal se také stále zdokonalovat: „Назначение человека постоянно совершенствоваться." (Loginova a spol., 41) S odstraňováním nedostatků a zdokonalováním mu měl pomoci také deník, který si v roce 1847 zavedl. Na Kavkaze si do deníku zapisuje: „Все силы моего характера на исправление ... от лени, раздражительности, необдуманности, тщеславия, беспорядочности, бесхарактерности." (Loginova a spol., 74) Jeho kritická mysl by mu ostatně asi ani nedovolila se nějaké proměně vyhnout. V ničem se totiž nespokojila s předem hotovými závěry. Všechno bez rozdílu zkoumala a prověřovala. Samozřejmě včetně vlastních názorů a předsudků. Měl to o to těžší, že se nezastavil jen u teoretické myšlenky, ke které došel, ale považoval za důležité ji uvádět do života. Závěry, ke kterým se dopracovával, také určovaly směr tvůrčího hledání následujících let.

2.1.8. Duchovní krize a víra

Ve druhé polovině sedmdesátých let prožíval Tolstoj velkou duchovní krizi: „Жизнь представляется в это время Толстому 'пустынной дорогой', ведущей в неизвестность." (Ejchenbaum, 178)

Ve *Zpovědi* Tolstoj popisuje první příznaky krize takto: „začal jsem míti minuty nejprve údivu a rozpaků; zastavil jsem se se svým životem a ptal jsem se: jak žíti? co dělati? ... Ztrácel jsem hlavu a upadl jsem do stísněné nálady." (Birjukov, 378) Tento stav se později opakoval stále častěji.

V roce 1876 se v Tolstého dopise Fetovi objevují úvahy o smrti i o tom, že na ni stále myslí a připravuje se na ni. Kromě jiného také píše: „Дорого и радостно общение с людьми, которые в этой жизни смотрят за пределы ее, а вы и те редкие *настоящие* люди, с которыми я сходился в жизни, несмотря на здравое отношение к жизни, всегда стоят на самом краюшке и ясно видят жизнь только от того, что глядят то в нирвану, в беспредельность, неизвестность, то в сансару, и этот взгляд в нирвану укрепляет зрение." (Ejchenbaum, 178)

Stát „na samém krajíčku" a hledět na život z dvojího hlediska - tento dvojí pohled na život, podporovaný četbou Shoppenhauera, byl principem života a tvorby Tolstého v těžkém období sedmdesátých let, kdy se všechno v jeho duchovním životě „převrátilo" a teprve se začínalo urovnávat. Toto bylo nejbližší východisko z protikladů daných stavem Tolstého v nové etapě.

Zpětně viděno, je možno toto období hodnotit jako rozvoj čehosi, co v jeho duchovním životě zatím jenom dřímalo. I samotný Tolstoj v jednom ze svých autobiografických děl popírá, že by v jeho životě byla nějaká krize nebo přelom. K poznání smyslu života prý směřoval vždycky, dříve ho však od této orientace odváděly různé životní okolnosti i vlastní vášně a nadšení pro jiné věci. Zárodky onoho převratu se v něm vytvářely už dlouho.

Nyní nastal čas koncentrace sil na řešení životních otázek, které způsobovaly převrat v jeho myšlení. Z jeho korespondence i kapitol *Anny*

Kareninové (1877), které tehdy psal, je patrné, že ho stále častěji zaměstnávaly filozofické a náboženské otázky.

V jeho psychickém stavu se však tento vzrůst nových tvůrčích možností obrážel záporně. Nic ho už netěšilo a čekal jen na brzkou smrt. Zdálo se mu, že duševně spí, nemá energii ani myslet. Protože nemohl pracovat, ztrácel úctu ke svému životu.

Zcela správně doufal, i když pouze slabě, že jde jen o útlum před dalším obdobím činnosti: „Je mučivo a ponižujícím žíti v naprosté prázdnotě, a protivno utěšovati se tím, že se šetřím a že čekám na nějaké nadšení", psal svému příteli Strachovovi v roce 1877. (Birjukov, 387)

Tolstoj nechal Levina v osmé kapitole *Anny Kareninové* prožívat stejné martýrium, kterým sám nedávno prošel:

„Levin si přečetl druhý svazek Chomjakovových spisů ... a ... byl překvapen učením o církvi. Zpočátku ho ohromila myšlenka, že pochopení božských pravd není dáno člověku, že však je dáno společenství lidí, sjednocených láskou, totiž církvi. ... Ale když si posléze přečetl dějiny církve od katolického spisovatele a dějiny církve od spisovatele pravoslavného a shledal, že obě církve, neomylné ve své podstatě, zavrhují jedna druhou, rozčaroval se i v Chomjakovově učení o církvi a tato budova se rozpadla v prach stejně jako stavby filozofické.

Celé jaro byl nesvůj a prožil hrozné chvíle.

Nevím-li, co jsem a proč zde jsem, nemohu žít ...

... byl to krutý výsměch jakési zlé moci, jíž se člověk nesměl podrobit. ...

... A byl tu jediný způsob – smrt.

Levin, ten šťastný manžel a otec, zdravý člověk, měl několikrát tak blízko k sebevraždě, že schoval provaz, aby se nemohl oběsit, a bál se chodit s puškou, aby se nezastřelil."[1]

---

1 TOLSTOJ, L. N. *Anna Kareninová II.* Praha : Lidové nakl., 1963, přel. T. Hašková, s. 335, 336.

Něco hodně podobného píše o autorovi *Anny Kareninové* S. M. Tolstoj: „Моральный и религиозный кризис, происходивший в нем, был настолько сокрушительным, что привел его на грань самоубийства: он дошел до того, что прятал от себя веревку и не выходил на прогулку с ружьем, как он это делал обычно раньше ... " (Tolstoj S. M., 204) Tolstoj prožíval taková muka a hrůzu z konce, že ho chtěl přiblížit násilně. Hledal odpovědi na otázku bytí u filozofů a zdálo se mu, že všichni říkají, že od života je třeba se osvobodit.

Naštěstí zde byla také záchranná síla v podobě pochybností a úvah jako např.: „Je-li můj rozum tvůrcem života, jak to, že on přivádí mě k negaci života?" Proti destrukci hovořily i další důvody, které Tolstoj tehdy nazýval „poznání života": „Konečně život milionů žijících a znajících úvahy o marnosti života, a přece jen vidoucích smysl v životě, neposkytuje práva lehce rozhodnouti se pro poslední, zoufalý prostředek - sebevraždu. ... A když se zadíval do života lidu, tu spatřil, že smysl života poskytovala mu víra." (Birjukov, 392)

Bouřlivé životní drama, které Tolstoj v této životní etapě prožil, je takřka úplně zobrazeno v hlavní myšlence románu *Anna Kareninová*, vyjádřené epigrafem „Má je pomsta" vypůjčeným z Písma. Ten, stručně řečeno, znamená, že soudcem viníka, člověka, který překročil mravní zákony, nemůže být opět člověk. V subjektivnější rovině je tato všeobecná myšlenka vyjádřena názorem, že člověk by měl žít „pro duši", jinak ho čeká sebezničení jako logický důsledek toho, že nemá pro své bytí žádnou rozumovou příčinu. Podle Jehličky tento filozofický postoj přechází na konci románu v autorovu morální revoluci.

Tolstoj své myšlenky týkající se víry rozesel i v jiných dílech. Silně se projevily zejména ve *Vzkříšení,* jehož motto je z evangelia, a také úvahy Něchljudova přecházejí v závěru díla do evangelia. Stejně jako Levin i Něchljudov je hrdina do značné míry autobiografický. Něchljudov u Tolstého přechází z díla do díla: je přítelem Nikolenky v autobiografické

trilogii *Dětství, Chlapectví, Jinošství;* hrdinou ve *Statkářově jitru, Lucernu* a nakonec ve *Vzkříšení.* Je nositelem hledačství. Hledá vztah k vesnici i k víře. Je to věčný hledač životní cesty, spravedlnosti, kritik a komentátor civilizace, ruské společnosti.

„V patosu hledání tkví asi vůbec základní patos Tolstého tvorby, ten její moment, kterým se Tolstoj nejvíce vymyká běžným představám o kritickém realismu a který jeho dílu dává natolik otevřený charakter, že se k němu mohou - a právem - hlásit, pokládat jej za svého autora vždy nové a nové spisovatelské a čtenářské generace v Rusku i mimo ně." (Honzík, 133)

Po překonání skepse, ztráty smyslu života a myšlenek na smrt se tedy Tolstoj obrátil k lidu. Domníval se, že lid žije v souladu s vírou, že jeho život je potvrzením víry. Místo hrůzy ze smrti objevil mezi rolníky „klidnou a skoro až radostnou pokoru před smrtí". (Birjukov, 394) Říkal, že si ty lidi zamilovává tím více, čím více je poznává, a tak se přidal k lidové víře. Po celé tři roky ho bylo možno vídat v zástupu mužiků na církevních obřadech. Přemýšlel o hlubším významu jejich víry, hledal odpovědi na otázky srdce, jak jim říkal, a takto se postupně dopracovával ke klidu, pokoji a duševní svobodě.

Jeho analytická mysl však začala objevovat i určité nesrovnalosti v tradici. Ve svém deníku například popisuje, jak ho na bohoslužbě znepokojila slova „mnogija léta" a „zhouba nepřátelům", která považoval za rouhání, když se má naopak křesťan za své nepřátele modlit. Tak a podobně začaly pochybnosti. Aby se s nimi vyrovnal, pustil se do důkladného studia čtyř evangelií v jazyce církevně-slovanském a řeckém.

Jako důkaz jeho nezvyklých jazykových schopností je možno uvést, že řečtinu se na začátku sedmdesátých let naučil včetně gramatiky za tři měsíce na takové úrovni, že mohl řecké texty nejen číst, ale i kvalitně překládat, což potvrdil jeden z profesorů Katkovského lycea.

Tolstoj se domníval, že místo různých výkladů evangelií by měli všichni číst evangelia samotná. Snad proto evangelia také přeložil do ruštiny.

V kostele je totiž bylo možno slyšet jen v jazyce církevněslovanském. Evangelia rovněž spojil v evangelium jedno na základě společného smyslu. Později tuto práci, která nemohla být v Rusku vydána tiskem a vyšla poprvé v Ženevě pod názvem *Spojení a překlad 4 evangelií (Соединение и перевод четырех Евангелий)*, ještě rozšířil o svůj vlastní výklad, aby si ujasnil a lidem zprostředkoval svůj názor.

Takové důkladné prozkoumání evangelií přispělo nejen k jeho velkému duševnímu uspokojení, ale především, jak to bylo u Tolstého typické, k aplikování takto získaných poznatků ve vlastním životě.

Svým obratem k náboženství se Tolstoj duchovně sblížil s dalším velikánem ruské literatury - Dostojevským. Spolu s ním hlásal, jak uvádí Masaryk, humanistickou ideu účinné lásky a zrušil rozdíl mezi zabitím a vraždou, šlo-li o politický teroristický čin. Oproti Dostojevskému byl však i proti válce. Oba ve svém díle ukazovali, jak důsledky ateismu (který Dostojevskij ztotožňoval s nihilismem) mohou vést až k vraždě nebo sebevraždě. „Oba ... zaznamenali zhoubný vliv velkoměsta na psychiku a morálku člověka." (Hříbková 2004, 140)

Pouze Tolstoj měl však podle Masaryka odvahu jít za pravdou. Dostojevskij prý novou pravdu také viděl, ale bál se jí, a tak se k ní chtěl „prolhat". Tolstého síla tkvěla v jeho pravdivosti: „tato pravdivost je velikým požehnáním, které životní práce Tolstého přinesla Rusku, ale také Evropě." (Masaryk III, 298)

„Teprve Tolstoj - a jen on - odkazuje na správnou cestu z tohoto boje; teprve Tolstoj ukazuje Rusům, že náboženská víra již není víra slepá, že podstatou náboženství není zázrak, ale osobní uvědomění duše vůči Bohu a světu, že náboženství musí být prakticky nikoliv pěstováním ceremoniálu, ale účinné lásky. A přece Tolstoj ještě nedovedl duchovní jádro náboženství zcela vydělit z materiální církevní slupky ... " (Masaryk III, 377)

Během dalších let se Tolstoj více a více přesvědčoval, že zatímco náboženství jsou různá, náboženská pravda je jen jedna. Ke konci života

považoval za nejdůležitější ze svých děl *Kruh čtení (Круг чтения)*. Je to sbírka textů obsahujících morální poučení křesťanská, ale i morální předpisy proroků a myslitelů Indie, Číny a dalších zemí Východu i Západu. Tolstoj na sklonku svého života dospěl k „vytvoření vlastního náboženství, jež si vybíralo ze všech světových náboženství společné jádro". (Pecha, 15)

Podle Masaryka Tolstoj z hlediska křesťanství neuznával ani národnostní princip. Usiloval o spojení národů, všech lidí, v jakési „neviditelné církvi". Například šíření esperanta jakožto mezinárodního jazyka považoval za skutek křesťanský. Sám se stal prvním prezidentem celosvětové společnosti esperantistů - vegetariánů. V nacionalistickém devatenáctém století byl, jak uvádí také Jehlička, odpůrcem nacionalismu. Neuznával vyvyšování jednoho národa nad druhý a stejně tak jednoho člověka nad druhého. Proto v jeho „křesťanském altruismu spatřovali soudobí myslitelé protiváhu Nietzschovy filozofie nadčlověctví." (Jehlička 1999, 201)

Existuje názor, že Tolstoj se v posledních desetiletích svého života obrátil k filozofii proto, že jeho tvůrčí schopnosti již zeslábly. Skutečnost je však taková, že v té době Tolstoj napsal svá přední umělecká díla: *Крейцерова соната, Смерть Ивана Ильича, Власть тьмы, Воскресение* a mnohá další.

Objasnit lidem své chápání smyslu života bylo v té době pro Tolstého důležitější než je bavit a rozmnožovat při tom svou literární slávu. Nový směr myšlení jeho uměleckému talentu neublížil, ale naopak ho obrodil.

Nejsou správné ani všechny pokusy rozčleňovat Tolstého a posuzovat ho jen jako spisovatele, jen jako moralistu nebo jen jako filozofa. Fenomén Tolstého je ve spojení všech principů, v nedílnosti.

Rayfield se ve shodě s Masarykem domnívá, že i v době, kdy Tolstoj opustil literární společenství kvůli myšlenkám o spáse, „jeho myšlenky otřásaly literárním světem stejně mocně jako politicko-ekonomickým a náboženským myšlením." (Rayfield, 35)

Na konci života se Tolstoj stal pro své čtenáře mravní autoritou. Podle Jehličky byl „po Victoru Hugovi nejvýznamnější mravní autoritou devatenáctého století". Každý den dostával desítky dopisů z různých zemí světa, putovali k němu „lidé prostí i významné osobnosti, hledající v soumraku končícího věku východiska z rozporů měšťanské společnosti". (Jehlička 1999, 205)

V dopise Gándhímu, který byl napsán dva měsíce před smrtí, Tolstoj vyjádřil svoji mravní závěť: „Любовь - иначе говоря стремление людей к единению и солидарности, есть единственный высший закон жизни." (Tolstoj S. M., 207)

Tolstoj viděl podstatu učení o mravném životě v lásce k bližním, nezájmu o materiální prospěch, odříkání a neprotivení se zlu násilím. Podle jeho výkladu by se měl k těmto ideálním pravidlům každý člověk podle svých sil přibližovat a tím se morálně zdokonalovat.

Tolstoj svými myšlenkami o tom, že násilný boj proti násilí končí nutně „nastolením nových forem násilí" dospěl k „podobným názorům jako svého času český myslitel Petr Chelčický". (Jehlička 1999, 201)

Jedinou cestou k přeměně společenského řádu byla pro Tolstého pokojná a pasivní rezistence, to, „že každý člen společnosti se bude vyhýbat plnění všech povinností vůči státu (i vojenské), zřekne se účasti na jakékoliv politické činnosti, ať je legální nebo revoluční." Tolstoj těmito myšlenkami ovlivnil „Rollandův pacifismus" a spolu s Thoreauovou *Občanskou neposlušností* i „Gándhího učení o nenásilných metodách boje". (Jehlička 1999, 202)

G. D. Paige řadí Tolstého spolu s Gándhím a Kingem mezi ty, kteří se nejvíce zasloužili o „nenásilné globální změny ve dvacátém století". (Kelly, obálka)

Kromě výše uvedených prací Tolstoj na téma víry napsal ještě dva velké spisy: *Kritika dogmatického bohosloví* a *V čem je má víra?*

2.1.9. *V čem je má víra?*

V tomto traktátovém díle, napsaném v roce 1883, se Tolstoj zamýšlí nad otázkou, nakolik se křesťanské lidstvo po téměř dvou tisíciletích vyrovnalo s poselstvím Nového Zákona. Využívá zde dokonale nejen své schopnosti spisovatele, ale i filozofa a nadaného lingvisty.

Na samém začátku spisu Tolstoj uvádí, že ve svých pětapadesáti letech, kdy píše toto své dílo, věří již pět let v učení Kristovo po předchozích asi pětatřiceti letech, které prožil jako nihilista nevěřící v nic.

Od doby, kdy se znovu obrátil k víře vštípené mu v dětství, se změnil jeho pohled na to, co je dobré a co zlé, a to proto, že nyní toto učení chápe jinak, než v době, kdy se mu vzdaloval. Protože cítí, že nové chápání víry přináší do života klid a štěstí, snaží se je Tolstoj ve svém spise objasnit a tím přiblížit svým čtenářům.

Tolstého od dětství nejvíce dojímá „to učení Kristovo, v němž se hlásá láska, trpělivost, pokora, sebezapírání a odplácení dobrým za zlé". (s. 198)• V tom je pro něj podstata křesťanství, kterou vždy miloval a kvůli které se po období bezvěrectví podrobil stejnému vyznání jako „křesťanský pracovitý lid", jenž chápe smysl křesťanství stejně. Tímto vyznáním je pravoslavná církev.

Jehlička se domnívá, že pravdu, „jež měla spasit jeho i svět", Tolstoj nalezl nakonec v tradici sektářského kacířství ruského patriarchálního lidu. (Jehlička 1999, 198) Tolstému totiž začínají na oficiální církvi stále více vadit některé věci, které nechápe, jako např. zvláštnosti jejích dogmat nebo schvalování skutků, které byly s učením Krista neslučitelné: „pronásledování, trestů smrti a vojen, i vzájemné odmítání jednoho od druhého různých vyznání". (s. 198)

• Zde a nadále v této kapitole jsou použity citáty z: TOLSTOJ, L.N. *Spisy VII.* Praha : J. Otto, 1890, přel. V. Křížek.

Vyjasnění svých pochybností hledá Tolstoj hlavně ve třech kapitolách Matouše, v *Kázání na hoře*, ve kterém podle něj dává Kristus nejvíce pevných mravních pravidel.

Se základními pěti tezemi Nového Zákona se Tolstoj vyrovnává tím, že především cituje Ježíše s odkazy na určitá místa v Bibli tak, jak jsou v jeho době a jazyce obecně známy. Navíc zkoumá a vzájemně srovnává různé zdroje a správnost jejich překladu. Pokud je to možné, snaží se nalézt přesnější překlad. Tolstoj také upozorňuje na případy nesprávného nakládání s původním textem. Některá slova mizí, jiná jsou „přemístěna nebo přeložena libovolně". (s. 304)

Nakonec vyvozuje vlastní výklad Kristových přikázání:

1) „Žij v pokoji se všemi lidmi a nikdy svůj hněv na lidi nepovažuj za spravedlivý." (s. 247)
2) „ ... muž mějž jedinou ženu a žena mějž jediného muže, a pod nikterakou záminkou neporušujte tělesného svazku jeden s druhým." (s. 254) „Nehleď na krásu tělesnou jako na rozkoš; předem vystřez se toho svádění." (s. 268)
3) „ ... Kristus řekl, že se nemá přísahat vůbec." (s. 255) Podle Apoštola Jakuba je špatné to, že na základě přísahy jsou jiní lidé souzeni. A soudit se nemá. Kristus říká „neodsuzujte na soudě k trestům". (s. 220)
4) „Nikdy mocí neodpírej zlému, násilím neodpovídej na násilí: tlukou-li tě - trp, berou-li - dej, nutí-li pracovati - pracuj; chtějí-li vzíti tobě to, co považuješ za vlastní - nechej." (s. 259) A dále: „Nemsti se, ... nečiň zlo za zlo." (s. 268) „ ... nikdy nečiň násilí, t. j. takového skutku, který vždy odporuje lásce. A tobě-li při tom ublíží, tedy strp ublížení a přece nečiň jinému násilí." (s. 204, 205)
5) „ ... máte milovati všecky bez rozdílu té národnosti, k níž náležejí. ... Nelze milovati osobních nepřátel. Avšak lidi nepřátelského národa je možno milovati právě tak jako své."

Z naplňování těchto pěti přikázání pak podle Tolstého vyplývá „pokoj všech lidí mezi sebou" (s. 267) čili království Boží na zemi.

Tolstoj čte také všechny bohoslovecké výklady *Kázání na hoře* a dozvídá se, že po pádu Adama je život na zemi tak špatný, že je úsilím člověka nenapravitelný. Zlepšení je možno hledat jenom ve víře čili v církvi. Tento názor je podle Tolstého pseudokřesťanský. Člověk je jím oddělen od poznatků o tom, jak se stát lepším. Tomuto stavu napomáhá i věda a filozofie tzv. pseudokřesťanského světa. Už neříkají, jak má člověk žít lépe a etika zaniká.

Tolstoj zde tedy útočí na učení církve o neodčinitelnosti prokletí, které si v sobě každý člověk nese. Tolstoj hlásá možnost nápravy, a to především dodržováním Kristových přikázání.

Tolstoj oproti církevnímu učení vysvětluje, že samotná víra nestačí - podstatné jsou skutky. Uvádí, že lidé podléhající nepravé víře si jsou velmi jistí nesmrtelností své duše, a proto Kristovo učení neplní. Odkazuje se na apoštola Jakuba, který ve svém listě praví: „Co prospěje, bratří moji, ... člověk-li se domnívá, že má víru a skutků nemá? Nemůže víra spasiti ho. Kdyby například bratr nebo sestra šli nazí a neměli by vezdejšího živobytí, a řekl jim někdo z vás: jděte s Bohem, hřejte a najezte se, a nedáte jim toho, čeho potřebují pro své tělo, jaký v tom užitek? ... Ty věříš, že jest jeden Bůh, dobře! i ďáblové věří a třesou se. ... " (s. 304)

Dále se Tolstoj zamýšlí nad tím, proč naprostá většina křesťanů nevěří tomu, že Kristovy mravní požadavky jsou splnitelné. Vzpomíná, jak četl poprvé tato slova z V. kap. Mat. v. 38, 39. - „Vám bylo řečeno: oko za oko, zub za zub. - Já' pak pravím vám: neodpírejte zlu." Nebo jim podobná slova: „A udeří-li tě někdo v pravé líce ... nastav levé ... ", a když tyto požadavky důkladně zvážil, odmítl je. Cítil, že by je nedokázal splnit a přestal na ně myslet. Dnes zjišťuje, že s ostatními křesťany se děje totéž, co tehdy s ním. Nikdo si ta místa v Bibli ani nepamatuje. Každý se jde při rozhovoru o tomto tématu přesvědčit, jestli to v Bibli opravdu stojí.

Podle interpretace Tolstého Ježíš nikdy neříká, že jeho pravidla jsou obtížná. Naopak praví: „Jho Mé je příjemné a břímě Mé je lehké." (s. 205) a přikazuje plnění těchto povinností jako nutnou podmínku spásy. Také apoštol Jan soudí stejně: „Přikázání Jeho nejsou těžká." (s. 205) Všichni Ježíšovi první učedníci jeho ustanovení dodržují, žijí „v pokoře, pronásledování a nikdy neodplácejí zlem za zlo." (s. 204)

Tolstoj začíná přemýšlet o tom, kdy si vlastně osvojil ten „zvláštní blud", že „zákon Kristův je božský, avšak splniti že jej nelze." Zjišťuje, že jej nepozorovaně přijal již v útlém dětství a později se v něm ještě utvrzoval. Vzpomíná, jak ho od dětství učili řečmi i skutky, že vzepřít se, pomstít se apod. je nejen krásné, ale odpovídá to i Kristovu učení.

Podle Tolstého musí každý jednotlivec v jakémkoli úřadě stále volit mezi zákonem božím a lidským. Tolstoj cítí, že přijme-li zákon Kristův, zůstane osamocen a snad bude i pronásledován. Kristus však také praví, že jeho učedníci budou mít více radostí než ti druzí. „Kristus učí zejména tomu, jak máme zbaviti se svých neštěstí a žíti šťastně." (s. 318)

Tolstoj ukazuje, že lidé většinou volí „službu světu" a dobrovolně se tak zříkají možnosti štěstí. Dokazuje, že plnění učení světa je „mnohem těžší, nebezpečnější a trapnější než plnění učení Kristova." (s. 325)

„Projděte větší zástup lidí, zvláště ve městě a vzhlédněte v ty vychrtlé, ustarané, nemocné tváře a potom připomeňte si svůj život a život lidí, jehož podrobnosti povedlo se vám seznati ... a ptejte se: v čím jméně stala se všecka tato utrpení ... A uvidíte ... , že devět desetin utrpení lidé snášejí ve jménu učení světského, ... že většina lidí jsou - mučenníky učení světského." (s. 318, 319)

Tolstoj uvádí příklady lidí, kteří opustili „domy, role, otce, bratry, často ženy a děti - odřekli se všeho ... a přišli do města, aby získali toho, co podle učení světa považuje se pro každého z nich za nevyhnutelné." (s. 319) Všichni se namáhají ze všech sil, ale nikdo stále nedosahuje toho, čeho se po

něm učením světa žádá. Pod zorným úhlem toho, co bylo vždy považováno za štěstí, je jejich život velmi nešťastný.

1) První podmínkou štěstí je takový život, „při němž není porušen svazek člověka s přírodou, tj. život pod širým nebem, při svitu slunce, na čerstvém vzduchu; styk s poli, rostlinstvem a živočišstvem. Povždy všickni lidé považovali ztrátu toho za veliké neštěstí. Zavření ve vězeních nejsilněji ze všeho pociťují tuto ztrátu. ... " (s. 320)
2) Druhou podmínkou štěstí je „práce (trud), předně milá a svobodná práce, podruhé práce fysická dávající chuť a pevný pokojný spánek." (s. 321)
3) Třetí podmínkou štěstí je rodina. „A zase čím dále zašli lidé v světském úspěchu, tím méně jest jim dostupno toto štěstí. Většina jsou - cizoložníci a úmyslně zříkají se radostí rodinných, jsouce tísněni jenom nepohodlností rodiny." (s. 322) Snaží se o neplodnost, protože děti jsou pociťovány jako břemeno. Pokud děti mají, přenechávají jejich výchovu jiným.
4) Čtvrtou podmínkou štěstí je „svobodné, srdečné obcování se všemi rozmanitými lidmi světa". (s. 323) A to se daří tím méně, čím výše stojí člověk na společenském žebříčku.
5) Pátou podmínkou štěstí je „zdraví a bezbolestná smrt". Nepřirozený život však nevede ke zdraví a nemoci v něm získané nenásleduje zpravidla lehká smrt.

Církev podle Tolstého z učení Krista odstranila jeho požadavky na život lidí. Svět si dělá, co chce, a církev se tomu přizpůsobuje svými výklady Kristova učení. Podle doby schvaluje např. otroctví apod.

„Ano jest podivné přesvědčení ... , že náboženství jsou toliko známé řeči o budoucím životě, o Bohu, jisté obřady, a že ... není třeba nijakých zásad a pravidel; jest potřebí dělati jenom to, co se poroučí." (s. 351) Tak nastupuje víra v četníka. Tolstoj z tohoto hlediska považuje za jediné věřící své doby ty, kteří se nepodrobují všemu, co se jim poroučí.

Tolstoj chápe, že v těžkých chvílích se lidé dopouštějí přestoupení Kristových zákonů, doporučuje však, aby si alespoň v dobách klidu nacházeli lepší východiska pro budoucnost. Radí nevytvářet dál takové životní podmínky, ve kterých by bylo těžké Kristovy zákony plnit, ale naopak budovat takový život, ve kterém by bylo obtížné tyto mravní požadavky porušovat.

2.1.10. Rozpad vesnického života

Osmdesátá léta byla dobou zhoršení ekonomického stavu rolnictva. Tolstoj začal vídat na silnici v Jasné Poljaně více a více lidí, kteří putovali do města za prací. Mnozí z nich opouštěli své vesnice natrvalo, protože v nich už nenacházeli obživu. Aby se seznámil s jejich problémy, Tolstoj s těmito lidmi besedoval. Nakonec došel, jak uvádí Loginova, k závěru, že se jemu tak drahý vesnický život rozpadá, aniž je možno ho obnovit. Prostý mužický život, který hlásal jako ideál - pro Tolstého jediný pravý život, krásný ve své přirozenosti a blízkosti přírodě - začínal zanikat. Rolníci zbavení půdy hladověli a vymírali.

Při sčítání moskevského obyvatelstva v roce 1882, kterého se Tolstoj účastnil jako příležitosti pomoci potřebným, objevuje mezi obyvateli nocleháren mnoho těchto bývalých mužiků: „Город ... одаривал несчастных неизлечимыми болезнями, голодом, холодом, непосильной работой, отсутствием всякого человеческого участия." (Loginova a spol., 248)

Ve své divadelní hře *Власть тьмы* Tolstoj ukazuje, jak se staré patriarchální mezilidské vztahy a hluboké mravní svazky lámou a místo nich nastupuje vláda peněz a města, spolu se ztrátou etické orientace. „Narůstání buržoazních vztahů v ruském životě chápal jako vítězství dravého egoismu v lidských srdcích, jež v něm narušuje cit lidské soudržnosti. Hluboce ho zarmucovalo a děsilo, že mikrob rozkladu a odcizení

postihoval i rodinu, základní jednotku patriarchální pospolitosti." (Jehlička 1999, 197)

V komedii *Плоды просвещения* se zabývá nedostatkem půdy, kterým tehdy zemědělci trpěli: „А крестьянская правда безысходна – Земля наша малая, нето что, скотину, – курицу, скажем, и ту выпустить некуда." Obě díla byla zamýšlena pro lidová představení. Pro tento účel však nebyla cenzurou povolena. (Loginova a spol., 289)

Neúroda, která se v Rusku soustavně opakovala, se projevila roku 1891 hladomorem. Úroda bývala zřídkakdy, přicházela jen jako šťastná náhoda. Tolstoj byl dva roky mimo domov, zabývaje se organizací bezplatných jídelen pro hladovějící. Bylo jich otevřeno, jak uvádí Loginova, více než dvě stovky. Lev Nikolajevič pracoval energicky, klidně, systematicky a neúnavně. Pomáhal při sestavování seznamů hladovějících. Musel cestovat z vesnice do vesnice ve fujavicích a v mrazu. Bylo to velmi nebezpečné. Jeho přítel, například, se při této práci nachladil a zemřel. Vypukl tyfus. Tolstoj věděl, že hladomor je zdlouhavý a beznadějný, a psal nejen o jeho hrůzách, ale i o tom nejhroznějším – o úplném úpadku vesnice. Články *О голоде*, *Страшный вопрос* a další napsal právě v té době.

Protože své peníze už Tolstoj rozdělil mezi rodinu, musel o ně podle Šklovského požádat manželku. Ta však jeho žádost odmítla, zřejmě jako odvetu za to, že poskytl bezplatné právo na některá svá díla veřejnosti. Nakonec však pomohla získat prostředky na podporu hladovějících jinak, a to výzvou, ve které uvedla výpočet, že jeden lidský život je možno až do příští úrody zachránit za třináct rublů. Stanovení takovéhoto blízkého a konkrétního cíle vedlo k velkému úspěchu této akce.

2.1.11. Filozofie vesnického života

V souvislosti se řešením zemědělské otázky, jak píše Šklovskij, považoval Tolstoj za geniální myšlenky jistého Bondareva. Tento mužik se jako

vyhnanec vypracoval ve velmi úspěšného hospodáře a došel přitom k názoru, že půdu má obdělávat každý. Kdyby všichni takto pracovali alespoň čtyřicet dní v roce, zmizela by prý všechna bída. Tolstoj jeho myšlenky podporoval, protože sám se už přesvědčil, že pomáhat nešťastníkům osivem i zbožím není vlastně pomoc, je to jen kapka v moři.

Hospodářství mělo podle představ Tolstého fungovat bez státních zásahů. Ty Tolstoj, jak soudí Masaryk, odmítal jako násilí. Každý měl vlastnit půdu ve formě podílu na „miru".

Pokud šlo o kult mužika a „miru", byl Tolstoj podle Masaryka zajedno s narodniky. Také jemu byl sedlák učitelem a ideálem. Tolstoj byl ovšem „etický narodnik". Od svého učitele Rousseaua, který ho přivedl k matce zemi, „došel k H. Georgovi a nadšeně přejal i propagoval jeho pozemkovou reformu." (Masaryk III, 310)

Krmit hladovějící považoval za svou povinnost. Přesto mu situace, kdy jsou syceni ti, kteří potravu doslova dobývají ze země, připadala absurdní a hodnotil ji přísně: „Народ голоден оттого, что мы слишком сыты. Разве может не быть голоден народ, который в тех условиях, в которых он живет, то есть при тех податях, при том малоземельи, при этой заброшенности и одичании, в котором его держат, должен производить всю ту страшную работу, результаты которой поглощают столицы, города и деревенские центры жизни богатых людей?" (Loginova a spol., 275)

Pomoc podle něj mohla vyplynout jen z dobrého života. Skutečnou příčinu zla viděl podle Šklovského v tom, že lidé, chudí i bohatí, žijí jako zvířata - každý pro sebe, každý šlape po tom druhém. V jednom ze svých dopisů z roku 1876 napsal Tolstoj tuto myšlenku: „Zlo je to, co je rozumným ze světského hlediska. Vražda, loupež, trest - vše je rozumně založeno na logických vývodech. Sebeobětování a láska - je nesmyslem." (Birjukov, 386)

Tolstoj sám se pokoušel podle svých myšlenek a filozofie žít a věnoval se nejen duševní práci, ale sám se snažil zajišťovat si i základní věci života.

Věnoval se psaní, přemýšlení, styku s lidmi i fyzické práci. Kosil, topil v kamnech, šil boty. Korolenko ve svém článku napsal, že Tolstoj začal orat, když ostatní už doorali. Ti ostatní, to byli narodnici. Tolstoj však podle Masaryka chápal fyzickou práci na půdě jako nutnost z hlediska zdravotního i mravního.

Lev Nikolajevič byl přesvědčený, že je třeba především zjednodušit vlastní život, pro sebe brát co nejméně, obsloužit se sám, nestydět se vynášet po sobě nočník a nelenit uklidit si po sobě pokoj. Způsobem života i oděvem se snažil přiblížit lidu, hlavně zemědělskému. Ve snaze učinit život i stravu co nejprostšími se stal vegetariánem.

S takovými a podobnými požadavky přicházeli před Tolstým už mnozí. Masaryk se domnívá, že Tolstoj působil tak mocně proto, že se za své zásady postavil celou svou osobností a svou etiku pojal nábožensky. Žádný čin v této morálce nebyl malý, ale měl věčnou hodnotu.

2.1.12. Vztah k městu a civilizaci

Specifický byl také jeho postoj k městu. Tolstoj byl podle Šklovského přesvědčen, že městští lidé by se měli rozejít - že je potřeba skoncovat s výrobou toho, co on nazýval přepychem. Také podle Masaryka Tolstoj odmítal jakoukoli práci, která by vytvářela nadbytek, požitek. Odsuzoval vše, co přesahovalo hranici nutnosti, jejíž mírou a ideálem byla skromnost mužikova.

Jak soudí Masaryk, Tolstoj by z průmyslu, který považoval za hříšný luxus, zachoval jen nejnutnější manufaktury a řemesla. Výměnný obchod by doporučil spíše než používání peněz. Šklovskij se domnívá, že Tolstoj odpustil jen pivovaru, že existuje, protože pivo mohlo vytlačit vodku.

Tolstoj byl ve svém postoji k městu ve své době a prostředí snad výjimečný, ale navazoval na myšlenkovou tradici, která počínala podle Petráňových již svatým Augustinem a dalšími církevními autoritami až po

anglického reformátora Viklefa, zazněla i v české kronice Dalimila a nejzřetelněji byla vyjádřena pravděpodobně Rousseauem.

Rousseau hlásal návrat k přírodě a snažil se dokázat, že „civilisace vede k úpadku ... V hrůzách francouzské revoluce viděli lidé potvrzení tohoto názoru; revoluce byla namnoze přičítána filosofii a jejímu vlivu. ... Historikové a filosofové dějin potvrzovali Rousseaua ... " (Masaryk I, 497)

Rousseauovy myšlenky pomohly Tolstému lépe si ujasnit vlastní pozorování negativního vlivu náporu civilizace na rolníky - lid, který představoval více než 90% obyvatelstva Ruska. Přestože Tolstoj problémy vesnice nezastíral, pod vlivem rousseauismu si vesnici dosti idealizoval. Celoživotní zájem o rolnickou otázku a kritický vztah k civilizaci byly příčinou toho, že téma „vesnice versus město" bylo pro něj trvale naléhavé.

Zejména vliv církve, která kritizovala města jako střediska „nemravnosti, lakomství, násilí, lichvy a moci" přispěl k tomu, že „venkovské prostředí od počátků středověké civilizace mělo často tendenci vidět ve městech zdroj zkaženosti veškerého lidstva". (Petráňovi, 115)

Také pro husitského sociálního kritika zemana Petra Chelčického v patnáctém století „je město zdrojem nákazy dříve neporušeného selského lidu, neboť za peníze nabízí lákadla vyhovující tělesným žádostem, rozkoši, poctivost je tam pokřivena šalebnou vlídností, projevovanou pouze navenek ... " (Petráňovi, 116)

I pro Emersona ve století devatenáctém je „rolnický statek jistinou majetkovou ... mravním i rozumovým zdravím a silou měst. ... Otráveni městským životem a městskými neřestmi chudáci volají: 'Nuž, milé dítky, jež jsem poškodil, jděte ž zpět na venkov, abyste se posílily a uzdravily tím, co mělo býti mojí živností a nyní má býti vaší nemocnicí.'" (Emerson, 6, 8)

Nedůvěra, kritika a posměch časem nabývaly vzájemné podoby. „Měšťané, kteří si postupně ve společenském žebříčku vydobyli postavení vedle kněží a válečníků ... shlíželi často naopak s despektem na sedláka a stíhali satirou

nemajetného šlechtice." Dávali také „při jednání se sedlákem najevo svou stavovskou nadřazenost výsadami ... " (Petráňovi, 114, 116)

Nedůvěra k městskému prostředí přetrvávala na vesnici tradičně ještě v devatenáctém století, i když venkované občas hledali ve městech obživu, a v „měšťanské kultuře" nacházeli své „vzory i modernizační zdroje". (Petráňovi, 182)

Není divu, že i Tolstoj, kterému byl vesničan, stejně jako Rousseau, vzorem a učitelem, byl kritický k řadě výdobytků civilizace. Proto Masaryk jeho názory řadí k „teoretickému anarchismu" a domnívá se, že je třeba je „chápat jako opoziční negaci některých složek ruské kultury: ruský stát a jeho chyby, ruská univerzita a její nedostatky, ruská věda a její nezpůsobilost Tolstého odpuzují a ženou jej do negace a anarchismu. Připojíme-li tam, kde Tolstoj odmítá stát, vědu, vlastenectví atd., vždy: ruský stát, ruskou vědu atd., musíme mu velmi často dát úplně za pravdu." (Masaryk III, 316)

Jehlička se, pokud jde o Tolstého postoj k vědě, na druhé straně domnívá, že Tolstoj neodmítá vědu jako takovou, ale odmítá vědu „jež neslouží skutečným zájmům lidu". Stejně podle něj Tolstoj přistupuje i k umění, které považuje za nezbytný prostředek ke sdělování myšlenek. (Jehlička 1999, 203)

I přes negativní postoj Tolstého k městu se rodina Tolstých roku 1881 přestěhovala kvůli vzdělání starších synů do Moskvy a jen na léto se vracela do Jasné Poljany. Lev Nikolajevič byl s vesnicí svázán příliš hlubokými kořeny a první deníkové zápisky z tohoto období jsou zaplněny vážnými starostmi, které v něm město vyvolalo: „Вонь, камни, роскошь, нищета. Разврат. Собрались злодеи, ограбившие народ, набрали солдат, судей, чтобы оберегать их оргию, и пируют. Народу больше нечего делать, как, пользуясь страстями этих людей, выманивать у них назад награбленное." (Loginova a spol., 248)

Město navíc nelahodilo jeho vyvinutému smyslu pro estetično: „Цивилизация исключает поэзию." (Loginova a spol., 118)

Odjezd do Moskvy a začátek života tam Tolstoj označoval za nejhorší měsíc svého života. Nudil se a bylo mu tam těsno. Podle svědectví své ženy nespal, nejedl, občas i plakal a stal se až zoufale apatickým. Jedním z nepříjemných břemen městského života byl pro něj nedostatek pohybu. Když se později přece jen pustil do literární činnosti, osvěžoval se po jejím skončení dvě až tři hodiny dřevorubeckou prací s mužiky na Vrabčích horách. Jak píše Loginova, ráno také rád štípal a řezal dříví, přivážel vodu z řeky, roztápěl kamna a bavilo ho zabývat se řemeslem. Cítil, že mu to dodává síly, a byl rád, že má možnost setkávat se se skutečným životem, jak říkal. Kromě toho to odpovídalo jeho etické normě sebeobsluhy.

I později město pokaždé tohoto jasnopoljanského poustevníka brzy unavilo. Když se tam na podzim vracívali, první měsíc prožíval duševní muka. Městský svět mu připadal zlý a doléhal na něj jako těžký kámen. Jeho nálada upadala a v rodině nastával nesoulad. Ve svém moskevském domě se cítíval sám, smutný, obklopený legiemi těch, jejichž sebevědomý nerozum se mu zdál vítězit. Využíval proto každou příležitost k návratu do Jasné Poljany, kde se snadněji uklidnil, dosahoval duševní harmonie a kde se cítil v těch nejlepších a nejbezpečnějších podmínkách. Tam mohl žít podle svého svědomí, prostým životem a prací. Tam byl ve styku s lidem, četl, přemýšlel a psal. Největší nevýhodu města spatřoval podle Birjukova v tom, že v něm chyběla tichost a osamocenost, bez kterých nebylo možno se uchýlit do sebe a věci si vyjasňovat. Své ženě psal do města dopisy s nadšeným líčením dojmů z přírody a nabízel jí, že ji ve městě u starších synů vystřídá, aby si ona a jejich menší děti mohli zatím užívat výhod venkova.

2.1.13. *Co máme tedy dělati?*

V tomto díle traktátového charakteru, které vznikalo v letech 1884 - 1886, Tolstoj blíže objasňuje své názory na stěhování venkovského obyvatelstva do města, město samotné, příčiny chudoby a dalších neduhů společnosti a na druhé straně podává návod ke správné činnosti člověka.

V reakci na domněnku různých svých známých, že městská nouze je nutná, že je podmínkou civilizace a podobně, uvádí výsledky svého vlastního pátrání po jejích příčinách, popisuje své snahy chudým městským lidem pomáhat, nezdar těchto snah a příčiny tohoto nezdaru u konkrétních lidí. Následují úvahy o možné nápravě v podobě rozboru příčin neutěšeného stavu značné části vesnického obyvatelstva, které se přestěhovalo do měst, ale i toho, které zůstalo nadále na vesnici, a možného přístupu k těmto problémům. Kritizuje hlavně svou vlastní společenskou vrstvu a v těchto případech používá většinou zájmena „my" nebo „já".

Rolníci odevzdávají každoročně tak velké dávky ze své produkce, že některým z nich už nezbývá nic a odcházejí za „obilím" do města, aby si tam na něm vydobyli prací také svůj podíl. Město vesnické lidi navíc vábí také nabídkou různých lákadel a pokušení, která jim buď pouze připadají přitažlivá, nebo kterým si dokonce navykli podléhat, byť v omezené míře, už na vesnici.

Městskou nouzi, odlišnou od vesnické, zde Tolstoj podrobně popisuje. Vyobrazuje jednak chudé městské obyvatele, kteří i v bídě dokáží vést spokojený, pracovitý a mravný život, avšak i takové, kteří se po počáteční snaze pracovat a vrátit se případně zpět na vesnici už pracovat odnaučili a stala se z nich zvláštní sorta městských žebráků a podvodníků. Příčiny tohoto jevu Tolstoj vidí ve špatném příkladu, který vesničtí lidé po příchodu do města naleznou v jeho bohatších obyvatelích. Tito obyvatelé rozhazují i tisíce rublů, zatímco oni sami těžce pracují za kopejky a v nejnemožnějších podmínkách se vyrovnávají s nemocemi, úrazy a různými jinými životními

zvraty. Takto se nově příchozí mohou postupně naučit, že důležitější než samotná práce je nalezení co nejjednoduššího způsobu, jak přijít k co největšímu výdělku. Někteří z nich se už na vesnici z nejrůznějších důvodů vrátit nemohou a někteří to ani nechtějí, protože sami začali podléhat svodům města, kterými jsou připoutáni a poznenáhlu ničeni. Proto jsou tito podvodníci velice ubozí, často umrznou nebo spáchají sebevraždu.

Příčiny neúspěchu některých konkrétních případů své pomoci městské chudině, jak to až s odstupem doby Tolstoj chápal, spočívaly hlavně v tom, že jim při své pomoci ukazoval život svůj a své rodiny, to znamená možnosti, o kterých se jim nemohlo ani zdát. To většinou tyto lidi, kteří byli sami ve stavu krajní nouze, v určitém smyslu znemravňovalo. Stal-li se jejich přítelem, nebyla jim žádná jeho pomoc, jakkoli opakovaná a nezasloužená, nikdy dost velká.

Důležitou příčinu vzniku a rozrůstání měst vidí Tolstoj v tom, že město umožňovalo lidem realizovat své náročné záliby ve společnosti lidí s podobným způsobem života a v bezpečí policejní ostrahy.

Podmínkou existence města byla určitá moc odnímat značnou část výsledků práce vesnickému obyvatelstvu. Vznik mechanismů získávání této moci popisuje Tolstoj z historického hlediska a uvádí příklady používání takové moci ze Starého Zákona. Kdo podle této verze shromáždí zásoby, nemusí už ovládat lidi vojensky, ale může je ovládat hrozbou hladu. Za to, že nejsou v neúrodný rok ponecháni svému osudu, odevzdávají v ostatních letech tak velké části své úrody, aby si nemohli vytvářet své vlastní zásoby a byli závislí na tom, kdo chce této závislosti využívat.

Jako konkrétní příklad kontrastu mezi životem rolníků a ostatního obyvatelstva uvádí Tolstoj především měsíc červenec, ve kterém přetížení mužici pracují i po nocích, aby zvládli úrodu, kterou se živí všichni obyvatelé Ruska. Těhotné ženy a děti mužiků v těchto dnech často onemocní z přemíry práce a časného vstávání. Ve stejnou dobu však nepřestávají po celém Rusku, zejména ve městech, zábavy, hostiny, divadla, hony atd.

Tolstoj kromě jiného srovnává dobu před a po zrušení nevolnictví, a to v neprospěch pozdější doby: „ ... Když jsem Vaňku nutil pracovat nad jeho síly a nedával jsem mu půdy ani jídla, věc se dostala k úřadům, a musil jsem se zodpovídati ... Nyní jsou lidé svobodni, ale mohu Vaňku, Sidorku a Petrušku donutiti, aby dělali každou práci a odepře-li to, nedám mu peněz na daně, a budou ho mrskati, pokud nepovolí. ... A donutím-li ho, aby pracoval bez jídla, nad své síly, zadusím-li ho prací, nikdo mi neřekne ani slova ... Mužíci vědí dávno, že rublem můžeme býti bolestněji než důtkami." (s. 126)•

Tolstoj upozorňuje, že lidé jeho vrstvy žijí tak, že nevidí souvislosti mezi vlastním „požitkařením", „nádherymilovným a nemravným životem" na jedné straně a čtrnáctiletými prostitutkami, usilovnou prací stařen a dětí, která „přesahuje jejich síly a koná se bez dostatečné potravy" na straně druhé. (s. 159)

Tolstoj se odvolává na Jana Křtitele i Krista, kteří radili nemít peníze a víc než jeden oděv. Kdo nemá peníze, nemůže platit jiným, aby za něj pracovali. Pro Tolstého to tedy znamená udělat sám všechno, co může. Je to totéž jako slézt z unaveného koně a jít pěšky.

Tolstoj zdůrazňuje dále důležitost sebezapření, zejména pro vědce a umělce, jejichž práce může mít opravdový smysl, jen když je konána pro vědomí povinnosti.

Na vlastní otázku „co máme dělat" dává Tolstoj tyto odpovědi:

- „nelhati samému sobě: ať má cesta životní je sebe dále od pravé cesty, kterou mi odkrývá rozum - nebáti se pravdy;
- zříci se vědomí, že jsem v právu, že mám přednosti, zvláštnosti před jinými lidmi, a uznati, že jsem se provinil;
- plniti věčný, nepochybný zákon lidský - prací celé bytosti své, zápasiti s přírodou, abych zachoval život svůj i jiných lidí." (s. 242)

• Zde a nadále v této kapitole jsou použity citáty z: TOLSTOJ, L. N. *Co máme tedy dělati?* Praha : B. Kočí, 1923, přel. K. Velemínský.

2.1.14. Rodina a životní styl

Tolstoj se vyhýbal tomu, aby jeho životní zásady nějak nepřiměřeně ovlivnily život jeho rodiny. Nechtěl jej předělávat, ani na své nejbližší v žádném směru vyvíjet nátlak. I toto bylo součástí jeho filozofie nenásilí. Během života zvažoval spíše možnost uchýlit se sám do ústraní, kde by vedl život co nejprostší.

Rodina Tolstého se však přesto snažila jeho myšlenkám a snahám do větší či menší míry, podle naturelu jednotlivých jejích členů, vyjít vstříc a přizpůsobit se jim. Díky tomu byl, jak píše Loginova, např. jejich jasnopoljanský příbytek zařízen relativně prostě a stroze a ani jejich moskevský dům neodpovídal tehdejší představě o sídle šlechtice. Postupem času docházelo i k řadě dalších kompromisů, které nebyly pro všechny vždy snadné.

Tolstoj se nakonec rozhodl, že nebude správné odejít za životem, jak by si ho byl přál, když zjistil, že by tím učinil rodinu nešťastnou. Postupně se ale čím dál více trápil tím, co považoval za přepych ve svém vlastním domě nebo v domech svých dospělých dětí, když v přilehlých vesnicích hubila mužiky bída: „Мучительное чувство бедности, – не бедности, а унижения, забитости народа ... " (Loginova a spol., 443)

Také v jednom z dopisů Lva Nikolajeviče z roku 1885 je možno vyčíst jeho touhu po změně způsobu života: „Неужели так и придется мне умереть, не прожив хоть один год вне того сумасшедшего безнравственного дома ... не прожив хоть одного года по-человечески разумно, то есть в деревне не на барском дворе, а в избе, среди трудящихся ... ?" (Loginova a spol., 466) Podle Birjukova Tolstoj věřil, že život pochopí teprve tehdy, když ho pozná takový, jaký opravdu je, a ne jen jeho výjimku, jíž byl dle jeho názoru život jeho aristokratické rodiny.

Ve velký rodinný konflikt se vyhrotilo, jak vzpomíná A. Tolstaja, spisovatelovo přání poskytnout bezplatné právo na všechna svá díla

veřejnosti. Byla to pro něj otázka natolik zásadní, že na jejím uskutečnění trval, i když musel v posledních měsících života čelit každodennímu vyčerpávajícímu nátlaku, zejména ze strany své ženy.

Dcery Tolstého patřily v rodině k těm, kdo vždy stáli na jeho straně. Starší dcery rády využívaly možnosti pobývat se svým otcem v Jasné Poljaně od časného jara do pozdního podzimu; tedy i v době, kdy matka, starší bratři a menší děti zůstávali v Moskvě. Sdílely s ním jeho jídelníček, prostý způsob života bez služebnictva a pomáhaly mu přepisovat jeho literární práce. Osvojily si také řadu otcových postojů k životu. Zejména dcera Máša se, jak uvádí Loginová, hodně věnovala pomoci rolníkům, ať již formou zemědělské práce, bezesných nocí strávených u nemocných dětí či rodiček nebo i útěchy poskytnuté dobrým slovem: „Говорила она с бабами, точно век прожила с ними, и они забывали, что она графиня и барышня, и делились с нею самым сокровенным ... " (Tolstaja, 30, 31)

2.1.15. Tolstojovci

Mnozí lidé rádi využívali každé příležitosti k dlouhým debatám s Tolstým. Pro řadu z nich bylo setkání s ním nebo myšlenky, které nalezli v jeho knihách, inspirací ke změně života či různým pozitivním předsevzetím. Tak zvaní tolstojovci, čili nadšenci kráčející v Tolstého šlépějích, se pokoušeli zakládat zemědělské kolonie a věnovat se tělesné práci. Inteligenti orali, zříkali se vědy i všech vědomostí a neobratně nasazovali obruče na sudy. Podle Šklovského byl mezi těmito bednáři i Ivan Bunin. Vědci opouštěli katedry a odcházeli obdělávat zem a, přirozeně, obdělávali ji špatně. Kolonie vydržely dva až tři roky. Členové kolonií psali dopisy o své práci jako o zázraku, ale nebyla to pravda. Sám Lev Nikolajevič tomu všemu příliš nevěřil. Myslel si, že se člověk nemůže očišťovat sám nebo v malé skupince. Stáhnout se do ústraní jen proto, aby se člověk sám nepošpinil, považoval za chybné.

Tolstého dcera Alexandra si tolstojovce pro sebe dělila na pravé a nepravé. Praví tolstojovci například nekouřili, nejedli maso a nosili blůzu. Bohužel se však odříkali i smíchu a veselí, jako by tolstojovství tkvělo, zejména u mladších tolstojovců, v jakési vnější askezi. Tolstoj však nechápal, proč by se z jejich středu měla vytrácet radost, a byl-li přítomen, snažil se je rozveselit.

Zatímco Tolstoj ve svých myšlenkách viděl především ideál, ke kterému se bylo třeba postupně přibližovat, mnozí tolstojovci chtěli dokonalosti dosáhnout co nejrychleji a byli jen málo tolerantní k tomu, co považovali za nedostatek této dokonalosti. Zejména u toho, kterého považovali za svého mistra, je vyvádělo z míry i jakékoli rozverné nebo nedomyšlené chování. Zhrozili se, jak píše A. Tolstaja, když se třeba otočil na jednom podpatku, přehodil nohu přes opěradlo židle nebo zaplácnul komára, který právě sál krev z hlavy jeho následovníka.

Hlavními rysy tolstojovství byly podle Jehličky „doktrína o neodporování zlu a anarchismus". V posledních létech života Tolstého znepokojovalo, jak upozorňuje Loginova, že zatímco on sám za svá přesvědčení není nijak pronásledován (kromě exkomunikace z církve), mnozí z žáků jeho učení jsou ve vězení nebo ve vyhnanství. Našli se i takoví, kteří mu vyčítali, že víc netrpí, nebo osmdesátiletého Tolstého vyzývali, aby rozdal, co měl, a sám jako žebrák putoval od města k městu.

Pro Tolstého však všechno vnější usilování, jako orání, šití bot, prostý život, mělo smysl jen pokud sloužilo prvotnímu účelu - vnitřní práci duše. V tom, co považoval za skutečně důležité, byl velmi důsledný. Sám například aktivně prosazoval svou filozofii neprotivení se zlu násilím, jejíž součástí byl i antimilitarismus a nesouhlas s trestem smrti. V duchu této filozofie Tolstoj po atentátu na Alexandra II. roku 1881 píše Alexandru III. dopis, ve kterém ho naléhavě žádá o milost pro atentátníky. Později píše protiválečnou stať *Vzpamatujte se!* Ze stejného důvodu vydává také v roce 1908 článek *Nemohu mlčet* proti popravám bouřících se mužiků. „Válka,

revoluce i protirevoluční teror ho zarmucovaly stejnou měrou ... " (Jehlička 1999, 205)

Tolstoj měl po celém světě naprosto výjimečnou autoritu. Jeho myšlenky měly proto všude mnoho obdivovatelů. Za všechny je možno uvést příklad ze země, kde se o Tolstém psalo podle Čiňona z celého světa nejvíce a také se zde nejvíce vydávaly jeho knihy, z Japonska. Problematikou vesnické společnosti tolstojovského typu se zde podle Itokavy zabýval literární časopis „Bříza", založený roku 1910, jehož myšlenky byly uváděny do praxe komunou „Nová vesnice". Práce největšího ze ctitelů Tolstého, S. Musiakodziho, „Beseda o 'Nové vesnici'" evokuje hrdiny jako je Nikolenka, Něchljudov a Levin.

2.1.16. Jasná Poljana

Motiv soužití člověka s přírodou je silný jak v Tolstého díle, tak v jeho životě. Tolstoj přírodu opravdově miloval i potřeboval. Bylo mu tak příjemné procházet se lesem, v němž před chápavým vnitřním zrakem plynula minulost a budoucnost se zdála být zářivou. Býval nadšen přilétáním ptáků na jaře, západem slunce a vším, co souviselo s děním v přírodě. Život včel například vydržel podle Birjukova pozorovat po celé hodiny.

Citlivost a hloubka prožitku, se kterou dovedl vnímat, je patrná z tohoto jeho líčení dojmů z přírody: „ ... красота ослепляла меня и мгновенно, с силой неожиданного действовала на меня ... я чувствовал, как будто физическое впечатление, как красота через глаза вливалась мне в душу." (Loginova a spol., 118) Nestačilo mu se na přírodu jenom dívat. Chtěl být její součástí: „Я люблю природу, когда она со всех сторон окружает меня и потом развивается бесконечно вдаль." (Loginova a spol., 118)

Podle Birjukova Tolstého těšily všechny hospodářské práce. Dovedl se jimi horlivě obírat a stále hledal nové formy vedení hospodářství: najímal znalce

zušlechtění skotu, vepřového dobytka i drůbeže, obíral se chovem koní, byl vášnivým zahradníkem, zakládal ovocné zahrady, sázel lesy atd. „Он (Толстой) весь теперь погрузился в агрономию, таскает сам снопы на спине, влюбился в крестьянку – и слышать не хочет о литературе." (Loginova a spol., 136) – napsal o něm jednou Turgeněv. Mezi více než 20 tisíci knihami, kterými obohatil jasnopoljanskou knihovnu, byly, jak uvádí S. M. Tolstoj, i příručky o agronomii, včelařství, veterinářství . . .

Vztah k přírodě a rozličným hospodářským činnostem se u něj vybudoval v Jasné Poljaně, ve které prožil dětství. V dospělosti zjišťoval, jak uvádí A. Tolstaja, že se na milované vesnici stává lepším člověkem: prostším, klidnějším, chápavějším a milejším. Měl tam také příležitost k dostatku pohybu, který potřeboval: hodně chodil, řezal dřevo, pracoval na poli apod. Příroda Jasné Poljany měla velmi blahodárný vliv i na jeho literární práci. V črtě *Лето в деревне* Tolstoj píše: „Без своей Ясной Поляны я трудно могу себе представить Россию и мое отношение к ней. Без Ясной Поляны я может быть яснее увижу общие законы, необходимые для моего отечества, но я не буду до пристрастия любить его." (Loginova a spol., 136)

V Jasné Poljaně často sám, s rodinou nebo svými hosty navštěvoval přátele. Chodívali k nim, jak to popisuje A. Tolstaja, pěšky nebo tam jezdívali na koních a tyto výlety i setkávání jim byly zdrojem radosti. Když měl dobrou náladu, vymýšlel Tolstoj zajímavé procházky pro všechny, kdo právě byli u nich doma. Brali s sebou i koně pro ty, kteří by se snad cítili unavení. Lev Nikolajevič svou společnost rád vodil po zkratkách, které vedly hlubinami lesa. Občas přitom sice zabloudil a cesta se pak protáhla, ale hlavně mládež se tím bavila daleko víc než chozením po lesních pěšinách. Dokázal v lese objevit tajná místa, kam potom chodil pozorovat život různých zvířat nebo odkud nosil květiny, které měl moc rád. Na jednom paloučku s pahrbkem plným pomněnek mezi duby chtěl být pochován, až umře.

Birjukov ve svém životopise Tolstého uvádí vzpomínky jednoho z jasnopoljanských letních hostů, ze kterých se můžeme dozvědět podrobnosti z rodinného života v Jasné Poljaně: Ráno před kávou se spisovatel často chodíval vykoupat nebo jezdil na koni. Po snídani začínal literárně pracovat. Při rodinných jídlech i dalších společných aktivitách bývalo veselo. Tolstoj oživoval rozmluvu svým humorem, účastí i zajímavými úsudky. Vymýšlel pro své děti nové hry, běhal s nimi a skákal, učil je aritmetice a večer pro ně pořádal čtení různých děl. Ony s ním zase bez umdlení chodily na dlouhé procházky. Se svým hostem se Tolstoj věnoval tělocviku, běhal o závod a také sekal a hrabal seno:

„Když jsme chodívali kolem sekáčů, tu Lev Nikolajevič šel vždy k nim a prosil, aby mu zapůjčili kosu, a sice prosíval vždy toho, kdo se mu zdál býti nejvíc unaveným. Já ovšem jsem vždy následovával jeho příkladu.

Při tom mně vždy dával otázku, proč nemůžeme sekati celý týden v jednom kuse, třeba že máme dobře vyvinuté svalstvo, a sedlák že při tom ještě spí na holé zemi a živí se pouhým chlebem? Zkus to také tak, ukončoval vždy svoji řeč. Odcházeje s louky, bral si z kupy kousek sena a opájel se jeho vůní, čichaje k němu." (Birjukov, 336, 337)

2.1.17. Literární metoda

Přes všechny změny, které se od jeho doby udály, je Tolstoj pro čtenáře stále přitažlivý, protože se snaží odpovědět na otázky, které jsou důležité pro každého. „Он говорит и пишет то, что каждый человек думает, боясь, однако, в этом признаться." - napsal o něm Romain Rolland. (Tolstoj S. M., 198) Mnohostranný talent umožňoval však Tolstému kromě normálních instinktů využívat i své zvýšené citlivosti a temperamentu. Všechno prociťoval s mimořádnou hloubkou, ostrostí a silou.

Literární metoda Tolstého staví, jak uvádí Birjukov, na jedné z jeho silných duševních vlastností - totiž na neúprosné analýze všech jevů, které

ho obklopovaly, spojené s touhou po syntéze ve formě nalezení smyslu života. Tolstého dílo ohromuje svou bystrostí, schopností zobrazit „nejzákladnější, ač nezřídka skryté a zamaskované rysy a zvláštnosti" života. (Birjukov, 242) Tolstého analytický rozum však vykazuje sám sobě druhořadé místo: „Самой большой ошибкой моей жизни было полагаться на разум там, где надо полагаться на чувство, то, на что совесть указывает как на зло, несправедливость, неправду, гибкий и ловкий ум трансформирует в положительные явления." (Tolstoj S. M., 201, 202)

Jeho analytická orientace a skepticismus byly na druhé straně vyvažovány velkou citovostí a poetickým přístupem k tvorbě. „Эстетика Толстого была эстетикой раздумий и сомнений. ... Страницы художественных произведений Толстого в прозе исполнены такой же поэзии, как пушкинские в прозе и в стихах." (Filippova, 184)

Obvyklá představa, že Tolstoj byl k poezii lhostejný, je chybná. Největšími vzory v ruské literatuře mu byli, vedle Puškina, Tjutčev a Fet. U Puškina si cenil především jeho prózy. Jeho poezii pak řadil významem až za Tjutčevovu a Lermontovovu, třebaže si byl vědom svéráznosti této hierarchie. Lyrika Tjutčeva a také Feta sehrála v Tolstého umělecké zkušenosti velkou roli, jmenovitě během práce na díle *Anna Kareninová*. „Глубокий лиризм в обрисовке Анны и Левина, символика деталей, отсутствие повествовательного тона (замеченное Страховым) – все эти особенности толстовского романа оказываются результатом своеобразного усвоения и развития лирических тем и методов Тютчева и Фета. Философия Шопенгауэра воспринималась Толстым в одном ряду с этой поэзией – как ее умозрительная база." (Ejchenbaum, 181)

Na svět se chtěl dívat tak, aby pronikal hluboko pod povrch skutečnosti: „Чем глубже зачерпнуть, тем общее всем, знакомее и роднее." (Tunimanov, 241) Ale chtěl se dívat vším naveskrz především s láskou.

Ať již to bylo výsledkem sloučení principů analýzy a citovosti, důsledkem vrozené intuiční schopnosti nebo filozofických výšin, ze kterých hleděl na

svět, Tolstému se dostalo také nezvyklého daru vystoupení ze sebe sama a důvěrného prolnutí s tím, o co se zajímal: „Толстой с особым трепетом относился к тем состояниям души ... в которых стерты границы между человеком и миром, когда происходит чудо слияния человеческого 'я' и того, что вне этого 'я'." (Remizov, 50)

Jeho schopnost duševně zcela splynout s jinou bytostí, o které píše S. M. Tolstoj, je možno ilustrovat například na jedné příhodě, jak ji vyprávěl Turgeněv: Potkali jednou s Tolstým starého koně. Tolstoj ho hladil a přitom začal vyjadřovat myšlenky toho koně. „Он не только вошел сам, но и меня ввел в положение этого несчастного существа." (Loginova a spol., 306)

2.2. *Statkářovo jitro*

2.2.1. Úvod do problematiky díla

Povídka *Statkářovo jitro (Утро помещика,* 1856*)* vznikla ještě v době nevolnictví, které bylo v Rusku zrušeno roku 1861. Původně Tolstoj hodlal napsat celý mravoučný román pod názvem *Роман русского помещика.* Chtěl v něm mimo jiné zobrazit svůj nezdar při prvním pokusu o zlepšení života svých rolníků. Protože na Kavkaze plánoval návrat k hospodaření na svém panství, přemýšlel mnoho o vztazích mezi statkářem a nevolníky a o možných způsobech vzájemného sblížení a porozumění, které chtěl v románě také vylíčit. Tolstoj věřil, že pokud bude statkář upřímně usilovat o dobro poddaných, překoná tím jejich nedůvěru. Po nějaké době úvah, už při obraně Sevastopolu, si začal uvědomovat ještě hlubší souvislosti a dospěl k vážnějšímu tématu nevolnictví jako příčiny nesouladu mezi statkářem a rolníky: „Главная мысль романа, - записал он в дневнике, - должна быть невозможность жизни правильной помещика образованного нашего века с рабством. Все нищеты его должны быть выставлены и средства исправить указаны." (Loginova a spol., 72, 73)

Existence nevolnictví byla vůbec „bolavou otázkou" padesátých let devatenáctého století a vláda Alexandra II. si stále silněji uvědomovala nutnost jeho zrušení. Pro Tolstého to byla hlavně mravní záležitost. Ještě v Sevastopolu vypracoval projekt, podle kterého chtěl své nevolníky osvobodit od všech nevolnických povinností, namísto kterých by platili za nájem půdy. Po skončení Krymské války to svým nevolníkům navrhl. Oni se však k této možnosti stavěli dosti malomyslně. Tolstého urazilo, že se rolníci zřejmě mylně domnívali, že při korunovaci by měli všichni dostat svobodu,

a mazaný statkář si je proto chce co nejdříve zavázat nějakou smlouvou. Po této zkušenosti Tolstoj učinil v zamýšleném románu úpravy, které se ukázaly natolik závažnými, že román zůstal nedokončen. Později několik kapitol románu přepracoval a spojil do povídky *Statkářovo jitro (Утро помещика)*, která vyšla v roce 1856. N. G. Černyševskij pochválil mistrovství, se kterým byl v povídce mužik věrně zachycen nejen se svým vnějším, ale i se svým vnitřním životem.

Povídka *Statkářovo jitro* nás provází událostmi, které mladičký kníže Něchljudov prožívá během jednoho nedělního dopoledne asi rok poté, co napsal své tetě, že se rozhodl zasvětit svůj život prokazování dobra svým mužikům. Něchljudov prochází jednotlivými domácnostmi hlavních protagonistů povídky, aby osobně na všechno dohlédl, hovoří také se svým dozorcem, se svou bývalou chůvou a s kojnou, kteří mu všichni poskytují rady a nové informace. U Ivana Čuríska zjišťuje, že pomoc této rodině je nezbytná, pokud nemají vbrzku všichni zahynout v troskách svého domu, ale bude velmi těžké, ne-li nemožné tuto pomoc poskytnout. Juchvanka Chytrý potřebuje platit dluhy, ke kterým přišel při holdování svým neřestem. Pomocí úskoků a lží se snaží pána přimět, aby mu povolil prodat jediného koně, kterého má na orání. K domluvám, aby se choval lidštěji ke své staré matce, zůstává hluchý. Davídek Bílý je hodný muž, ale není to nic platné, když není schopen to prokázat žádným činem. Práce v celém hospodářství zůstává na bedrech jeho matky. Mužik Dutlov naopak patří k těm, ze kterých má mladý statkář radost. Hospodaření rozumí, je přičinlivý a stejní jsou i jeho tři synové. Dutlovovi se ve všem daří dobře a je také poslední nadějí v té době již rozčarovaného Něchljudova na uskutečnění jeho snu o selské farmě. Dutlova však vyhlídka na finanční spolupráci se statkářem neláká a své peníze zapře. Něchljudov si na konci povídky trpce uvědomuje, že nikomu nepomohl, sám se ožebračil a cítí se nešťastný.

2.2.2. Vesnice a příroda

Život na venkově, zejména svým úzkým vztahem k přírodě, poklidem i činorodostí měl vždycky své neodolatelné kouzlo. Intelektuálové druhé poloviny devatenáctého století si v předtuše blížícího se konce tradičního venkovského života začali více uvědomovat hodnotu i přitažlivost jeho nejrůznějších aspektů, kterými byly vstávání a ulehání v rytmu, který udává slunce, mytí v dešťové vodě, spánek ve slámě, orání, senoseč, žně, mlácení, hnojení, péče o koně a včelstva, udržování konopišť, sušáren, stodol a sýpek, prostě všechno, co k tomuto životu patřilo, stejně jako způsob odívání, rozličná jídla, obyčeje a svátky.

Pro mladého statkáře Něchljudova je prostředí venkova, jeho okouzlující příroda plná sil a krás, především zdrojem inspirace. V ní nalézá zklidnění ve chvílích prudkých vnitřních vznětů, tam sní, tam také nachází porozumění rozporům, které ho znepokojují a jakýsi „vyšší cit" mu odpovídá na jeho naléhavé otázky. V poetickém a klidném prostředí přírody chce i založit štěstí své budoucí rodiny.

Hluboký vztah prostých rolníků ke kusu půdy, která je živí, k nejintimnějšímu prostředí, ve kterém žijí, k silnici, která tudy vede, k rybníku, kde ženy perou prádlo a napájí se dobytek, ke stromům, které zasadili jejich rodiče, k zahrádce, k chaloupce, studni, i k těm chlévkům a kůlničkám, je ukázán na příkladu Čuríškových, kteří jsou ochotni raději zemřít v troskách svého domu, který je na spadnutí, než aby se přestěhovali někam jinam.

Magie místa naplněného tvořivou spoluprací člověka s přírodou dýchne na čtenáře z popisu Dutlovova tesaného včelína, obklopeného mladými lipami, kde je dobromyslný Dutlov zcela pohroužen do své zamilované činnosti a kde je tak příjemně, že Něchljudova hned opustí sklíčenost a vidí budoucnost svých sedláků znovu optimisticky:

„В пчельнике было так уютно, радостно, тихо, прозрачно; фигура седого старичка с лучеобразными, частыми морщинками около глаз, в каких-то широких башмаках, надетых на босую ногу, который, переваливаясь и добродушно, самодовольно улыбаясь, приветствовал барина в своих исключительных владениях, была так простодушно ласкова, что Нехлюдов мгновенно забыл тяжелые впечатления нынешнего утра, и его любимая мечта живо представилась ему." (s. 288)•

Na konci povídky se objevuje motiv nádhery pohybu člověka s koňmi po krajině. Něchljudov si představuje, jak příjemné a radostné musí být jízdy s trojkou hlubokými lesy, přespávání v provoněném seně s výhledem na hvězdnatou oblohu a poznávání krás neznámých krajů.

2.2.3. City a vztahy na vesnici

Relativně dlouhou životnost měla mezi složkami tradiční vesnické kultury „tradiční rodina a zároveň domácnost s rozdělením úloh jednotlivých členů při zajišťování její obživy. Postavení hospodáře na usedlosti, stejně jako odpovědnost hospodyně za domácnost, určují závazný řád kontinuity rodiny i vztahů sousedské komunity. Nebylo nutné je písemně vymezovat, byly tak samozřejmé, že se o nich ani nemluvilo, pokud byly zachovávány, jejich porušitele však stíhala odsudkem celá obec. ... Tradičním způsobům života rolnických domácností odpovídaly rodinné rituály včetně demografického chování, jež z hlediska populační reprodukce lze označit jako extenzivní s velkou natalitou." (Petráňovi, 183)

• Zde a nadále v této kapitole jsou použity citáty z: TOLSTOJ, L. N. *Избранные повести и рассказы.* Том I. Москва : Государственное издательство художественной литературы, 1945.

„Ohniště opatřovala žena. Bylo to její povinností stejně jako rodit a pečovat o děti. Ve středověkých obrazových pramenech bývá pramáti Eva zobrazena jako přadlena s dítětem, zatímco Adam jako kopáč obdělávající pole. Tím se vyjadřovalo rozdělení funkcí v rodině - domácnosti." (Petráňovi, 106)

Vztahy v sedláckých rodinách prezentovaných v povídce *Statkářovo jitro* se značně liší podle povah jednotlivých postav. Vztah přetíženého Čuríska k nemocné ženě a dětem je především láskyplný. Jeho žena se ho zase před pánem snaží ve všem podporovat.

V Juchvankově rodině je zarážející to, že jeho matka žije v postavení rodinné služky, se kterou je zacházeno dosti hrubě. Něchljudovův dozorce to nepovažuje za nijak neobvyklé u sedláků, kteří nejsou v jeho očích žádné lásky ani schopni.

V rodině Davídka Bílého jsou vztahy deformovány Davídkovou neschopností pracovat. Otec mu prý jde špatným příkladem. Také se k práci nemá, i když už ho posílali na okres a poručník ho i několikrát potrestal před celou obcí. I na Davídka už prý dozorce zkoušel všechno možné a zcela zbytečně. U něj je tato pracovní indispozice zřejmě ještě mnohem výraznější než u jeho otce, protože Davídkova matka si ji u svého muže ani neuvědomuje. Zato její vztah k synovi už kolísá mezi soucitem a opovržením. Raději by ho někdy viděla na vojně, i když ji asi musí napadat otázka, jaký osud by ho tam pravděpodobně čekal. Na druhé straně zase, když v ní převáží soucit, pána žádá, aby Davídkovi opatřil novou nevěstu, když ta první už se u nich utrápila a umřela. V takových chvílích si matka myslí, že i Davídka samotného to trápí. Vždyť je to hodný člověk. Nikomu by jistě úmyslně neublížil.

Široká rodina Dutlovova žije v příkladné shodě. Nevolnice zvaná kojná to připisuje velké autoritě starého Dutlova, která pramení z jeho nezvyklého intelektu a schopností. Všichni Dutlovovi synové jsou dobří a pracovití

a vybrali si i hodné ženy. I kdyby v rodině nějaké spory byly, všichni dávají přednost smíru, aby hlavu rodiny nepohněvali.

V rodině hlavního protagonisty, Něchljudova, je krásný vztah vzájemné úcty a obdivu mezi ním a jeho tetou ukázán na jejich korespondenci. V ní je také naznačen ambivalentní vztah Něchljudova k bratru Vasilovi, který ho zřejmě nebere moc vážně a má tendenci ho ovládat. Zkušenost z tohoto vztahu jistě značně umocňuje Něchljudovovu touhu začít žít sám podle vlastních představ.

Na statku je mladému statkáři blízkou osobou chůva. Tato stará žena si dělá vážné starosti s jeho osamělým způsobem života, kritizuje jeho chyby v přístupu k mužikům a snaží se mu domlouvat, podobně jako by to ve stejné situaci asi dělala vlastní matka. Sedí v jeho pokoji, pozoruje ho a kroutí nad ním hlavou. Něchljudov její chování přijímá s naprostou samozřejmostí, podobně jako by ho asi přijímal od matky. Oslovuje ji také buď chůvo, anebo matičko.

Specifickým druhem vztahu v nevolnické vesnici je vztah mezi statkářem a jeho mužiky. Ze strany Něchljudova jde především o vztah zodpovědnosti, ale také mnohého soucitu. Zcela upřímně chce učinit své poddané šťastnými a chová se k nim velmi přívětivě. Tolstoj nicméně na mnohých místech odhaluje také podíl dalších motivací Něchljudova, spočívajících například v tom, že prokazování dobrodiní mu přináší velké potěšení, a v tom, že si slibuje, že mu budou později za své štěstí a blahobyt všichni náležitě vděční. Do jisté míry jsou mužici také předmětem jeho určitého hospodářského experimentu, nástrojem k realizaci jeho snu. Jeho city vůči mužikům také samozřejmě kolísají v závislosti na jejich povahových charakteristikách, ale i na tom, nakolik svými schopnostmi odpovídají nebo neodpovídají jeho hospodářským plánům.

Něchljudovovi mužici jsou na jedné straně doopravdy vděční, že na ně jejich současný pán osobně dohlíží a snaží se jim pomoci, na druhé straně však vidí jeho doposud velkou nekompetentnost k rozhodování o skutečně

závažných věcech. Dobrý pán podle jejich rozumu musí umět odolávat i opravdu velkým tlakům, jak bylo Tolstým dobře ukázáno na příkladu bratrů Čurískových. Ti, jak Něchljudovovi v příběhu vypráví samotný Čurísek, podlehli naléhání svých žen natolik, že pořád chodili prosit správce, aby se směli rozdělit. Nezodpovědný správce nakonec povolil a nepřineslo to nic dobrého.

Něchljudovův problém není jen v tom, že k tomu, aby mohl správně posoudit, v čem musí být pevný a v čem naopak může ustoupit, mu chybí jistá životní zkušenost, ale potřebnou důslednost by mu asi nedovolilo ani jeho citové založení. Je ochoten a schopen hodně se obětovat, ale potřebuje se cítit oblíben, být považován za dobrodince. Před mužiky se často vyznává ze svých nejlepších citů k nim a nechápe, proč to nevyvolává jím očekávanou odezvu. Důvody vysvětluje autor tím, že ruský člověk dává přednost skutkům před řečmi a projevy citů:

„Я говорил вам всем на первой сходке, что я поселился в деревне и посвятил свою жизнь для вас; что я готов сам лишить себя всего, лишь бы вы были довольны и счастливы – и я перед богом клянусь, что сдержу свое слово, – говорил юный помещик, не зная того, что такого рода излияния неспособны возбуждать доверия ни в каком, и в особенности в русском человеке, любящем не слова, а дело, и неохотнике до выражения чувств, каких бы то ни было прекрасных." (s. 264)

Tento fakt je nejpatrnější ve vztahu Čuríska k pánovi. Tento mužik Něchljudovovy citové výlevy poslouchá jen z nutnosti. Je patrné, že jim nepřikládá žádný význam. Když mu Něchljudov vytýká, že se mu se svými nesnázemi nesvěřil, odpovídá sice, že se neodvážil, ale celé jeho chování k pánovi je tak prostoupeno klidem, neohrožeností i jemnou ironií, že je možno spíš předpokládat, že neočekával, že by mladý statkář byl nikoli ochoten, ale schopen mu přispět nějakou reálnou pomocí.

Čurísek statkáře rozladí touto svou neochotou se na něj obracet se svými problémy, když on, Něchljudov, přece nikdy mužikům nic neodmítne. Dosti si zakládá na této své vlastnosti, ale na druhé straně se jí také obává. Uvědomuje si, že by se mu mohlo stát, že například rozdá své dřevo mezi ty, kteří ho požádají dříve, a na ty ostatní, kteří by ho mohli potřebovat ještě naléhavěji, se už nedostane. Proto raději předává dřevo obci, aby o něm rozhodovala místo něj. Tím se ale, na druhé straně, zbaví možnosti pomoci těm, u kterých při svých pochůzkách akutní potřebu dřeva později zjistí, jako tomu bylo právě u Čuríska. Může ho jen odkázat na obec. Jenže Čurísek už obec o nic žádat nechce. Jeho vztahy s obcí nejsou blíže objasněny, ale je patrné, že zkušenost ho nabádá k nedůvěře:

„ – Что мир? Дело известное

- Нет, ты приходи.
- Слушаю, я приду. Отчего не прийти? Только уж я у мира просить не стану." (s. 264)

Podle tehdejších obyčejů mužici svou úctu k pánovi projevují například tím, že když jde, ustupují mu z cesty a hluboce se mu uklánějí, oslovují ho často vaše jasnosti, vašnosti, bat'uško, občas i živiteli. Mužik Dutlov projeví určitou něhu, když v oslovení použije statkářovo jméno: „ ... , батюшка Митрий Миколаич, – отвечал старик, выражая какию-то особенную ласку в этом названии барина по имени и отчеству ... " (s. 288)

I nejstarší nevolníci mladičkému statkáři vykají, kdežto on jim tyká. Avšak může se stát, že v afektu přejdou na tykání i poddaní, jako je tomu v případě, kdy manželé Čurískovi naléhavě žádají, aby se nemuseli odstěhovat z rodné chalupy:

„Заставь век бога молить, – продолжал он, низко кланяясь: – не сгоняй ты нас с гнезда нашего, батюшка! - В то время как Чурис говорил, под полатями, в том месте, где стояла его жена, слышны были все усиливавшиеся всхлипывания, и когда муж сказал 'батюшка', жена его неожиданно выскочила вперед и, в слезах, ударилась в ноги барину. –

Не погуби, кормилец! Ты наш отец, ты наша мать! Куда нам селиться? Мы люди старые, одинокие. Как бог, так и ты ... – завопила она." (s. 263)

Při příchodu statkáře se všichni dospělí nevolníci uklánějí a zdraví. Někteří z nevolníků však, podle svého povahového založení a momentální situace, než odpoví přicházejícímu pánovi na pozdrav, dodělají nejprve rozdělanou práci nebo se pomodlí před ikonou. Častým projevem přízně k pánovi nebo naopak nástrojem k získání jeho přízně jsou také přísliby, že se za něj budou stále modlit.

V mnoha případech se Něchljudov, který si je vědom své nezkušenosti a obává se, že v něm mužici vidí ještě kluka, chová až ostýchavě. Přesto však mužici, chystají-li se pánovi v něčem oponovat, nejprve zdůrazňují, že samozřejmě bude podle jeho vůle a že ho musejí poslechnout. Potom teprve přejdou ke svým argumentům. Ve skutečnosti mladý statkář v průběhu onoho nedělního dopoledne ze své vůle mnoho neprosadí.

Ani s Juchvankou toho mnoho nepořídí, ale nedovolí mu alespoň prodat koně. V té chvíli Juchvanka, který se jinak k pánovi chová s podivnou směsicí servilnosti a průhledného lhaní, přechází do vyzývavého odporu. Něchljudov se však tentokrát nedá a bledna rozčilením se na něj rozkřikne. K jeho cti je nutno dodat, že ani tentokrát se neuchýlí k hanlivým výrazům. Nejsilnější slovo, které od něj Juchvanka za celou dobu uslyší, je „ničema". Mladý statkář prokáže také dost přísnosti a obratnosti, díky čemuž se mu podaří zjistit, že kůň, kterého Juchvanka vydává za divokého a starého, je ve skutečnosti pokojný a mladý.

Také matce Davídka Bílého, která v pánovi vidí jejich poslední spásu, Něchljudov odmítne splnit její prosbu, aby přikázal nějaké nevolnické dívce se za jejího syna provdat. Pánův vztah k Davídkovi se vyvíjí od silné nespokojenosti a zvažování různých možností, jak se ho z hospodářských důvodů zbavit, k pozitivnímu rozhodnutí ho sám převychovat. Davídkův vztah k pánovi je zcela apatický. Uznává, že statkář má pravdu, chce tedy, aby

dlouho nemluvil, zbil ho co nejdříve, pokud to považuje za nutné, a neokrádal ho o drahocenný čas, který Davídek nezbytně potřebuje na spánek.

Kladné city plné důvěry a otevřenosti jsou zřejmé ve vztahu mezi Něchljudovem a vesnickou ženou, kterou nazývá „kojná". S ohledem na jejich věk není vyloučeno, že kdysi byla i kojnou samotného pána. Oba mají dokonce i některé shodné fyziologické rysy. Něchljudov jí líčí své hospodářské plány, které má s jejím sousedem Dutlovem. Táže se na její názor. Kojná mu podá zevrubný a velmi informovaný přehled celé hospodářské i rodinné situace Dutlovů a také mu vysvětlí, proč jeho plány nemají u Dutlova šanci na úspěch.

Mladí Dutlovové vystupují před pánem sebevědomě, což ho dost vyvádí z míry. Neodvažuje se mluvit s nimi naráz, a proto odvádí nejstaršího bratra, Karpa, stranou. Karp je rozvážný mužik, dovede pánovi pozorně naslouchat a najít s ním společnou řeč.

Starý Dutlov svým radostným úsměvem a mírností vyvolává v pánovi tu nejlepší náladu a naději v uskutečnitelnost jeho snu o šťastných, dobrých a vděčných poddaných: „ ... Он видел уже всех своих крестьян такими же богатыми, добродушными, как старик Дутлов, и все ласково и радостно улыбались ему, потому что ему одному были обязаны своим богатством и счастием." (s. 288)

Při setkání s Dutlovem ve včelíně Něchljudov z jakési špatně chápané statečnosti nebo snad ješitnosti opakovaně odmítne ochrannou síťku. Včely ho za to pořádně potrápí.

Bohatý Dutlov pána pozve do své nové chalupy, kde Něchljudov prožívá jisté rozpaky před všemi přítomnými ženami a dětmi, ve kterých vyvolává neskrývanou zvědavost. Pochutná si na čerstvě upečeném chlebu, a těší se z blahobytu této velké rodiny.

Velmi kladné vztahy mezi statkářem a tímto jeho oblíbeným mužikem nic nezmění na faktu, že ohledně svých plánů Něchljudov s Dutlovem nic

nepořídí. Obratný mužik naopak pánovy přítomnosti využije k různým vlastním žádostem, které nejsou oslyšeny.

Nehledě na šlechetnost všech Něchljudovových úmyslů vůči mužikům, výsledným dojmem je, že se nechává svými city a zálibou v experimentování příliš unášet. Neuvědomuje si zřejmě tuto nedobrou tendenci v jejím průběhu, takže mu nakonec nezbývá než jen s údivem konstatovat, že se vůbec necítí šťastný, jak očekával, ale hluboce rozčarovaný. Přišel o všechny své radosti a nedočkal se ani vděčnosti za svou snahu. Mužikům jsou jeho novoty spíše k smíchu, tím spíše, že se jimi i sám ožebračil. Připadá mu, že mu sedláci buď nedůvěřují, nebo chytračí.

Nevolníci se na něj však přesto obracejí se svými nejrůznějšími i velmi vážnými starostmi. Něchljudov už ale není schopen docenit, že mu mužici přece jen důvěřují a že ho potřebují. S lítostí a studem prožívá svou porážku. Jak by jim mohl pomoci. Vždyť i on se cítí bezmocný a unavený. „Нехлюдов выслушал все просьбы и жалогбы и, посоветовав одним, разобрав других и обещав третьим, вспытывая какое-то смешанное чувство усталости, стыда, бессилия и раскаяния, прошел в свою комнату." (s. 296)

2.2.4. Role muže

Muž, kterému leželo na bedrech patriarchální hospodářství, autorita domácnosti, hospodář, spravoval rodinný majetek, vyplácel podíly sourozencům, obstarával výměnek rodičům a „měl podle církevního učení převzít veškerou rodičovskou odpovědnost ... Část jí svěřoval hospodyni ve funkci matky, navenek před soudem a vrchností však on jediný zastupoval celou domácnost." (Petráňovi, 112)

Na ruské vesnici v zobrazované době je běžné, že jsou to právě muži, kteří po dosažení dospělosti zůstávají v původní rodině a přebírají hospodářství a tíhu většiny povinností po rodičích. Do mužských potomků

proto rodiče už od jejich narození vkládají daleko větší naději než do ženských. Vidí v nich téměř své budoucí zachránce.

Svým podstatným podílem na fyzicky náročném zajišťování obživy je muž pro existenci rodiny skutečně nepostradatelný. Selhání muže v jeho roli je proto pro rodinu ranou nejtěžší. Částečnou ochranou před tímto nebezpečím je zvyk společného hospodaření všech mužů z jednoho rodu. Dočasné nebo trvalé pracovní vyřazení jednoho z nich takto může být vykompenzováno přínosem těch ostatních. Skutečným vůdcem takovéhoto rodinného klanu je pak buď to nejstarší muž, anebo ten z jeho synů, kterému hospodářství předal.

Vedením celého statku se v době nevolnictví zabýval statkář. „V té době správa statku byla nerozlučně spojena s vládou a péčí nad mužíky - nevolníky." (Birjukov, 371)

V povídce *Statkářovo jitro* je prototypem muže, který ke své roli živitele a ochránce rodiny přistupuje velmi zodpovědně, Ivan Čurísek. Tento klidný, dobrosrdečný mužik má k rodině, která je asi na hony vzdálená jeho představám o tom, jak má rodina vypadat, a je jedním z hlavních faktorů, které znemožňují zdárný chod jeho hospodářství, velmi vřelý vztah. Kvůli ní dává do vykonávaných činností všechno, i poslední ze svých sil.

Pro Juchvanku Chytrého budou zřejmě v životě důležitější jiné hodnoty než blaho jeho rodiny. Zatím je bezdětný a mohl by tedy žít velmi úsporně a zvelebovat hospodářství pro budoucí potomstvo. Brání mu v tom však jeho nákladná záliba v dobrém oblékání, pití, kouření a lenošení. Se starou matkou, která mu v životě obětovala mnohé, nemá soucit.

Davídek Bílý je příkladem totálního ztroskotání muže v jeho roli. Ať je již důvodem jeho pracovní netečnosti cokoli, jelikož je jediným synem svých rodičů, je jeho stav tragédií pro celou rodinu. Jeho otec se dokáže aspoň trochu snažit, i když ani to zdaleka nestačí. Povinnosti obou mužů zatím přebírá Davídkova matka, stejně jako převážnou část komunikace

s vrchností. Jejich domácnost je příkladem rodiny, ve které roli muže supluje žena.

Mužik Dutlov v povídce ztělesňuje ideál zemědělce, ke kterému by rád mladý statkář nasměroval i ostatní mužiky. Tento muž se vyznačuje energií a neobvyklou inteligencí. K práci přistupuje s umem, zájmem a neutuchající činorodostí. Jeho povaha je dobrácká a radostná.

Ke zdaru jeho podnikání přispívá nemalou měrou také to, že má tři silné, zdravé a pracovité syny, kteří zde také představují prototypy úspěšného naplňování mužské role. V souvislosti s muži Dutlovovy rodiny se v povídce objevuje také motiv krásy lidské práce.

2.2.5. Postavení ženy

Postavení vesnické ženy bylo v tehdejší době nelehké. Osud ženy byl do značné míry závislý na schopnostech a vlastnostech mužů, s nimiž sdílela společný domov. Ačkoli se manželství uzavírala z důvodů převážně ekonomických, od ženy se očekávalo, že bude svého manžela milovat, ale nezřídka se ho i bála, protože fyzické trestání manželky, jak uvádí Petráňovi, stejně jako slovní agresivita vůči ženě, byly v patriarchální rodině běžným jevem.

Dále se předpokládalo, že ženy projeví velký mateřský citový vztah k dětem, ale také to, že vedle rození, kojení a výchovy dětí se budou umět podle potřeby zapojit do nejrůznějších prací v rodinném hospodaření. Samotný Tolstoj je dokonce svou manželkou v jednom z jejích dopisů odrazován od namáhavé zemědělské práce s poukazem na to, že těžkou práci na venkově přece odjakživa vykonávají jen mladí mužici a ženy.

První žena, se kterou se čtenář setkává v Tolstého povídce *Statkářovo jitro*, je teta knížete Něchljudova, která mu dává řadu rad ohledně jeho nápadu opustit univerzitu a zcela se zasvětit životu na vesnici. Své názory opírá o životní zkušenost. Ačkoli si synovec jejího úsudku velmi váží,

tentokrát se mu její rozumové vývody nezdají správné. Čtenář však může v průběhu příběhu sledovat, jak se její předpovědi naplňují.

Následující setkání se ženou patří manželce Ivana Čuríska. Při návštěvě Něchljudova je celá ulekaná a rozechvělá, hluboko se uklání, později nespouští oči z pána a tiše pokyvuje hlavou. Po celou dobu rozhovoru jejího muže s knížetem se drží stranou, postává ve dveřích nebo se opírá o pec pod palandou a jen naslouchá. Když se její muž zmíní o jejím špatném zdraví, začne vzdychat. Je už dlouho stonavá, dusí ji to na vyhublých prsou. Do nemocnice se však nehlásí, protože na to není nikdy čas. Musí se starat o děti, pracovat doma i na panském. Nikdo z dětí není ještě dost starý na to, aby ji mohl zastoupit.

Žena hovoří, jen když se jí pán na něco dotáže. V povídce reprezentuje typ spíše pasivního chování, které je v té době od ženy očekáváno a kterému se žena také snaží co nejlépe přizpůsobit, pokud muži v její rodině plní dobře svou mužskou roli. K aktivnímu podílu na konverzaci se nechá strhnout, teprve když se statkář dotkne tématu zásadnější opravy jejich domu, kterému se její muž vyhýbá a které je přitom životně důležité. Tehdy poprvé vstoupí zpovzdálí naříkavě do jejich hovoru se svou obavou, že se jejich dům v zimě zřítí a všechny je pohřbí. Vtom ji její muž přísně okřikne. Prý si s ní neví rady, vysvětluje své chování knížeti. Ironickou výzvou, aby se rozpovídala, přeruší Čurísek i její další vzlykavý pokus o komunikaci s pánem, kterým se i tak jen pokouší podpořit postoj svého muže. Ona však i nadále doplňuje jeho řeč alespoň hlasitým pláčem.

Myšlenka na jejich přestěhování, se kterou kníže přichází, ženu natolik rozruší, že k němu pokročí a chystá se něco říci. Čurísek ji ale předběhne a záporný postoj jich obou k pánovu návrhu vyjádří sám. Poté se žena vrhá k pánovým nohám s procítěnou prosbou. Něchljudov se snaží ji zvednout, ale ona jeho ruku odstrkává a bije hlavou o zem. Jakoby jí tento druh projevu vyhovoval nejvíc. Později ustoupí znovu pod palandu a tam dál vzlyká. Její

citové projevy pomohou statkáři, aby si konečně uvědomil, co zchátralý domov pro Čurískovy znamená.

Negativní obraz ženy v příběhu probleskne, když Ivan Čurísek zmiňuje svou manželku a manželky svých bratrů jako příčinu úpadku jejich původně vzkvétajícího hospodářství, na kterém spolu s otcem všichni pracovali. Když otec zemřel, ženy prosadily, aby se bratři rozešli. Od té doby se jim prý přestalo dařit.

Na dvoře Juchvanky se Něchljudov setkává s jeho statnou a naparáděnou ženou. Nese právě spolu se starou matkou Juchvanky vodu ve vědru. Potom přikazuje stařeně, kam má nosidlo na vodu zanést. Na pána vůbec nepromluví. Její komunikace s ním je vyloženě mimoslovní:

„Почти столкнувшись с барином, молодая баба бойко составила ушат, потупилась, поклонилась, потом блестящими глазами исподлобья взглянула на барина и, стараясь рукавом вышитой рубашки скрыть легкую улыбку, постукивая котами, взбежала на сходцы." (s. 269)

Něchljudov ví, že tato žena své tchýni ubližuje. Nemluví s ní však o celé věci, jen se na ni tváří přísně. Vlastní problém se snaží vyřešit až s jejím mužem.

Matka Juchvanky, sehnutá žena se stopami sešlosti stářím, při nesení vody jde jen s obtížemi a přitom těžce dýchá. Je oblečená v obnošených, roztrhaných šatech. Když se jí statkář na něco zeptá, místo odpovědi se jen rozkašle. Tato žena je považována za dobrou hospodyni. Po smrti svého muže děti sama živila, syna oženila a dala mu celé hospodářství. On ji teď nechává hladovět a dovoluje své ženě, aby ji bila. Situace už začíná být pro starou ženu tak neúnosnou, že si dokonce byla u Něchljudova stěžovat. Když pán odchází poté, co to Juchvankovi vyčetl, stařena, která rozhovor ze síně slyšela, na souhlas hlasitě naříká. Statkář má nakonec pocit, že rozhovor s Juchvankou ničemu nepomohl a že si s ním neví rady. Zdá se, že slova o tom, jak hrubě nakládá se svou matkou, Juchvanka úplně přeslechl. Nepříjemně se ho dotkla jenom pánova narážka na jeho kouření.

Matka Davídka Bílého, Arina, inteligentní a energická žena, je v povídce první nevolnicí, která převezme celou tíhu hovoru s pánem na sebe se stejnou samozřejmostí, s jakou se stará v jejich hospodářství o všechno. Její vzhled vypovídá hodně o tom, že se z ní stal už jenom stroj na práci. Dře za svého syna i manžela.

Její chování je značně svérázné. Statkářovu přítomnost nejprve ignoruje a vykoná obřad před ikonou. Po vzájemném pozdravu ho pak nenechá domluvit ani první větu a sama vehementně spustí proud stížností na svého syna. Při řeči si bradu podpírá pěstí a loket si přidržuje druhou rukou.

Zatímco manžela, který je také považován za příkladného lenocha, omlouvá stářím a nemocí, Davídkovi Arina jeho „lenost" krutě zazlívá. On je v jejích očích tím, kdo ji zničil a kdo snad i postrádá jakékoli lidské charakteristiky. Diví se, že se s ním pán vůbec pokouší mluvit. Žádá pro syna trest, výhrůžně na něj posunkuje a zlostně se na něj dívá. Dokonce si před ním i znechuceně odplivne. Když však Davídek zmizí z doslechu, začne se ho před pánem zastávat. Teď na něm dokáže najít spoustu velice kladných lidských vlastností.

Upřímně bolestný výraz Arina nasadí, když mluví o nebožce Davídkově ženě. Je vidět, že ji měla ráda. Aby umocnila působivost svých argumentů, kterými se snaží Něchljudova přimět k obstarání další snachy, používá různých prostředků, které už jsou méně upřímné: například předstírá pláč nebo padá pánovi k nohám, i když už musí vědět, že Něchljudov nemá takové způsoby rád.

Z vyprávění Ariny se čtenář seznamuje s postavou její zesnulé snachy. Je to snad nejtragičtější postava celé povídky. V Arinině příběhu snacha přichází do Davídkovy domácnosti z relativně blahobytných poměrů své vlastní široké rodiny. Na tak těžkou práci, která ji v novém domově čeká, není zvyklá a navíc brzy otěhotní. Přesto stále tvrdě pracuje. Po porodu z přepracování a hladu ztrácí mléko a spolu s ním i život milovaného dítěte. Tím se z jejího života vytrácí všechen smysl a radost. Stále jen běduje

a rychle chřadne, a zanedlouho, částečně i vlivem pokračujícího hladu a dřiny, skoná i ona sama.

Arina se zmiňuje i o další ženě, kterou si vyhlédla pro Davídka za nevěstu, ale ta k nim nechce, stejně jako kterákoli jiná žena. Dokonce ani vdova prý k nim nepůjde a žádný mužik k nim svou dceru dobrovolně neprovdá. Něchljudov, pro čtenáře poněkud překvapivě po tom všem, co slyšel o první Davídkově nevěstě, by svatbu povolil, nevěstu by i vykoupil odjinud, kdyby sama souhlasila. Snad tuto možnost podporuje proto, že si myslí, že Davídek je jen líný a může se ještě změnit, zatímco Arina se k tomuto řešení přiklání hlavně proto, že už je jí jasné, že její syn není schopen sám přežít. Co s ním bude po její smrti? Nemůže zůstat vdovcem. V epizodě s Davídkem vystupuje žena nejenom jako dárkyně, ale i zachránkyně života mužů.

Dobrodušná žena zvaná kojná se k pánovi chová zcela nenuceně. Stejně je tomu zjevně i ze strany Něchljudova. Kojná je alespoň během příběhu jediná, před kým si zapálí cigaretu. Podobně jako statkářova teta, i kojná zde představuje osobu, které mladý muž důvěřuje a svěřuje se jí. Také ona se mu snaží zcela otevřeně poradit.

I v hovoru kojné se vynoří problém, který v tehdejší široké rodině vytvářejí v její celkové soudržnosti právě ženy. Důvodem může být to, že jsou v rodinách nově příchozími a nároky na jejich přizpůsobivost jsou tak daleko vyšší. Kojná o tom pánovi říká: „ ... известно бабье дело; невестки за печкой полаются, полаются ... " (s. 285)

Výjimkou prý nejsou ani nevěsty Dutlovovy, i když dokud žije starý Dutlov, budou z úcty k tomuto schopnému hospodáři jistě udržovat v rodině soulad. Jestli se po jeho smrti u nich nebude opakovat historie Čurískových, to už tak jisté není. Něchljudov je zastihne v okamžiku rodinné idyly. Všechny ženy i děti jsou ve světnici, jedna žena kolébá novorozence, dvě se věnují kuchyni. Po dobu návštěvy pána ženy mlčí, i když se na něj zvědavě dívají. Pokračují přitom ve své práci. Na jeho žádost mu jedna z nich mlčky podá kus čerstvě upečeného chleba.

Další žena v povídce je pouze výplodem Něchljudovovy fantazie, která mu maluje obraz jeho budoucí manželky. Tato krásná, usměvavá žena chce, stejně jako její muž, vychovávat děti v lůně přírody a konat jen dobro. Obětavě chodí mezi vesnické lidi a pomáhá jim. Nejen její manžel, ale všichni ji milují. Není asi náhodou, že tato Něchljudovova vidina ženy přesně odpovídá jeho ideálnímu obrazu sama sebe.

Skutečně nejbližší osobou je však v současnosti mladému statkáři zřejmě stará chůva. Tato žena ví o všem, co se ho týká. Ví, co mu psala teta, co si o něm lidé povídají, jaký je osud novinek, které uvádí do života, i jaká je jeho finanční situace. Zná dobře jeho povahu a pozná, jakou má náladu. Zlobí se, že nechce jíst. Kvůli ní se Něchljudov pokouší o úsměv, aby si nemyslela, že se trápí, ale tato žena ho zná příliš dobře. Vidí, že je to s ním vážné, a tak mu chvíli vyčítá, chvíli dává rady a potom se tiše trápí spolu s ním. Završuje tak v příběhu vypodobení charakteru žen, které to s mladým knížetem myslí dobře a pomáhají mu. Postavy tohoto typu nemají v povídce mezi mužskými protějšky obdobu.

2.2.6. Dětství na vesnici

„Ve starých slovanských jazycích znamená slovo *otrok* i dítě a odpovídá těmto patriarchálním představám." V domácnostech patriarchálního typu se všichni „musili podřídit rodičovské autoritě hospodáře ... V ruských velkorodinách, které ... představují složitější způsoby domácností, hospodář přijímal za adoptivního syna i svého zetě a nástupce." (Petráňovi, 75, 76)

Výchova v patriarchální rodině podle Petráňových spočívala v tom, že se děti snažily napodobovat činnosti, které viděly u dospělých a jakmile se v tom trochu zacvičily, pomáhaly při různých pracích v hospodářství. Z toho také vyplýval v té době již tíživý důsledek, že si rolnická masa bez základního vzdělání „uchovávala stereotyp po generace sdílených

a odpozorovaných úkonů a rituálů" a „experiment byl spíše věcí ekonomicky vzdělaného odborníka na velkostatku". (Petráňovi, 156)

Dětí se rodilo mnoho, ale jejich úmrtnost, i přesto že se zdravotnická osvěta a péče v devatenáctém století „projevila v pozvolném poklesu úmrtnosti", zůstávala vysoká. (Petráňovi, 183)

Z rodiny Čuríska jsou vyobrazeny nejprve dvě z jeho pěti dcer, a to v okamžiku, kdy ta osmiletá nutí svou dvouletou sestřičku, aby kolem ní lezla. Obě jsou statkářovou návštěvou tak vyděšeny, že starší není schopna odpovědět na jeho otázku a mladší se rozpláče. Čurísek je spokojený, že má alespoň jednoho syna. Jedině mužský potomek mu totiž může být oporou. Chlapci je teprve sedm let, ale zvládne už celou řádku prací. I na domácnost dokáže dohlédnout, když jsou rodiče pryč. S jeho starší sestrou se ani v tomto zřejmě nepočítá. Čurísek syna považuje za svou jedinou záchranu. Na tomto hochovi leží už teď velká zodpovědnost. Ví, že jeho otec pracuje z posledních sil a bude stále více spoléhat na jeho pomoc. Proto ho také sotva někdy pošle do školy, jak to Něchljudov žádá. Otcem je už považován za mužika. Čuríškova nemocná žena teď rodí každý rok další holčičku a Čurísek to ve své situaci považuje spíše za Boží trest. Svěřuje se statkáři se svým přáním, aby některá z novorozeňat raději zemřela a bylo jim tak mrtvým lépe, než je živým v chudé chalupě. I jemu by to zvýšilo šanci na to, že se vydrží o rodinu starat alespoň do doby, než jeho syn vyroste. Přiznává se k tomuto přání zcela přirozeně. V nouzové situaci vesničané zřejmě uvažují v kategoriích menšího zla a nijak se za to nestydí.

Syna má i Davídek Bílý, ale jen do doby, než mu nedlouho po svém narození zemře na podvýživu. Tento syn je prototypem dítěte předurčeného k záhubě neživotaschopností svého otce. Zároveň představuje výjimečný případ dítěte, jehož smrt není ani v situaci zoufalé chudoby přijímána s úlevou, ale naopak.

Za šťastného je na vesnici považován mužik, který má syny a vyrostou mu z nich zdatní hospodáři, tak jako je tomu u Dutlovů. I tito synové už mají

své vlastní malé děti. Všechny jsou vychovávány pohromadě ve společné domácnosti jejich rodičů. Tato soudržná, zdravá a pracovitá rodina jim jistě poskytuje dobré zázemí. Povídka zachycuje tyto děti v okamžiku, kdy na palandě čekají na oběd a pokukují odtud zvědavě na pána, který je právě navštívil.

Poslední obraz dětí v povídce se vztahuje k Něchljudovově představě jeho budoucího potomstva, které vyrůstá v tomto líbezném a klidném venkovském prostředí u milujících rodičů.

2.2.7. Stáří na vesnici

Stáří na vesnici té doby začíná většinou předáním hospodářství i povinnosti roboty dospělým dětem a odchodem na výměnek. V povídce *Statkářovo jitro* se o tom poprvé dozvídáme z úst přepracovaného Čuríska, který si stěžuje, že mužici mladší než on už hospodářství předali, kdežto on musí čekat, než doroste jeho syn, kterému je teprve sedm let. Proto zůstává robota na panském i práce na vlastním převážně na něm a částečně na jeho ženě. Čurísek, kterému je asi padesát let, se cítí spíše nemocný než starý. Jeho žena je od prvního setkání s ní prezentována jako stařenka s třaslavým hlasem, dokonce jako velmi nemocná žena. Proto je pro čtenáře těžké přijmout později představu této ženy dávající každým rokem život dalšímu Čurískovu dítěti.

Ne všichni mužici se ale patrně dočkají na výměnku opravdového odpočinku. Něchljudovův dozorce se naopak domnívá, že běžné mezi mužiky je to, že si výměnkáři musejí na sebe vydělávat. Znamená to, že se i nadále podílejí na pracích v hospodářství, které již předali. V povídce je tento fakt ilustrován na příkladu sedmdesátileté Juchvankovy matky. Tolstoj věnuje mnoho slov vylíčení jejího vzhledu, který komentuje jako již poslední mez sešlosti věkem. Ani takovýto stav ji však neuchrání před nutností vykonávat namáhavou práci či před občasným bitím ze strany snachy. Její pokorná

povaha udělá na Něchljudova velký dojem: „Потом вспоминает он о матери Юхванки, вспоминает о выражении терпения и вшепрощения, которое, несмотря на торчащий зуб и уродливые черты, он заметил на старческом лице ее." (s. 297)

Podobně jako Čurísek, i Davídkova matka, Arina, si trpce stěžuje na nemožnost předat hospodářství synovi. Arina vzpomíná, jak ho vychovávali a těšili se, až vyroste. Sedmiletý syn Čurískův je však rodičům nesporně větší oporou než dávno dospělý Davídek těm svým. Arina se cítí umořená a myslí si, že by pro ni bylo lepší umřít. Musí to být velmi silná žena, že si při takovém osudu ještě nezoufá. Její životaschopnost a pravděpodobně i zodpovědnost za životy syna a muže jí to však nedovolí. Vždy se znovu vzchopí a vymýšlí nová řešení pro jejich komplikovanou situaci.

Také Dutlov se chystá hospodářství předat nejstaršímu synovi a starat se nadále jen o včelstva. Tento velmi inteligentní a zámožný mužik si s největší pravděpodobností rodinné peníze, jejichž existenci tají, ponechá až do smrti u sebe. To mu umožní i po odchodu na výměnek zůstat faktickou hlavou celé rodiny. Na tomto místě je nutno poznamenat, že zřejmě ke prospěchu této rodiny. Alespoň dle mínění zbytku vesnice, které v povídce předkládá Něchljudovovi kojná, ho ani jeho synové v umění hospodařit už asi nepřekonají. Dokud se mu bude dařit zachovat si autoritu, bude také držet celou rodinu pohromadě.

2.2.8. Hospodaření na vesnici

„V ruských velkorodinách ... žilo na jedné usedlosti několik spřízněných rodin, které vytvářely zcela jiný a složitější typ domácností, než tomu bylo ve střední a západní Evropě." (Petráňovi, 73)

Každá taková rodina tvoří v povídce *Statkářovo jitro* samostatnou hospodářskou jednotku. Její členové mají většinou jenom to, co si sami vydobudou ze země, kterou mají k dispozici, spolu se svými znalostmi,

prostředky, rozumovými schopnostmi a silami. Část těchto sil musejí odevzdat v práci pro statkáře. Autor před námi přehledně předestírá, jaké životní okolnosti či osobní vlastnosti jsou v podstatě úpadku nebo rozkvětu jednotlivých domácností.

Zemědělská práce má své zákonitosti a svá úskalí. Někdy stačí málo a život v blahobytu se může změnit v postupný úpadek. Ohrožení stability rodiny rolníka může přijít z různých stran. Je závislá na počasí i na různých náhodách. Výčet možných neštěstí, kterých se musí obávat, je nesčetný. Od krádeže nebo zničení úrody nebo obydlí požárem nebo jinou živelnou pohromou, přes onemocnění nebo úhyn dobytka až po možné onemocnění nebo zmrzačení některého člena rodiny či jeho případné úmrtí. Rodina může být v určitém období ohrožena malým nebo přílišným počtem dětí, nedostatkem mužských potomků, a tím později i nedostatkem mužů v produktivním věku, kteří by uhájili její existenci zajištěním náročné práce při chodu hospodářství. To jsou všechno nebezpečí, která přicházejí zvenčí.

Mnohem zákeřnější však jsou však nebezpečí přicházející zevnitř jednotlivých rodin. Na prvním místě je to sklon k závislosti na alkoholu, který může znamenat úplnou záhubu rodiny, protože mu podléhají především muži, kteří pak přestávají plnit roli živitele a ochránce rodiny a mohou se dokonce stát až jejím materiálním škůdcem a morálním postrachem. Může to také být neschopnost nebo neochota pracovat a různé jiné slabosti či charakterové nedostatky, jako hádavost nebo nesnášenlivost, ale i nedostatek rozumu a uvážlivého počínání při vedení hospodářství, nemluvě už o samotném nedostatku nebo ztrátě zájmu o život, který vedou, což ve spojení s případnou nepřízní osudu může způsobit až celkovou apatii nebo různé únikové reakce, jako například právě návyk na alkohol.

Některé širší sedlácké rody si budují i několik obytných stavení pod jednou střechou. V každém stavení však je tradičně vytápěná pouze jediná místnost, ve které probíhá celý život rodiny nebo rodu - hospodáře,

hospodyně, jejich nedospělých dětí i dospělých synů se ženami a dětmi. Všichni zde spí, jedí a vykonávají potřebné domácí práce.

Dokreslení obrazu tehdejšího způsobu bydlení chudého obyvatelstva v jedné jediné místnosti poskytuje i názor reverenda Frasera z roku 1867, uváděný Fowlesem: Fraser se domníval, že slušnost a mravnost musí být nepředstavitelné tam, kde v jedné místnosti jsou namačkány postele „otce, matky, mladých mužů, výrostků, dospělých a dospívajících dívek - dvou a někdy i tří generací ... " V místnosti, kde se odehrávají všechny činnosti spojené jak s toaletou, tak i rozením a umíráním před zraky všech, „kde celá atmosféra je senzuální a lidská přirozenost je degradována do něčeho pod úrovní vepře ... Případy incestu jsou zde vším jen ne neznámou věcí ... " K tomu všemu ještě Fowles upozorňuje na to, co provázelo chudobu odpradávna: skrofulóza, cholera, endemický tyfus a tuberkulóza. (Fowles, 262)

Usedlosti, které kdysi tvořily vesnici, nezahrnovaly však jen obytná stavení. Ještě důležitější součástí těchto usedlostí byly objekty, „které měly zároveň výrobní funkci, stavby chlévů, stodol, kůlen a dalších budov". (Petráňovi, 204)

V povídce *Statkářovo jitro* popisuje autor nepořádek v hospodaření statku, který nebyl zřejmě ničím neobvyklým, když se o statek místo nepřítomného pána staral jen správce. V Něchljudovovi, mladém pánovi, který začíná o statek pečovat sám, tento nepořádek probudí tvůrčí neklid a stane se mu výzvou k hojnému přemýšlení a nalézání řešení. Cítí v sobě předpoklady k tomu, aby se stal dobrým hospodářem. Napíše si program činností a s nadšením se pouští do svých nových povinností.

Teta ho ve svém dopise varuje před přílišnou originalitou. K úspěchu nezbytnému pro konání dobra vedou spíš vyzkoušené cesty. Navíc ho upozorňuje, že dobrý hospodář musí být „chladný" a „přísný".

Něchljudov se teď již více než rok seznamuje s teorií i praxí hospodaření. Hlavní příčinu všeho nedobrého vidí ve zbědovaném stavu

mužiků. Každou neděli proto navštěvuje potřebné rolníky a radami i materiálně se jim snaží pomoci zvelebit jejich hospodářství. Jeho představa, jak učinit, aby všichni mužici žili ve štěstí a blahobytu, spočívá v myšlence pomoci jim z bídy a naučit je hospodařit lépe.

Většina rodin, kterým již přes rok pomáhá, není však schopna tuto pomoc zúročit natolik, aby se dopracovala z bídy k blahobytu. Brání jim v tom těžké překážky v podobě nemocí, alkoholismu či životní nepřízně jako je stáří nebo nedostatek pomocníků, ale i záliba v zahálce. Něchljudov jim může poskytnout chleba, aby nezahynuli hladem, tyto problémy ale vyřešit nemůže.

Během onoho nedělního rána, jehož události tvoří hlavní obsah povídky, statkář Něchljudov navštíví tři více méně ztroskotaná a jedno velmi prosperující mužické hospodářství.

Dvůr Ivana Čuríska vypadá dosti zanedbaně, přestože mnoho tělesných rysů Čuríska samého včetně vystouplých žil a nahrblosti vypovídají o tom, že stále vykonává nepřiměřeně těžkou práci. Vysvětlení je prosté: Živí sedm lidí a na práci je skoro sám. Jeho žena je stále nemocná a on sám trpí velmi bolestivým „pruhem". Má pocit, že už mu docházejí síly. Navíc, přestože je mu již kolem padesátky, všechny jeho děti jsou ještě malé. Určitou oporu má pouze ve svém jediném synovi, který, ačkoli je mu teprve sedm let, je už schopen ohlídat hospodářství, když Čurísek se ženou pracují na panském nebo i pást a napojit dobytek. Dalším důvodem Čuríškovy malé hospodářské prosperity je také to, že za Něchljudovova otce mu správce zabral vyhnojenou půdu i některé pastviny k panskému. Místo toho mu dal neúrodnou „červenici". Nemá ji čím hnojit, protože má málo dobytka. Dobytka má málo, jelikož ho dílem rozprodal a dílem mu uhynul nedostatkem žrádla. Nebylo ho čím krmit, když začal pěstovat na novém, neúrodném poli. Ale úplně hlavní důvod svého neúspěchu v hospodaření spatřuje Čurísek v tom, že se rozešel se svými bratry. Dokud hospodařili dohromady, dařilo se jim dobře.

Podle rozumu Ivana Čuríska je pro dobrý chod hospodářství na statku nejdůležitější pořádek. Ten tam prý byl za Něchljudovova dědečka, který, stejně jako nyní jeho vnuk, na všechno sám dohlížel. Především však mužikům jen málo povoloval. Za něho by se bratři Čurískovi nebyli směli rozejít. Něchljudovův otec byl však stále v Moskvě a jeho správce prý byl „opilec" a „nedbalec". I za Něchljudovova poručníka to nebylo dobré. Všichni prý dělali pány; poručník, správce a jeho žena i písař od okresu a mužici „moc zkusili".

Ivan Čurísek také nevěří novotám. I kdyby byl ochoten opustit svůj rodný dvůr, nepřestěhoval by se do nového kamenného domku, který mu Něchljudov nabízí. Hospodařit se přece nedá tam, kde je všechno „nevyzkoušené".

Hospodářství Juchvanky Chytrého vypadá mnohem lépe než Čurískovo. Hnůj by sice potřeboval zaorat a řada věcí opravit, ale chalupa je nově sroubena právě z toho dřeva, které přiděluje obec. Když Něchljudov později v rozhovoru se svým dozorcem označí Juchvanku za „ničemu", „lenocha", „lháře" a „zloděje", vztahuje se to mimo jiné také právě k onomu dřevu. Juchvanka má mladou a zdravou ženu a jsou zatím bezdětní. Oblečeni chodí oba nadmíru dobře. Jeho stará matka ještě za svůj chleba pracuje. Přesto se Juchvanka pokouší pána přesvědčit, že jsou na tom tak špatně, že když neprodá koně, umřou jistě hlady. Proč mu nevadí, že nebude mít s čím orat? Možná proto, že důležitější je zaplatit dluhy, které si dělá tím, že místo práce raději pokuřuje nebo sedí v krčmě. Něchljudovův dozorce však vidí Juchvanku jinak: podle jeho mínění je Juchvanka chytrý, gramotný, zdá se čestný, chodí na robotu i platit daně, dřív dělal tři roky starostu a taky v městě u pošty. Je prý ho potřeba jenom postrašit a bude to dobré.

Zato na Davídka Bílého už asi nic nepomůže. Přitom není hloupý, nekouří ani nepije, a přesto nedělá nic ani doma, ani na panském. U jeho zchátralé chalupy plné nepořádku chybí dvůr, sušárna i stodola. Zdá se, že Davídek stále jenom leží na peci a spí a pokud se vůbec pohybuje, tak jen velmi

pomaličku. Něchljudov se Davídkovi pokouší jeho hospodářskou situaci vysvětlit: „Ведь надо работать, братец: без работы что же будет? Вот теперь у тебя хлебы уж нет, а все это отчего? Оттого, что у тебя земля дурно вспахана, да не передвоена, да не вовремя засеяна, - все от лени. Ты просишь у меня хлеба; ну положим, я тебе дам, потому что нельзя тебе с голоду умирать, да ведь этак делать не годится. Чей хлеб я тебе дам? Как ты думаешь, чей? Ты отвечай! Чей хлеб я тебе дам? – упорно допрашивал Нехлюдов. – Господский, - пробормотал Давыдка, робко и вопросительно поднимая глаза. – А господский-то откуда? рассуди-ка сам, кто под него вспахал? заскородил? кто его посеял, убрал? мужички? так? Так вот видишь ли: уж если раздавать хлеб господский мужикам, так надо раздавать тем больше, которые больше за ним работали, а ты меньше всех...работал, а больше всех господского хлеба просишь. За что же тебе давать, а другим нет? Ведь коли бы все, как ты, на боку лежали, так мы давно все бы на свете с голоду умерли." (s. 278, 279)

O Dutlovovi se ve vesnici ví, že je to skoro nejbohatší mužik z celého panství. Má hodně dobytka i vlastní dřevo na stavění. Proč se mu tak daří? Podle všeho je velmi chytrý a ve všem se vyzná: v obilí, koních, dobytku i včelách. Má také tři dospělé syny. Všechny už i dobře oženil. Nejstarší syn, který jednou celé hospodářství převezme, je dobrý sedlák, ale už prý není tak schopný jako jeho otec. Ukáže se, že také sám nechce o ničem rozhodovat, dokud jeho otec žije.

Něchljudov by rád Dutlova a jeho syny získal pro svůj plán o selské farmě. Mohli by si od něj pronajmout nějaké pozemky a mladí Dutlovové by pak místo obvyklého provozování formanství v létě dělali na poli. Také by si napůl s pánem mohli přikoupit kus lesa. Starému Dutlovovi se však zřejmě vyhlídka na finanční spolupráci s nezkušeným statkářem vůbec nezamlouvá. V každém případě se jí dokáže vyhnout. Přesvědčuje také pána, že je povozničení pro mužika výhodnější než sedlačení. Formani i koně se při něm

najedí a ještě možná přivezou domů pár rublů. Nejmladší Iljuška je zase zděšen možností, že by přišli o své milované letní zaměstnání, které se pro ně tak hodí a všichni se v něm odmala vyznají. Nezbývá tedy, než aby jim Něchljudov vyhověl, uvolnil je po dobu povozničení z roboty a na své sny o zemědělské farmě zapomněl.

Ke konci povídky rekapituluje Něchljudov své vlastní hospodaření. Vymyslel novou mlátičku, ale ta nemlátí. Vložil peníze i do dalších novot, ale jen se zadlužil. Všechny jeho peníze jsou touto dobou již nenávratně pryč. Jeho bývalá chůva se mu snaží poradit. Způsob, kterým Něchljudov řídí své panství, se jí nelíbí. Lidi se prý přestali bát a tím se podle jejího názoru kazí. To, co pro ně jejich pán dělá, prý ani nejsou schopni pochopit.

2.2.9. Životní postoje

„Podíváme-li se na sociálně myšlenkový svět rolníků podle jejich vlastních písemných pramenů z uvedeného období ... , je patrná tradiční mentalita s dávnými kulturními kořeny. Pisatelé se soustřeďují na události v rodině, nejčastější kalendářní záznamy uvádějí data narození dětí nebo úmrtí členů rodiny, věnují pozornost vesnické pospolitosti, rolnickému hospodářství a faktorům, které je ovlivňují: cenám obilí, přírodnímu dění, hlavně počasí, ale i nebeským úkazům, kterým se připisovaly odedávna různé účinky na život lidské společnosti (kometám, polárním zářím) a katastrofám jako byly epidemie, živelní pohromy, povodně, krupobití nebo požáry a válečné události. Vše pak je prostoupeno lidovou zbožností, jež vysvětluje katastrofy, postihující pisatelovy bližní i jeho samotného, jako projev Boží vůle." (Petráňovi, 182)

Ideálem mladého knížete Něchljudova se stává láska k dobru a jeho konání, v němž pro sebe spatřuje trpělivou práci na zlepšování osudu svých mužiků, ke kterým ho váže povinnost statkáře. V lásce, dobru

a sebeobětování vidí tento hrdina jedinou jistotu a štěstí ve světě, a to štěstí trvalé a nezávislé na náhodě.

„Он видел перед собой огромное поприще для целой жизни, которую он посвятит на добро и в которой, следовательно, будет счастлив. Ему не надо искать сферы деятельноти: она готова; у него есть прямая обязанность – у него есть крестьяне ... " (s. 293)

Považuje za nezbytné zanechat i studia, aby rolníky nemusel ponechávat v péči starostů a správců, u kterých, z důvodů blíže neobjasněných, předpokládá vlastnosti k tomuto úkolu nežádoucí. Uvědomuje si, že rozhodnutí, ke kterému dospěl, je zcela nezvyklé, ale věří, že je správné.

Něchljudovova obrovská touha dávat je v povídce vyvažována poněkud nesourodou, ale stejně ušlechtile motivovanou neochotou brát, na kterou naráží Něchljudov u jednoho ze svých mužiků. Jedním ze základních postojů upracovaného Čuríska totiž je využívat pomoc zvenčí co nejméně. Čurísek nepatří k těm, kteří dobročinnost pána nebo obce přijímají snadno a bezstarostně. Uvědomuje si její cenu a také to, že hlavním by mělo být úsilí rolníka být dobrým hospodářem:

„ – Тебе, стало быть, нужно лесу, а не сошек; так и говорить надо было.
- Вестимо нужно, да взять-то негде: не все же на барский двор ходить! Коли нашему брату повадку дать к вашему сиятельству за всяким добром на барский двор кланяться, какие мы крестьяне будем?" (s. 259)

I když se už prohnilá chalupa Čurískovi začíná rozpadat a padající trám málem zmrzačil jeho ženu, snaží se až do krajnosti vystačit si sám. Když Něchljudov vidí, s jakým klidem Čurísek svůj úděl nese, jeho původní podrážděnost nad jeho neochotou přijímat pánovu pomoc se mění jen ve smutek.

Něchljudov se zabývá uskutečňováním svého předsevzetí již rok. Bída jeho sedláků však natolik neodpovídá jeho výchově a představám, že je vždy znovu šokován a zavalen mučivou tíhou, jako kdyby všechno zavinil sám. Pátrá po jejích kořenech. Cítí s nevolníky opravdovou účast. Chce jim alespoň

ulehčit. Čurískovi by pomáhal nejradši, protože on doopravdy nezahálí. Čurísek je ochoten přijmout ulehčení v podobě osvobození svého syna od docházky do školy, kterou po něm pán vyžaduje. Myslí si, že syn je na učení v sedmi letech ještě malý, kdežto doma už zastane kus práce. Něchljudov mu nakonec dá peníze na krávu a slíbí mu pro ni i krmení. Čurísek peníze přijme s díky, ale jeho výraz se nemění. Nic nenasvědčuje tomu, že by si od tohoto příspěvku sliboval nějaké zlepšení. Kráva přece může pojít jako ty předchozí. Věří, že vše závisí jen na Bohu: když Bůh chce, urodí se i na suchopáru, když nechce, neurodí se ani na vyhnojené půdě. Museli něčím Pána Boha pohněvat, že se přestalo obilí rodit.

Něchljudov je přesvědčen, že své mužiky může obrátit k dobru domlouváním. Juchvanku nabádá, aby se zbavil zlozvyků, nelhal, nepil, nekradl obecní dříví, vážil si své matky a lépe se staral o své hospodářství. U Davídka Bílého rozvádí svou myšlenku, že není správné, aby ten, kdo pracoval nejméně, jako Davídek, žádal víc obilí než ti ostatní. U obou narazí na jakousi neviditelnou zeď jejich vlastního světa a myšlení. Na Juchvankovi je patrné, že mu pánovy názory připadají absurdní a že se změnit nehodlá. Davídek pánovy argumenty uznává, ale není schopen se podle nich zařídit.

Vlastní matka je z Davídka zoufalá. Nechápe, proč nepracuje, když není nemocný. Jako by sám chtěl, aby se měl špatně. Jen Davídek zná svou pravou situaci a ví, že trpělivě vydrží všechno, co bude muset: výčitky, bití i pohled na své blízké, kteří umírají vysílením a hladem, ale pracovat nedokáže.

Něchljudov začíná chápat, že s takovými mužiky jako Davídek jsou jeho sny o dokonalém hospodaření asi marné, a má zlost. Běžným řešením by bylo Juchvanku přesídlit na Sibiř nebo ho dát na vojnu a dostat za něho jiného mužika. Chvíli to zvažuje a tu se ozve jakési „nejasné vědomí" a říká mu, že myslí jednostranně a musí přijít na lepší řešení. Dát mu svobodu by nebylo ani možné, ani správné. Umíní si, že ho přijme do dvora a bude na něj dohlížet, aby se naučil různé práce. Může se to podařit? Neschopnost tohoto člověka pracovat je možná zaviněna nějakou skrytou nebo psychickou

chorobou. O této možnosti však Něchljudov neuvažuje. Při tehdejším stupni poznání asi ani uvažovat nemůže.

Davídkova matka zvažuje spíše to, jestli ho někdo ze zlých lidí ze zlosti neuhranul. Pán ji pro tu nevědomost kárá, ale ona se brání, že takové případy se stávají a v tom případě by mohl pomoci lidový bylinkář a zaříkávač.

Něchljudovův cíl založit mužikům šťastný a blahobytný život se opírá o jeho konkrétní plány ohledně hospodaření, do kterých chce finančně zapojit i bohatého mužika Dutlova. Určitá mravní únava se ho zmocní, když vyslechne názor, že Dutlov bude mít strach přiznat pánovi, že nějaké peníze má. Učinil už jednu špatnou zkušenost s nádvorníkem. A se statkářem by se už vůbec nemohl soudit, kdyby o vložený majetek přišel. Tato obava se bohužel ukáže oprávněnou, když laskavý a spravedlivý muž se při zmínce o penězích velmi rozzlobí a zapřísahá se vším možným, že žádné peníze nemá. Sladit cíle obou mužů v tomto důležitém bodě se tedy pro Dutlovovu nedůvěru nezdaří.

Něchljudov sám však nedlouho poté, po zvážení své situace, uznává, že mu Dutlov nedůvěřoval zcela oprávněně. Uvědomuje si, že po víc než ročním úsilí zmírnit bídu mužiků, dát jim vzdělání a mravní rozvoj, nemá úspěch a všechny jeho cíle jsou v troskách. Vzpomíná na radost těch chvil, kdy poprvé začalo jeho tvořivé přemýšlení o životě a kdy si umínil, že bude hledat štěstí v lásce a sebeobětování:

„И какой отрадный и благодарный труд представляется ему - действовать на этот простой, восприимчивый, неиспорченный класс народа, избавить его от бедности, дать довольство, передать им образование, которым, по счастью, я пользуюсь, исправить их пороки, порожденные невежеством и суеверием, развить их нравственность, заставить полюбить добро. . . Какая блестящая, счастливая будущность! И за все это я, который буду делать это для собственного счастия, я буду наслаждаться благодарностью их, буду видеть, как, с каждым днем, я дальше и дальше иду к предложенной цели." (s. 293)

Teď všechny své sny staví do kontrastu s tím, čeho se mu u mužiků doopravdy podařilo dosáhnout, i se svou vlastní nespokojeností, smutkem a úzkostí, které právě prožívá. Když si k tomu připočte, že je už bez peněz a něco z majetku ještě zadlužil, dostává se jakoby na opačný pól svých předchozích názorů. Najednou mu připadá, že se namáhá úplně zbytečně, že udělal chybu, když pro tohle obětoval své studium a snad i slávu, kterou kdysi považoval za to nejdůležitější.

Teď tedy nastává onen okamžik, na který ho na začátku příběhu ve svém dopise připravuje jeho teta: „Я должна сказать тебе, что мы чувствуем свое призвание только тогда, когда уж раз ошибемся в нем." (s. 256)

Otázkou je, jestli se Něchljudov uskutečňováním svého prvního snu příliš nevyčerpal jak materiálně, tak ve svém nadšení. Kterým směrem se teď obrací jeho představivost? Zdá se, že tento směr odpovídá jeho momentální únavě ze vší zodpovědnosti. Chtěl by být obyčejným mužikem, který naplno prožívá svůj život při zdravé a radostné práci v přírodě. Sedlákem, který může poznávat svět a jeho krásy zcela bezstarostně a ke spokojenosti mu stačí, že se on i jeho koně svou prací uživí. Něchljudovovým ideálem se tak stává Iljuška Dutlov, mladý, zdravý a pracovitý nevolník.

2.3. *Anna Kareninová*

2.3.1. Úvod do problematiky díla

Pevná vnitřní jednota a osobitost Tolstého životního díla spočívá podle Honzíka vedle jeho soustavného duchovního hledačství také v „ustavičném a vždy v co nejširších souvislostech pojímaném zájmu o rolnickou otázku, jež byla alespoň ve společenské sféře pro Tolstého za všech okolností otázkou číslo jedna a svým způsobem se ozývala i v podtextu prací a pasáží, kde by ji méně zasvěcené oko pravděpodobně ani nenalezlo." (Honzík, 132, 133)

Díky tomu se i z románu *Anna Kareninová (Анна Каренина,* 1877), který je příběhem „citově bohatého člověka v mimořádně exponované situaci či - mluveno přímo slovy Tolstého - 'vdané ženy z vyšší společnosti, která se ztratila sama sobě'" (Honzík, 125), můžeme dozvědět mnohé o životě ruského statkáře a rolníků po zrušení nevolnictví, a to především z jeho paralelní dějové linie vyprávějící příběh Konstantina Levina. Podobně jako u Něchljudova ve *Statkářově jitru (Утро помещика, 1856),* jde i u Levina o obraz do značné míry autobiografický.

Protože však *Anna Kareninová* vznikala v letech 1873 - 1877, čili asi o dvacet let později než *Statkářovo jitro,* objevují se v *Anně Kareninové* samozřejmě i autorovy životní zkušenosti těchto dvaceti let, včetně reakcí na vývoj situace po zrušení nevolnictví v roce 1861. Jeho náhledy na hospodaření na vesnici zde mohou být díky románové formě vyloženy obsáhleji i s jejich postupným vývojem a vloženy do rámce celonárodní zemědělské problematiky.

Toto dílo tak podává důležitý materiál k rolnické otázce, týkající se zejména přístupu k půdě a rolníkům z hlediska obecně mravního, kterým se

Levin zabývá ve svých eticko-filozofických úvahách, a v souvislosti s Levinovými modernizačními projekty i z hlediska hospodářského.

Důležitým tématem románu *Anna Kareninová* jsou také vztahy mezi mužem a ženou. Tolstoj pod vlivem Arthura Schopenhauera považoval tyto „'vztahy mezi pohlavími, tajemné a mnohoznačné' za skutečný uzel života. Tento uzel bylo možno rozvázat jen dvojím pohledem na život: pohledem do nirvány, do nekonečnosti, do neznáma (lidský život jako součást nekonečného a nepostižitelného 'všeho') a hned nato do sansary, každodenních životních starostí. Tento dvojí pohled tvoří filozofické pozadí románu *Anna Kareninová,* který autor buduje na nejzákladnějších silách a procesech lidského života." (Jehlička 1999, 197)

Tento princip dvojího pohledu na život Tolstoj, jak uvádí Ejchenbaum, vtělil do postavy Levina v *Anně Kareninové.* Levin žije na jedné straně opravdu reálným životem a zabývá se skutečnou prací (v protikladu k ostatním, kteří se zabývají činností spíše přízračnou, iluzorní - úředničením, vojančením atd.). Na straně druhé hledí za hranice života a právě tím vítězí nad všemi pokušeními egoistické „vůle k životu" a dokonce nad filozofií Shopenhauera „láskou pravou", platonickou. Na Levinově strategii se autor snaží v románě ukázat „východisko ze závislosti na biologických zákonech" jako protiváhu Anniny tragédie způsobené podlehnutím „Schopenhauerově vůli k životu" v podobě vášně. (Jehlička 1999, 198)

„V trojici velkých epických skladeb Lva Nikolajeviče Tolstého stojí *Anna Kareninová* datem vzniku, rozsahem i celkovým laděním patrně uprostřed." *Vojnu a mír* tvořil ve šťastnější životní etapě, naladěn důvěřivěji, optimističtěji, přesvědčen o „reálných vyhlídkách lidské aktivity". V době, kdy psal *Annu Kareninovou,* v něm dozrával „jeho zásadní ideový a mravní přelom". Její stránky „předjímají a v mnohém i připravují strhující útočnost hněvného a perziflujícího *Vzkříšení.*" (Honzík, 125)

„Nešlo ještě o zásadní popírání soudobé civilizace en bloc, které se už nedlouho poté rozlehlo z jeho publicistických výpadů a traktátů, nejdříve (a zejména) hned na počátku osmdesátých let ze *Zpovědi*. Nebyl to ani všepohlcující pocit marnosti života a roztrpčení nad životem, jak je – rovněž od osmdesátých let – nalézáme i v četných uměleckých dílech, nejvýrazněji snad ve *Smrti Ivana Iljiče* a v *Kreutzerově sonátě*" (Honzík, 129)

Autor s velkou důsledností ukazuje, jak nejen lidem s velkou individuální iniciativou jako je Levin, ale i „lidem daleko menších nároků, Vronskému, Kareninovi, Oblonskému – tedy lidem, kteří nechtějí nic než jít cestami, jež se tolika jiným před nimi osvědčily", se v životě nedaří dosahovat svých cílů, jsou naprosto bezradní a „vůbec nechápou, co se to s nimi a kolem nich vlastně stalo". (Honzík, 128, 129)

Autor nám v tomto „vynikajícím chorobopisu přechodné doby", „nejistých časů", „zmateného tápání", „provizoria" ukazuje „pohyb a vír", do něhož se Rusko dostalo po „polovičaté agrární reformě z roku 1861", kdy se vydalo „za zvlášť nepříznivých okolností a zvlášť nerado na cestu ke kapitalismu". Tento proces „všeobecné destrukce hodnot, naprostého rozkolísání všech norem" vystihuje Levin slovy: „ ... teď, kdy se všechno převrátilo a teprve se utváří ... " (Honzík, 129, 130, 131)

2.3.2. Levin a jeho bratři - rozdílné pohledy na ruskou vesnici

Levin, hlavní protagonista vedlejší dějové linie *Anny Kareninové*, přestože je to hrdina velmi autobiografický, není jedinou postavou, která nese autorovy charakteristiky. Obsahují je v sobě v menší míře i postavy obou Levinových bratrů.

Sergej Koznyšov, nevlastní bratr Levina, např. podporuje myšlenku zakládání škol a zdravotních zařízení pro rolníky. Zdůrazňuje důležitost kontaktu s přírodou, a když v ní doopravdy pobývá, dokáže se neustále rozplývat nad její krásou. Levin však „nerad mluvil a nerad slyšel

o přírodních krásách. Slova mu byla něčím, co ubíralo na kráse tomu, co viděl." (díl I, s. 247)* Koznyšov je stejně jako Tolstoj slavná osobnost. Zajímá se také o veřejné věci, je velmi vzdělaný a snaží se pracovat pro obecné blaho.

Vlastní bratr Levina, Nikolaj, má nezkrotnou a vášnivou povahu, kterou se v určitém období svého života pokouší držet na uzdě askezí a nesmlouvavým dodržováním náboženských obřadů.

Srovnáním Levina, jako reprezentanta statkářů, kteří na vesnici mezi rolníky skutečně žijí a pracují, a jeho nevlastního bratra Koznyšova, který je představitelem městské inteligence nakloněné životu na vesnici a lidu, ukazuje Tolstoj na četné rozdíly v pohledu těchto dvou skupin obyvatelstva na vesnickou problematiku.

Levin bral vesnici jako sféru užitečné činnosti, kdežto jeho bratra Koznyšova lákala možnost oddávat se tam zahálce po duševní práci vykonávané ve městě, jehož neduhy trpěl: „Pro Levina byla vesnice ohniskem života, to jest radostí, strádání a práce. Pro Sergeje Ivanoviče znamenala vesnice jednak oddech po práci, jednak užitečný lék proti zkaženosti, který užíval rád a s plným vědomím, jak mu prospívá." (díl I, s. 244) S jistým idealismem hleděl na vesnici jako na „svatyni lidu".

Koznyšov na vesnici rád chytá ryby, „protože člověk přijde do styku s přírodou." (díl I, s. 249) Krásný letní den Koznyšov s oblibou tráví natažený na trávě a chce se s bratrem dělit o myšlenky, které ho při tom napadají. Levina však stále pronásleduje představa, co se asi právě děje na poli a pod různými záminkami tam od bratra prchá.

Koznyšov se domnívá, že lid dobře zná a miluje, v čemž se utvrzuje četnými rozhovory s rolníky. „Stejně jako miloval a chválil venkovský život

---

* Zde a nadále v této kapitole jsou použity citáty z:

díl I: TOLSTOJ, L. N. *Anna Kareninová I.* Praha : Odeon, 1976, přel. T. Hašková.

díl II : TOLSTOJ, L. N. *Anna Kareninová II.* Praha : Lidové nakl., 1963, přel. T. Hašková.

jakožto protiklad k životu, který nemiloval, stejně měl rád i lid jako protiklad třídy, kterou nemiloval, a zrovna tak znal lid jako cosi protichůdného lidem vůbec. Jeho metodická mysl si vytvořila přesné, určité pojetí života lidu, zčásti odvozené ze života lidu přímo, ale převážně z antiteze. Nikdy svůj názor na lid a svůj kladný poměr k němu neměnil. ... Měl určité představy o lidu, o jeho povaze, vlastnostech i zálibách." (díl I, s. 245) Na vesnici se snaží pozorovat „vzepětí ducha lidu, o němž byl plně přesvědčen, stejně jako všichni obyvatelé hlavního města i ostatních měst." (díl II, s. 320)

„Pro Levina byl lid pouze hlavním účastníkem společné práce a při vší úctě a jakési pokrevní lásce k rolníkovi, kterou asi podle vlastních slov vsál s mlékem své kojné, vesničanky, přes to všecko, ač jako účastník společného díla býval někdy nadšen silou, skromností a spravedlivostí těch lidí, velice často, kdy si společná věc vyžadovala jiných vlastností, se na lid horšil pro jeho lehkomyslnost, nedbalost, opilství a lhavost." (díl I, s. 244) Levin nemá o rolnících nějakou hotovou představu. Naopak si ji podle nových zkušeností stále upravuje.

Levin je ve věcech veřejných podle vkusu svého bratra Koznyšova nezdravě netečný. O otázky samosprávy (tzn. zemské samosprávní zřízení) ztrácí zájem, z členství ve výboru odchází. Zakládání zdravotních středisek a škol pokládá za věc v daných podmínkách zbytečnou. Myslí si, že „že žádná činnost nemůže být solidní, pokud není založena na osobním zájmu." (díl I, s. 253)

Na druhé straně ušlechtilé úsilí Koznyšova pracovat pro obecné blaho nevyvěrá z upřímného nadšení, ale z rozumové úvahy. Levin v takovém druhu práce vidí nedostatek životní síly a dokonce „pozoroval, že otázky obecného blaha či nesmrtelnosti duše neleží bratrovi na srdci o nic více než šachová partie anebo důmyslné zařízení nového stroje." (díl I, s. 246)

Pokud jde o podmínky ke vzdělávání lidu, Levin se domnívá, že rolníci budou při racionálním hospodaření postupně bohatnout a budou mít více

volného času a to je samo přivede do školy. Jeho bratr Nikolaj si však myslí, že „čím víc budou pracovat, tím víc budou vydělávat obchodníci a statkáři, kdežto oni budou věčně dělat tažný dobytek." (díl I, s. 95)

Ve sporu bratrů tak zřejmě zaznívá polemika mezi myšlenkami samotného autora. Umožňoval tak i soudobým čtenářům zvažovat sílu argumentů a hledat optimální řešení situace, která byla celonárodním problémem. Víme, že Tolstoj ve vlastním životě usiloval o rozvoj v obou sférách: podporoval stavění škol a vzdělávání dětí mužiků a zároveň se snažil pomáhat rolníkům modernizovat své hospodaření.

2.3.3. Lid a jeho vůle

V souvislosti s různými pohledy na vesnici se v díle objevuje také polemika v otázce tzv. vůle lidu. Lid tvoří v té době „devětadevadesát procent ruského národa". Tato polemika zde probíhá na pozadí celonárodně řešeného sporu o balkánskou válku, který spočívá v hledání odpovědi na otázku, zda má Rusko pomoci Bulharům v boji s Turky, nebo nikoli. Stovky ruských dobrovolníků tehdy vyrážejí do tohoto boje. Tolstoj popisuje nepříznivý dojem ze setkání s těmito dobrovolníky, které ústy Levina popisuje jako „ztřeštěnce" nebo lidi, „kteří pozbyli společenského postavení", a ústy Levinova tchána jako „soukromé osoby", které „se nesmějí účastnit války bez svolení vlády". Ne náhodou se mezi nimi objevuje i smrtí Anny zdrcený Vronskij. (díl II, s. 334, 351, 349)

Tisk horlivě buduje ve veřejném mínění módní představu o bratrech Slovanech, „pravoslavných lidech, kteří úpí pod jhem bezbožných mohamedánů", stejně jako názor, že „lid se dověděl o utrpení svých bratří a přihlásil se o slovo". Tento názor v knize obhajuje také Koznyšov. Levinův tchán mu oponuje: „Kněz měl nařízeno, aby to přednesl. Přednesl to. Vůbec tomu nerozuměli, vzdychali jako při kterémkoli kázání ... Pak se jim řeklo, že se v kostele bude vybírat na bohulibý účel, tak každý vyndal tu svou kopejku

a věnoval ji. Ale nač – sami nevědí." Levin dodává, že „okresní písaři, učitelé a mezi rolníky jeden z tisíce, ti možná vědí, oč jde. Ale ostatních osmdesát miliónů, ... nemají nejmenší ponětí, v čem by měli svou vůli vyjadřovat." (díl II, s. 351, 352)

Při tomto rozhovoru se zkusmo dotáží jednoho mužika a ukáže se, že netuší, o čem je řeč, nic si nemyslí a ponechává všechno na uvážení carovi. Koznyšov je však přesvědčen, že jak sbírky, tak odjíždějící dobrovolníci vyjadřují vůli lidu nejlépe. Kromě toho se vůle lidu dá vycítit srdcem, anebo poznat z názoru inteligence, jejíž různé znesvářené strany jsou v této otázce zajedno.

Tchán Levina má o názorové jednotě novinářů své mínění: „Kdosi mi to vysvětlil: jakmile dojde k válce, mají dvakrát tolik příjmů." Koznyšov mu oponuje slovy o tom, že „mužové ideje konají svou práci tím, že jsou mluvčími veřejného mínění. A jednomyslný, otevřený projev veřejného mínění je zásluha tisku." Podle Koznyšova je v novinách možno slyšet „hlas ruského lidu, který je odhodlán povstat jako jeden muž a obětovat se pro ujařmené bratry." (díl II, s. 353)

2.3.4. Vesnice versus město

Téma vesnice versus město bylo pro Tolstého po celý život závažné. Objevuje se v jeho dílech znovu a znovu. To, jak Tolstoj zpochybňuje oprávněnost existence měst v té podobě, jak je znal, je patrné např. ze samého začátku jeho slavného románu *Vzkříšení* (*Воскресение*, 1899). Ukazuje zde, jak kamenné město zahlušuje přírodu a ubližuje tak všem, kteří se z ní ještě dokáží radovat, hlavně dětem:

„Ať jakkoli se snažili lidé, shromáždění v počtu několika tisíc na jednom nevelikém místě, zohaviti zemi, na níž se tísnili, ať jakkoli ji zatloukali kameny, aby nic na ní nerostlo, ať jakkoli odstraňovali každou vyrážející travičku, ať jakkoli čadili kamenným uhlím a petrolejem, ať jakkoli ořezávali

stromy a odháněli všechnu zvěř a ptactvo: vesna byla vesnou už i ve městě. Slunce hřálo, tráva, oživujíc, rostla a zelenala se všude, kde jen ji nevypleli, nejen na trávnících boulevardů, ale i mezi kamennými dlaždicemi, a břízy, topoly a střemcha rozvíjely své lepkavé vonné listy, lípy nalévaly praskající pupeny, kavky, vrabci a holubi vesele stavěli hnízda a mouchy, rozjařené sluncem, bzučely u stěn. Radovali se rostliny, ptáci, hmyz i děti. Ale lidé - velcí, dospělí lidé nepřestali klamati a trápiti sebe a druh druha. Lidé se domnívali, že není posvátné a důležité toto jarní jitro, ani tato krása božího světa, skýtaná pro blaho všech bytostí - krása nalaďující k míru, svornosti a lásce, ale to, co oni sami si vymyslili, aby panovali druh nad druhem."[2]

V díle *Anna Kareninová* je nositelem autorových „protiměstsky" laděných názorů i životního stylu postava Levina. Od začátku prvního až do konce druhého dílu *Anny Kareninové* se vine nenásilné srovnání Levinova vesnického života s životem typického měšťana, který na hospodaření na vesnici shlíží svrchu, podobně jako Levin neuznává různá městská zaměstnání. Prototypem člena této kategorie městských lidí je Levinův přítel a švagr Oblonskij, který se, stejně jako ti ostatní, diví, že se Levinovi na vesnici ani v zimě nestýská, nebo že se nenudí. Tyto lidi vyhání z města teprve léto, kdy se listí stromů na bulvárech pokrývá prachem. Levin se zase podivuje jejich údivu. Má přece pořád něco na práci. Myslí si naopak, že spíše ve městě ani není co dělat, a pokud ano, nedá se taková práce brát vážně. Vzájemné opovržení tím, co dělá ten druhý, bylo tedy podobné, ale jak praví autor, „rozdíl byl v tom, že Oblonskij dělal, co dělají všichni, a smál se sebevědomě a dobromyslně, kdežto Levinovi sebevědomí chybělo a někdy se i zlobil". (díl I, s. 25)

Jedním z momentů srovnání mezi těmito dvěma lidmi je strava. Levin je zvyklý na relativně jednoduché pokrmy. I v moskevské restauraci by si dal nejraději zelňačku a kaši, zatímco Oblonskij k jednomu jídlu objednává

---

2 TOLSTOJ, L. N. *Vzkříšení I.* Praha : Přítel knihy, 1928, přel. J. Kessler, s. 9.

ústřice, polévku, platejsa s omáčkou, rostbíf, kapouna, salát, šampaňské, víno a parmazán s pečivem. Levina udivovala i délka času jídlu věnovaná: „ ... my venkované se snažíme co nejrychleji najíst, abychom mohli jít za prací, kdežto my dva se tu snažíme co nejdéle se nenajíst." Podle Oblonského však je toto právě „účelem kultury: udělat si ze všeho požitek". Proto také nechápe, jak to může Levin vydržet bez takové koruny vší rozkoše, jakou je kouření. Levin však k radostem života přistupuje z opačného konce. Snaží se těšit se z toho, co má: z koňů, psů, lovu, hospodářství apod., a neželet toho, co nemá. (díl I, s. 43)

Na příkladu Oblonského a dalších je znázorněno, jak se šlechta, ať již městská nebo žijící v cizině, která už vesnickému hospodaření přestává rozumět, a přesto vlastní pozemky a nemovitosti na venkově, nechá snadno ošidit, když jde o prodej těchto pozemků. Stačí, aby se kupci tajně dohodli a nikdo mu nenabídnul víc než polovinu pravé ceny. Oblonskij tak prodělá při prodeji lesa asi třicet tisíc rublů a to dokonce ještě poté, co se mu to Levin všechno snaží vysvětlit.

Levin není přítelem splývání stavů a všeobecné chudnutí šlechty ho trápí. Znovu se srovnává s Oblonským, když uvažuje o šlechtictví v ideálním smyslu, totiž jako o nezávislosti, která dává možnost být poctivý a myslet a mluvit pravdivě.

V době pozvolného zanikání tohoto společenského stavu byl zřejmě význam šlechtictví všeobecně zvažován po celém světě. Podobnou myšlenku o šlechtictví můžeme najít i u amerického myslitele R. W. Emersona: „Obyčejně se říká, že boháč může mluviti pravdu, že může býti počestným, že může nezávisle mysliti a jednati - a to je teorie šlechtictví. Takový právě jest boháčem v pravém slova smyslu, to jest, nikoliv člověk s velikými příjmy a velikými vydáními, nýbrž jedině ten, jehož vydání jest menší nežli příjem a jenž takto pevně si stojí." (Emerson, 9)

Levin Oblonskému říká, že za aristokraty považuje jen ty, „kteří se mohou v minulosti prokázat třemi, čtyřmi generacemi rodin na nejvyšším

stupni vzdělanosti ... a kteří nikdy nikomu neprovedli žádnou špinavost ... Aristokraté jsme my a ne ti, kdo mohou existovat jen z milodarů od mocných tohoto světa a dají se koupit za šesták." (díl I, s. 179)

V létě utrácí Oblonskij spoustu peněz na to, aby „příjemně trávil čas na dostizích a na letních sídlech". Jeho žena Dolly se naopak jako obvykle snaží mít co nejmenší vydání, a odjíždí proto s jejich šesti dětmi na venkov s tím, že „tamní život sice není hezký (s tím se lehce smířila), ale zato levný a pohodlný. Všeho dost a ta láce, všecko tu seženete a dětem se vede dobře." Oblonskij nedokáže starou usedlost na pobyt rodiny nijak připravit, i když se o to snaží, a Dolly proto na venkově čekají nemalé potíže. Přesto jí venkovská samota pomáhá stále častěji zapomínat na starosti a uvědomovat si radosti mateřství. Vesnické ženy si ji získají nejvíce tím, že dokážou ocenit „kolik má dětí a jak jsou pěkné". (díl I, s. 265, 266, 272)

Srovnání, byť většinou nepřímé, probíhá i mezi Levinem a Vronským, a to ve sféře milostné i zemědělské, ve které jsou oba protagonisté nositeli pokroku v „procesu agrární přeměny", již zpočátku „uváděli v život především velkostatkáři školení v ekonomické rozvaze a experimentu ... " (Petráňovi, 185)

Vronskij je představitelem zlaté petrohradské mládeže a Levinovým sokem v lásce ke Kitty. Vronskij má ruský venkov rád a v cizině se mu po něm stýská. Přesto si myslí, že by se tam v zimě jistě nudil. Později však, když ho k tomu životní okolnosti přivedou, nalezne i on v práci statkáře na nějakou dobu značné uspokojení. Vede si dokonce jako nadaný a zodpovědný hospodář. Nedělá začátečnické chyby a své jmění opatrně rozmnožuje. Trochu riskantnější se zdá být to, že ho láká zavádění zemědělského průmyslu. Tomuto novému trendu ale doba nepřeje, a tak mu hrozí, že kapitál vložený do modernizace bude promarněn. Navíc si práci statkáře potřebuje doplňovat stále aktivnější veřejnou činností v různých funkcích, které ho od hospodaření odvádějí. Jeho vztah k hospodářství je v tomto ohledu podobný jeho vztahu k Anně. Prvotní nadšení vyprchává, začíná se

nudit a obává se závazků. Stále častějšími útěky do společenského života si vydobývá potřebnou míru vzrušení a chrání pocit nezávislosti a svobody.

Na Levinovi, který také v určitém rozsahu prodělává podobné problémy ve vztahu k osobní svobodě, je sympatická jeho větší stálost a vytrvalost. Zejména když zvážíme, že usiluje o věc, kterou většina mužů v jeho situaci vzdává dřív, než se do ní vůbec pustí.

V jak nevýhodné pozici se nachází mladý šlechtic té doby, který se zabývá výhradně prací statkáře, ukazuje Tolstoj takto: „Podle názoru příbuzenstva (Levin) neměl vlastně stálé jisté zaměstnání ani společenské postavení, kdežto jeho druhové dnes, kdy mu bylo dvaatřicet, byli plukovníky a křídelními pobočníky, profesory, řediteli bank a železnic anebo přednosty úřadu jako Oblonskij. Ale on (věděl velice dobře, jak se asi jeví ostatním) byl statkář, zabývající se chovem krav, střílením sluk a stavbami, tedy budižkničemu, z kterého nic kloudného nebude a který dělá podle veřejného mínění to, co dělají lidé neschopní." (díl I, s. 30)

I ve druhém díle *Anny Kareninové* se objevuje motiv vztahu Levina k městu. V Moskvě, kde čekají s Kitty na narození svého potomka, oba zjišťují, jak město Levina poznenáhlu mění: „Měla ráda jeho klidné, přívětivé a pohostinné způsoby na venkově. Ale ve městě byl ustavičně jaksi neklidný a ve střehu, jako by se obával, aby někdo neublížil jemu a především jí. Tam na vsi měl patrně jistotu, že je na svém místě, proto nikam nespěchal a vždycky měl něco na práci. Zde ve městě ustavičně pospíchal, aby snad něco nezmeškal, a přitom neměl co dělat." (díl II, s. 223)

Čím méně toho má na práci, tím méně mu kupodivu zbývá času, takže i když se pokouší chodit do knihovny, nemá kdy psát svou knihu. O potřebnou energii a nadšení přichází i tím, že o knize moc mluví. Také zdvořilostní návštěvy mu připadají čím dál tím méně snesitelné. Nakonec má pocit, „že tím dlouhým pobytem v Moskvě, kdy jenom mluví, jí a pije, už pomalu zpitoměl". (díl II, s. 253)

Kitty se na Levina zlobí, že neumí žít ve městě, ale na druhé straně to i chápe a je tomu ráda: „Karty hrál nerad. Do klubu nejezdil. Přátelíčkování s veselými muži, jako byl Oblonskij, to už Kitty věděla, co to znamená ... To znamená pít a po pitce někam jet. Nemohla ani pomyslit bez hrůzy, kam muži v takových případech jezdí. Chodit do společnosti? Ale věděla, že k tomu je nutné nalézat potěšení ve známosti s mladými dámami, a něco takového si nemohla přát. " (díl II, s. 224)

Kitty si také začíná víc a víc uvědomovat, jak rychle ve městě ubývají peníze, i když se nic zbytečného nekupuje, a začíná litovat, že poslechla rodiče a opustila venkov, kde jim mohlo být tak krásně.

Nezbytně nutné livreje lokajovi a vrátnému stojí „tolik, jako dva dělníci najatí na celé léto, což je kolem tří set pracovních dní od velikonoc do ostatků, a každý den se těžce pracuje od rána do pozdního večera", počítá Levin. Potraviny koupené ve městě na oběd pro příbuzné se cenou rovnají „devíti měřicím ovsa, který lidé v potu tváře sekali, vázali, mlátili, čistili, přehazovali a přesypávali". A peníze v bance začínají pomalu docházet. (díl II, s. 229)

Další stupeň městského života poznáváme při záběru na život v Petrohradě, proti kterému je život v Moskvě jen pouhým živořením, jak si myslí při své návštěvě této metropole Oblonskij. Muži jeho kruhů zde žijí jinak. Např. kníže Čečenskij vodí svého syna ze své legitimní rodiny do rodiny nelegitimní. Chce tak prospět jeho vývoji. Všeobecně zde děti nechávají rodiče v klidu žít - jsou vychovávány v ústavech.

Oblonskij v zábavách promrhá značnou část majetku, a proto shání ke svému moskevskému zaměstnání nějaké další, které by nevyžadovalo skoro žádnou práci, ale bylo dostatečně výnosné. V Petrohradě však vidí, jak je jeho trápení, že má dvacet tisíc dluhů, vlastně bláhové. Tady mají někteří muži tři sta tisíc, půldruhého milionu i pět miliónů dluhů, ale žijí si a vydržují si třeba i dvě milenky. Nebrání jim to ani ve spravování jakýchsi financí a pobírání dvaceti tisíc služného.

Vydání těchto lidí jsou větší nežli příjmy a jejich nezávislost v myšlení a jednání se tím vytrácí. Není tedy divu, že, jak se raduje Oblonskij, pro kariéru v petrohradském úřadě stačí jen známosti, ochota, „trefné slovo" a „schopnost určitého komediantství". (díl II, s. 277)

2.3.5. Levinovo zázemí na vesnici

Levin bydlí ve velkém starém domě, který, dokud žili, patřil jeho rodičům. Jejich život je pro něj ideálem, který by rád napodobil se svou budoucí rodinou. Svou matku skoro nepoznal, ale její památka je mu posvátná.

Levinova stará chůva, Agafja Michajlovna, je teď u něj hospodyní. Nosívá mu čaj „a s obvyklým 'já si tu u vás sednu, milostpane'" usedá na své místo u okna s nějakou ruční prací. (díl I, s. 103) Levin ustává v četbě nebo jiné duševní práci a poslouchá, co Agafja Michajlovna povídá. Často jí vysvětluje své názory nebo se s ní o něčem pře. Tato žena je schopna poznat jeho nálady i myšlenky a zná také podrobně všechny jeho hospodářské plány. Levin si myslí, že i takový Franklin se nejspíš svěřoval nějaké své Agafje Michajlovně.

„Přes osamocení či právě pro ně měl ... život vrchovatě naplněný a jen zřídka pociťoval neukojenou touhu sdělit myšlenky, které mu táhly hlavou, také někomu jinému než Agafje Michajlovně, ačkoli se často stávalo, že i s ní rokoval o fyzice, o teorii hospodářství a zejména o filozofii. Filozofie byla oblíbeným námětem Agafji Michajlovny." (díl I, s. 158)

K pohodě jeho chvil s knihou se připojuje i lovecká fena Laska. I ona se ho snaží potěšit, když je smutný, a pak se v jeho blízkosti uloží k blaženému odpočinku. Dává najevo, že všechno je v pořádku, a on tu prostou psí myšlenku umí přijmout: „Se mnou je to stejné, řekl si. Stejné! Nic nevadí ... Všecko je v pořádku." (díl I, s. 104)

2.3.6. Motiv výchovy a vztahu k dětem

Děti Oblonských si Levina rychle oblíbí, protože v něm nenacházejí žádnou přetvářku, kterou i to nejomezenější dítě snadno pozná. Levin navíc umí být s dětmi veselý, učí je nové cviky, běhá s nimi a skotačí.

Má rodinu Oblonských rád, ale nelíbí se mu jedna věc: to, že vychovatelka je Angličanka, mu nevadí, ale to, že matka mluví na děti francouzsky a chce, aby jí francouzsky odpovídaly, mu připadá jako komedie a mrzačení dětí. Sám se rozhoduje, že děti takto kazit nebude a ony se pak nebudou tak bezcitně prát jako děti Oblonských a budou po všech stránkách lepší. Levin neví, že i Dolly má k tomuto řešení jazykové výchovy svých dětí, ke kterému se nakonec přiklonila, velké výhrady.

Na narození svého syna se velmi těší. Když je syn konečně po těžkém porodu na světě, Levinovy pocity jsou neurčité. Syn mu připadá tak křehký a zranitelný, že místo očekávané radosti cítí hlavně soucit a obavy, jak ho ochrání před vším nebezpečím.

2.3.7. Levinova životní filozofie a víra

Tolstoj píše Levinův příběh v době své duševní krize a vyjevuje v něm mnohé ze svého vlastního pojetí víry i duchovního hledání. Levinův život na vesnici je stále spojen s mnoha záměry do budoucna. Jeho plány se týkají nejen toho, jak co nejlépe hospodařit, ale také toho, jak změnit k lepšímu svůj život. Chce se očistit a oprostit od všeho neužitečného a nespravedlivého ze své minulosti a začít žít život naplněný prací a zbavený přepychu, který by mu přinesl více klidu a uspokojení.

Později se Levin velmi trápí svou nemožností poznat, „co vlastně je a proč žije na světě". Nepřemýšlí, co je dobré a co špatné, ale vždy vytuší, co by nebylo správné. Většinou to, co by bylo velice výhodné: například vyplácet dělníkům peníze předem „a přitom jim dávat méně, než si zaslouží", nechat

v provozu zájezdní hospodu a výčep, „upřít deputát starým vysloužilým čeledínům". (díl II, s. 337, 338)

Jednou, když Levin dohlíží na práce při sklizni, pronese jeden z rolníků jakási slova o někom, kdo „myslí jen na své břicho", a o někom jiném, kdo žije „pro duši, podle pravdy, podle vůle Páně". Levin najednou cítí, že dostal klíč ke všem duchovním záhadám, které ho v poslední době mučí. A zároveň zjišťuje, že to vlastně celou dobu ví nejen on, ale všichni lidé – „všichni se shodují v té jediné věci: pro co mají žít a co je správné. ... znají ... pravdu, která nemůže být vyložena rozumově ... Došel snad rozumovou úvahou k tomu, že máme milovat bližního a nesmíme ho ničit? Slyšel to jako dítě a radostně uvěřil, neboť mu bylo řečeno to, co žilo v jeho duši. ... Rozum objevil zápas o bytí a zákon, podle něhož máme zničit každého, kdo nám překáží, abychom uspokojili svá přání. ... Ale lásku k druhému člověku nemohl rozum objevit, poněvadž to není záležitost rozumová." (díl II, s. 341, 343)

Levin je v dětství k víře vychován. Později, stejně jako u většiny jeho vrstevníků, u něj víru vytlačí „soudobé vědecké výklady přírodních jevů". (díl II, s. 62) Přesto se však ve chvílích životních krizí vždy obrací o pomoc k Bohu a mravní kodex naučený rodiči v něm stále přetrvává. Nyní prožívá radostnou závrať z toho, že si to všechno konečně uvědomil.

Na konci díla se Tolstoj opět vrací k motivu víry. Levin přemýšlí o dobru, jehož existenci božstvo zjevuje, a o tom, jaký vztah mají k tomuto zjevení ostatní náboženství. Židé, mohamedáni, konfuciovci, buddhisté, ... - také hlásají dobro. Jaký je tedy jejich vztah k božství? Dochází k názoru, že tuto otázku „nemá právo ani možnost vyřešit." (díl II, s. 359)

Levin je trochu zklamán, že mu jeho vlastní nové náboženské poznání neodplavilo z nitra jako mávnutím kouzelného proutku všechny špatné vlastnosti. Těší ho však, že nový cit víry, kterým mu „překypuje srdce" zůstává stálý. Začíná chápat, že jeho víra se v něm rozvíjí jen poznenáhlu, stejně jako cit k novorozenému synovi.

2.3.8. Fyzická práce v životě Levina

Útěchou v dobách smutku je Levinovi tělesná práce. U Levina jde zejména o práci v hospodářství a o lov, čili převážně o formy pohybu na čerstvém vzduchu v přírodě. Taková práce mu pomáhá vyrovnávat se s nepohodou a tíhou života. Po silném fyzickém pohybu si vždy domů přináší „výtečnou chuť k jídlu, výtečný rozmar a povznesenou mysl". (díl I, s. 334)

Fyzická práce mu pomáhá i ve vztahu k rolníkům, na které se většinou ani nedokáže doopravdy zlobit. Pokud někdy ano, tělesná práce je mu prostředkem, kterým se zaručeně a rychle uklidní: „Viděl, že potřebuje fyzickou práci, jinak s ním za chvíli nebude k vydržení ... " (díl I, s. 254) Fyzická práce pomáhá jeho nervům natolik, že by ji rád doporučil jako léčbu i pro nervově choré.

Takovým způsobem přichází poprvé na chuť i kosení trávy a od té doby se už o tuhle radost nechce nechat připravit, i když ví, že rolníci s touto jeho činností nesouhlasí. Nelíbí se jim, když pán vybočuje z rámce jejich představ o tom, čím se má panstvo správně zabývat. Jednou se Levin přesto rozhodne, že bude sekat celý den.

Ráno si ještě vůbec není jist, jestli bude rolníkům stačit. Zdá se mu, že zkušeným vesničanům kosa seká sama a oni se skoro neunaví. Zpočátku se proto zaměří jen na to, aby s nimi udržel krok. Postupně zažívá stále více radostných okamžiků, kdy zapomíná, že pracuje, pohyby jsou zcela neuvědomělé, nepociťuje námahu a výsledek práce je také mnohem zdařilejší. „Byly to šťastné chvíle. Ještě radostnější byly chvíle, kdy docházeli k řece, kam sahaly pokosy, a starý ... nabíral vodu do toulce a pobízel Levina 'Napijte se! To je dobrota, co?' říkal a mrkal na něho." (díl I, s. 259) Velmi mu chutná i polévka z nalámaného chleba zalitého vodou z toulce, kterou ho starý rolník mezi prací pohostí. Večer se Levin s rolníky a s veselou, přestože těžkou prací nerad loučí. Domů se vrací rozesmátý a osvěžený.

2.3.9. Levin poznává život rolníků

Když jde Levin zkontrolovat stohy sena do sestřiny vesnice, zažije tam nefalšovanou závist nad projevy radosti vesničanů vracejících se po práci domů. Zpívají se písně, ozývá se výskot a halekání a všechno se otřásá tou „bouří veselí". Sedláci, kteří Levina předtím chtěli ošidit, i ti, kterým snad ukřivdil on, ho vesele zdraví. „Vše utonulo v moři veselé pospolité práce. Bůh dal den, Bůh dal síly. Den i síly byly zasvěceny práci a ta je odměnou. Ale pro koho je práce? Jaké bude její ovoce? To jsou úvahy vedlejší a bezvýznamné. ... dnes poprvé ... ho napadla jasná myšlenka, že na něm záleží, aby změnil ten tíživý, zahálčivý, nepřirozený a sobecký život, kterým žije, v ten nádherný život činorodý, čistý a vespolný." (díl I, s. 282)

Tento zážitek Levina má své následky v jeho hospodářském myšlení. Touha osvojit si život rolníků způsobila, že už nemohl „zůstat slepý k svému nepěknému vztahu k rolníkům, který byl základem všeho podnikání". Připadá mu, že sám usiluje o to, aby „bylo všecko předěláno dle vzoru pokládaného za nejlepší, ... aby každý dělník odpracoval co nejvíce, přitom aby o všecko dbal, aby se snažil nerozbít mlýnek, pohrabovačku, mlátičku, aby myslel na to, co dělá." Rolníci však, podle „přirozeného pořádku věcí" usilují o to, „aby mohli pracovat klidně a pohodlně, totiž tak, jak byli zvyklí. ... odpočívat si a především pracovat bezstarostně a nedbale, bezmyšlenkovitě." (díl I, s. 326, 327)

Výsledkem všeho takového úsilí je jen to, že hospodářství je sice beze ztrát, ale i bez zisků. Není tomu tak proto, že by to s Levinem někdo nemyslel dobře. „Naopak věděl, že ho lidé mají rádi, že o něm říkají 'pán ze sebe nic nedělá' (což je nejvyšší chvála). Dělo se to pouze proto, že by rádi pracovali vesele a bezstarostně a jeho zájmy jim byly nejen cizí a nepochopitelné, ale byly fatálně protichůdné jejich zcela oprávněným zájmům." (díl I, s. 327, 328)

Petráňovi v těchto souvislostech zdůrazňují, jak velice pozvolné byly ve většině evropských krajin „změny směřující k modernímu systému kultury", což bylo možno přičítat hlavně „nedůvěře rolníka k novotám, jež nebyly dostatečně osvědčeny praxí, jeho setrvalosti při tradičních zvycích a hodnotách, která je po celé věky určujícím znakem tradiční kultury." (Petráňovi, 183)

Další důležitý objev pro své hospodářské úvahy učiní Levin cestou k statkáři Svijažskému. Zastaví se u bohatého sedláka a obdivuje jeho příbytek, čistotu, spořádanost a dobrou náladu, která v něm panuje. Sedlák nakoupil půdu, oženil syny a synovce, na které je pyšný stejně jako na „snachy, koně, krávy, a zvlášť na to, že celé hospodářství prospívá. ... starý není ani proti novotám. Sázel hodně brambor. ... Bramboříště oral pluhem vypůjčeným od statkáře. Pěstoval pšenici." Levinovi nejde do hlavy, že se u sedláka dělají i další věci, které na Levinově hospodářství nikdy nejdou udělat. Když si Levin stěžuje na problémy s dělníky, sedlák vyjádří svůj názor: „'Kdepak hospodařit s dělníky!' řekl 'to by jeden přišel na mizinu. Vemte si třeba pana Svijažského, jaké má pozemky, jedna radost, ale taky si úrodu nemůžou moc pochvalovat. Nedohlídá se. ... My jsme sedláci a všecko si mezi sebou spravíme. Když někdo neumí dělat, může jít. Zastanem to sami.'"(díl I, s. 330, 331)

Těžko představitelné pro dnešního čtenáře je tehdy obvyklé pracovní vypětí venkovského lidu v době sklizně. Autor popisuje tu „všeobecnou pracovní horečku" takto: „aby se všecko stihlo, musí všichni vesničané od nejstaršího po nejmladšího pracovat bez ustání po ty tři, čtyři neděle třikrát tolik než jindy, přičemž žijí o kvasu, cibuli a černém chlebu, mlátí a svážejí snopy po nocích a na spánek mají nejvýš dvě až tři hodiny denně. A každý rok se to děje po celém Rusku." (díl II, s. 338, 339)

2.3.10. Hospodaření na Levinově statku

Levin se jako jediný z bratrů zabývá vesnickým hospodářstvím. Všechny otázky s ním spojené ho zajímají, stále je promýšlí a dělá si nové a nové plány. Rád hovoří s rolníky, a ti si ho už oblíbili a začali mu důvěřovat. Je jim nejen hospodářem, ale i prostředníkem. V hospodaření již získal značné teoretické i praktické zkušenosti, a rolníci z širokého okolí se s ním proto chodí radit. Přes svůj odpor k novotám se od něj občas něco nového přiučí, například pěstovat pšenici.

Mnoho věcí s hospodařením spojených působí Levinovi opravdovou radost. Má rád koně i krávy, všechny je důkladně zná a stará se, aby se jim dařilo dobře. Proto je také hned na jaře nechává hnát na luka. Na všechno sám dozírá nejenom proto, aby mu hospodářství lépe prosperovalo, ale cestou do polí i v polích se cítí dobře. Dokáže se radovat ze svěžího vzduchu a z každého stromu.

Pobyt v přírodě mu většinou natolik vylepšuje náladu, že ho snadno napadají nejrůznější myšlenky, jak dále hospodařit, a nenechá se vyvést z míry ani různými lapáliemi, kterých se v hospodářství najde každý den dostatek. Levina mrzí třeba to, že musí ve svém hospodářství stále bojovat s nedbalostí: „ ... veškeré hospodářské nářadí, které mělo být prohlédnuto a opraveno už v zimě a pro které byli schválně najati tři tesaři, opraveno není, a ... brány se spravují až teď, kdy se má jet vláčet." (díl I, s. 161)

Ani to, že Levin opakovaně napomíná správce, nic nepomáhá. V tom jsou všichni správci, které kdy měl, stejní. Když slyší o Levinových plánech, mají ve tváři „výraz beznadějný a truchlivý: ... 'Až jak to stačíme, ... až jak pánbůh dá. '" (díl I, s. 161) Vzhledem k přístupu správců se Levinovi nedaří dosáhnout toho, aby určité práce v hospodářství byly provedeny v optimální době (např. aby jetel byl zaset co nejdříve na jaře).

Na základě myšlenkových podnětů, které získal diskusemi u Svijažského, se Levin pouští ve svém hospodářství do řady úprav. Podle nového systému

by se měli dělníci i správce stát podílníky hospodářského podnikání. Všichni však mají tolik práce, že nemají čas o tom přemýšlet. Levin jim vysvětluje výhody nového hospodaření, ale rolníci všemu novému nedůvěřují: „Nevěřili, že by si statkář mohl přát něco jiného, než aby je co nejvíc okradl. Byli pevně přesvědčeni, že jeho pravým cílem ... vždycky bude něco, co jim nepoví. I oni za řeči mluvili leccos, ale nikdy neřekli, oč jim doopravdy jde. Kromě toho ... rolníci pro jakoukoli dohodu kladli jako první nezbytnou podmínku, že nebudou donucováni k žádným novým pracovním metodám ani k užívání nového nářadí." (díl I, s. 346) Výsledkem všech snah je to, že Levin rolníkům pro začátek pronajme první tři části svého hospodářství. Novým pracovním poměrům se daří a rolníci si na ně začínají zvykat.

Levin chce získat ještě silnější teoretickou oporu pro své hospodaření. Tím by se rád zasloužil o blaho celku a zlepšení postavení lidu. Odjíždí proto na studijní cestu po Evropě.

Po návratu z Evropy se Levin brzy ožení s milovanou Kitty, která si Levinovy práce na vsi velmi cení a přeje si, aby hned po svatbě začali žít na venkově. Levin se postupně zase začíná vpravovat do práce na statku.

Další odloučení od hospodářské práce Levina čeká v době, kdy s těhotnou Kitty bydlí v Moskvě u jejích rodičů.

Po narození syna se Levinovi opět vracejí na venkov. Starosti o hospodářství, rodinu a styky s rolníky a se sousedy vyplňují Levinovi většinu času. Nepěstuje teď už ty příjemné úvahy o tom, jak jeho činnost přinese užitek všem, jako v minulosti. Má jenom „jistotu, že jeho práce je nezbytná" a všechno mu jde daleko lépe než dřív. (díl II, s. 337) Byl si jistý i tím, co a jak má dělat, co je v hospodářství více a co méně důležité. Rolníci si už dávno zvykli chodit se s ním radit. Cítí se za ně i za všechno ostatní zodpovědný, a proto se tomu všemu věnuje, aniž přemýšlí o nějakém hlubším smyslu.

Levin si váží všeho, co zdědil po rodičích, protože to bylo získáno prací. „Stejně jako je nepochybně nutné vracet dluhy, bylo třeba uchovávat

zděděnou půdu v takovém stavu, aby syn, až ji zdědí, děkoval otci stejně, jako Levin blahořečil dědovi za všechno, co vystavěl a vysázel. A proto nesměl dávat pozemky do pachtu, ale musel hospodařit sám, chovat dobytek, hnojit pole, vysazovat lesy." (díl II, s. 337)

2.3.11. Teoretické úvahy o ruském zemědělství

Levin je zemědělským hospodařením zaujat natolik, že o něm píše i knihu. Je to spis „o přirozených podmínkách dělníka ve vztahu k půdě". Rozvíjí v ní hlavně myšlenku, že metody v zemědělství je nutno volit na základě poznání tzv. „dělnického živlu", to je rolníků. Chce, aby nauka o zemědělství byla jako přírodní vědy a aby si kromě daných jevů všímala všeho, co se týká dělníka, tzn. i jeho povahy, názorů apod. Aby pracovní sílu, hlavní článek hospodářství, studovala a poznávala její vlastnosti. Měla by to být nauka o vztazích lidu k půdě. Levin se totiž domnívá, že v Rusku nejde o dělnickou otázku jako v Evropě, ale o „problém vztahu dělného lidu k půdě." (díl I, s. 230, 380)

Během návštěvy u Svijažského je Levin spolu s dalšími dvěma statkáři účastníkem zajímavého rozhovoru o soudobém ruském zemědělství. Statkář s šedivým knírem vidí jediný smysl své činnosti v tom, že si hospodaří na svém. Také ještě doufá, že se rolníci změní k lepšímu. Zatím mezi nimi podle něj vládne hlavně opilství, zlodějství, všechno si prý rozdělili a teď nic nemají, jen hlad. Statkáře oberou a smírčí soudce je ještě osvobodí. Ani druhý statkář se nemůže pochlubit racionálním hospodářstvím. Vše zakládá na patriarchálních způsobech a na lichvářství, jak si myslí Levin, čili na tom, že půjčuje sedlákům peníze na daně a oni si pak u něj půjčku odpracují.

Statkář s šedivým knírem upozorňuje, že různé novinky, jako např. pěstování brambor, „které byly skrovnější v požadavcích na kvalitu půdy a jiné přírodní podmínky než obilí" (Petráňovi, 188), v Rusku statkáři zavedli „z titulu své moci". Sedláci se tomu nejprve bránili, ale později modernizace

přijali za své. Tak se ujaly „sušárny, fukary, rozvážení mrvy i všecko nářadí". Dnes statkáři ztratili autoritu, pozici, ze které by mohli něco prosadit, a tak úroveň zemědělství klesá. Podle statkáře s šedivým knírem i všichni vladaři vždy prosazovali různé reformy nátlakem, z čehož pro něj vyplývá, že se „veškerý pokrok ... uskutečňuje pouze mocí". (díl I, s. 337)

Tentýž statkář rozvíjí také své teorie o tom, jakým způsobem se mělo provést osvobození rolníků, aby neklesla všeobecná úroveň hospodářství. Teď už prý statkářům nezbývá mnoho možností jak hospodařit: „Buď nechat půdu sedlákům za polovic sklizně, anebo ji propachtovat. To by šlo, jenže se tím maří celkové bohatství říše. Jestli mi pozemek vynášel za nevolnictví a při správném hospodaření devětkrát tolik, co se zaselo, pak při pachtu za polovic úrody vynese třikrát tolik." (díl I, s. 337) Řada pozemků prý zarostla plevelem a ty, které získali sedláci pro sebe, už nemají ani poloviční výnos. Najatí dělníci modernější nářadí ničí nebo s ním ani nechtějí pracovat. Jen hospodářství lichvářské nebo docela primitivní teď v ruském zemědělství prospívá.

Svijažskij se domnívá, že úroveň zemědělství se dá zvyšovat nákupem drahých koní a strojů. Chybí-li na takové investice peníze, je nutno si půjčit v bance. Levin nemůže souhlasit. Sám při investicích do hospodářství vždycky prodělá a podobně je tomu skoro se všemi statkáři, kteří hospodaří tzv. racionálně. I Svijažskij má ročně ztrátu asi tři tisíce rublů, ale myslí si, že tento kapitál není ztracený, ale vložený do zvyšování renty. Podle Levina však v ruském zemědělství žádná renta není, protože, na rozdíl od Evropy, se půda vynaloženou prací nezlepšuje, ale zhoršuje.

Levin přesto trvá na tom, že produktivní práce v zemědělství je možná, pokud bude nalezen vhodný vztah k dělníkům, kteří by pak pracovali jako u toho prosperujícího sedláka. Statkář s šedivým vousem by zase rád viděl návrat k autoritě statkáře. Svijažskij vše uvádí na pravou míru: „Pozůstatek primitivismu, prvobytně pospolná rolnická obec se vzájemným ručením se rozpadá sama sebou, nevolnictví bylo zrušeno, zbývá jen svobodná práce

a její formy jsou určité a hotové, a musíme je přijmout. Podruh, nádeník, farmář – a tomu se nevyhnete." (díl I, s. 340)

Dále se dozvídáme, že ani Evropě už tyto formy nestačí, i ona hledá nové. Levin by také rád hledal, ale formy vhodné přímo pro zemědělskou situaci v Rusku. Svijažskij mu doporučuje, aby si nejdřív prostudoval všechno, k čemu se již Evropa dopracovala v dělnické otázce. Podle něj je důvodem úspěchu racionálního hospodářství v Evropě vyspělost lidu. Ruský lid se brání všemu novému, protože je na „nízkém stupni materiálního i duševního vývoje". (díl I, s. 342) Pomůže jen vzdělání, tak jako v celé Evropě, kde je již zavedena povinná školní docházka.

Při těchto diskusích si Levin postupně upřesňuje svou představu hospodaření, které by mohlo mít v dané situaci úspěch. Je zapotřebí, aby dělník pracoval „ve shodě se svými zvyky, jako u toho pantáty, co bydlí při cestě sem". Není dobré přijímat evropské způsoby hospodaření a nezajímat se, jestli odpovídají vlastnostem místního dělníka: „ ... zkusme vidět v pracovní síle nikoli ideální pracovní sílu, ale *ruského rolníka* s jeho pudy, a zařiďme si hospodářství podle toho." Konkrétně by to znamenalo „zainteresovat dělníky na pracovním úspěchu" a moderní metody zavádět jen v míře pro rolníky přijatelné. Musí hospodařit způsobem, který sami uznávají, a pak se sklidí víc a půda se přitom nevyčerpá. (díl I, s. 334, 335)

Poté, co studuje otázku zemědělského dělníka přímo v Evropě, se Levin opět pouští do psaní své knihy o novém hospodaření. „Nyní psal novou kapitolu o příčinách nepříznivého stavu zemědělství v Rusku. Dokazoval, že bída v Rusku nepochází jen z nerovnoměrného rozdělení pozemkového vlastnictví a chybného zaměření, ale že k tomu přispěla i vnější civilizace, v poslední době Rusku neorganicky naroubovaná, zvláště pak dopravní spoje, železnice, které přivodily koncentraci obyvatelstva v městech, zvýšený přepych, a tím na úkor zemědělství i rozvoj tovární výroby a úvěrového hospodářství ... " (díl II, s. 49) Soudí, že bohatství země nevzrůstá

rovnoměrně. Zemědělství, které v Rusku představuje nejpalčivější problém, je předstihováno jinými odvětvími a jeho rozvoj je tak zpomalován.

U příležitosti setkání Levina s proslulým učencem Metrovem, se toho dozvídáme více o myšlenkách, které Levin rozvádí ve svém spise. Podle Levinova mínění se ruský rolník svým poměrem k půdě odlišuje od ostatních národů. Tato odlišnost je způsobena posláním „osídlit obrovské neobydlené prostory na východě". (díl II, s. 230)

Levin zklamaně zjišťuje, že ačkoli Metrov „napsal studii zaměřenou proti obecně uznávanému politickohospodářskému učení", na rolníky hledí podobně jako ti druzí, „totiž jen z hlediska kapitálu, mzdy a renty. Ačkoli byl nucen přiznat, že ve východní, největší části Ruska se renta ještě rovná nule, že pro devět desetin osmdesátimiliónového ruského obyvatelstva znamená mzdu toliko vlastní obživa a že kapitál dosud neexistuje jinak, než ve formě nejprimitivnějšího nářadí - přece pojímal každého dělníka jen z toho hlediska." (díl II, s. 231)

2.3.12. Konec ruského statkáře

Další průzor do problematiky účasti šlechty na veřejných záležitostech a toho, jak prudce se v té době samotná šlechta mění, se čtenáři otvírá sledováním průběhu významných šlechtických voleb v bohaté kašinské gubernii, ve které se nacházejí i statky Levina, Koznyšova, Oblonského, Svijažského a Vronského.

Hodně záleží na osobnosti, která bude zvolena do funkce gubernského maršálka, protože ten bude disponovat značnými finančními částkami šlechticů a v jeho rukou bude ležet řešení závažných otázek. Novinkami v těchto otázkách jsou dívčí gymnázia a lidová osvěta. Zvlášť naléhavou se jeví potřeba člověka zdatného a moderního, který si poradí s nároky nové doby, ve které jsou šlechtě její práva propůjčena už jen jako složce samosprávy.

Šlechta se v té době dělí na dva protikladné tábory, tzv. starý a nový typ šlechty. Rozdíl je na první pohled patrný již v oblékání. Obě strany vášnivě bojují ve svém předvolebním řečnickém klání. Nakonec vítězí „představitel nového směru, jímž se má šlechta dát" a tzv. nového liberálního ovzduší. (díl II, s. 217)

Větší část účastníků voleb totiž již považuje patriarchální rodinné řízení šlechtických záležitostí za zastaralé a snaží se jím otřást. Jsou to také už spíše smírčí soudcové, stálí členové, noví pozemkoví vlastníci atd. než statkáři. Jako šlechtici si prý kopou hrob a šlechta jako instituce je už vůbec v úpadku.

Mnoho z těchto postřehů se dozvídáme od statkáře s šedivým vousem, se kterým se Levin při volbách opět setkává. Tento člověk vidí význam statkářů jako prototypu původní ruské aristokracie v tom, že se vyvíjela tisíc let a z generace na generaci si předávala povinnost k půdě a úctu k tomu, na čem pracovali rodiče.

Do kontrastu k tomuto zodpovědnému postoji reprezentanta zanikajícího stavu statkářů dává autor způsob, kterým k závažným životním otázkám přistupuje jeden z představitelů nové ruské buržoazie, obchodník. Tento muž statkáři s šedivým vousem radí, aby pokácel svých tisíc lip, protože lipové lýčí se dá právě výhodně prodat a peníze zase výhodně investovat do nákupu pozemků, které jsou momentálně za babku a dají se potom výhodně pronajímat.

Statkář s šedivým knírem to však neudělá, přestože jeho hospodářství teď stále prodělává. To, co mu rodiče zanechali, chce zachovat a předat svým dětem, i když jeho syn už do hospodaření nemá chuť a nikdo už tedy ve statkářské práci nebude pokračovat. V tomto postoji statkáře je i jakýsi „stavovský instinkt" podobný jako u sedláků: „když je to pořádný sedlák, hledí si propachtovat půdy co může nejvíc. A i když je půda nevím jak špatná, stejně ji obdělává. Taky nepočítá a jenom škoduje." (díl II, s. 211)

3. Anton Pavlovič Čechov (1860 – 1904)

3.1. Vesnice v životě a díle A. P. Čechova

3.1.1. Uvedení do životního příběhu

Život ruské vesnice Anton Pavlovič Čechov poznával už v dětství, kdy ze svého rodného Taganrogu zajížděl na pobyty u příbuzných na jihoruském venkově. Láska k přírodě ho přiváděla každé léto zpět na vesnici i v době, kdy již dokončil studium medicíny. Při vykonávání lékařské praxe mohl důkladně proniknout do zvyků a mentality obyvatel vesnice. Ještě lépe se s vesnicí a jejími problémy seznámil během šesti let, kdy bydlel na své venkovské usedlosti v Melichovu.

V jeho žilách, jak se jednou sám vyjádřil, proudila „mužická krev". Oba rody, z nichž pocházeli jeho rodiče, se vyznačovaly houževnatou pracovitostí a šetrností a dokázaly se samy vykoupit z nevolnictví. Tento původ dával Čechovovi hrdost člověka, který „na rozdíl od šlechty všeho dosáhl vlastní zásluhou". Tato hrdost měla důsledky pro jeho životní postoje i pro zaměření umělecké tvorby. „Stal se z něj důsledný demokrat a humanista." (Sekera, 12)

Když se Čechov roku 1860 narodil, „měl před sebou krátkých 44 let života. Z toho víc než 20 let churavěl tuberkulózou" (Sekera, 11) a občas trpěl depresemi. Tomu předcházelo nelehké dětství. Pracovitý a despotický otec (Pavel Jegorovič) vedl svých šest dětí přísně. Den v jejich domě podle Čechovova bratra Michaila (M. P. Čechov) začínal i končil prací. Chlapci

museli zasvětit svůj volný čas výpomoci v rodinném obchodě, zpívání v kostelním sboru, brzo ráno vstávat a pozdě chodit spát.

M. P. Čechov ve svých vzpomínkách uvádí, že jejich rodina sice patřila mezi tehdy v provinciích obvyklé patriarchální rodiny, ale kladla velký důraz na vzdělanost a duchovní kulturu. Chlapci studovali gymnázium a po návratu domů se nejdříve připravovali do školy. Matka žila hlavně péčí o rodinu, ale milovala také divadlo, kam brávala i starší děti. Otec holdoval zpěvu a návštěvám kostelů. Byl také velmi společenský a rád si zafilozofoval s mnichy. Právě proto neměl dostatek času na obchod a synové ho museli zastupovat.

M. P. Čechov se domnívá, že i přes poměrně přísný rodinný režim a tehdy obvyklé tělesné tresty se chlapcům v rodině Čechovů dostávalo dosti velké svobody. Nesměli ovšem zapomenout na své „přímé povinnosti": „ ... мы не были лишены таких удовольствий, какие и не снились многим нашим сверстникам, городским мальчикам: мы на целые дни уходили на море ловить бычков, играли в лапту, устраивали домашние спектакли." (Čechov M. P., 54, 55)

Čechov, jehož zdraví i nervy byly vždy dosti křehké, prožíval relativní krutost otcovy výchovy, jak se zdá, mnohem hůře než jeho bratr Michail. Na řádnou přípravu do školy nemíval pro jiné úkoly dostatek času, avšak školní neúspěchy otec trestal jako neplnění povinností. Mladičký Čechov také velmi trpěl chladem, průvanem, v zimě i mrazem v kostele a v otcově krámě, kde musel vypomáhat častěji než bratr Michail, protože byl starší:

„Ноги сводит, грудь давит, живот втягивает, главное, в сердце такая боль, что хуже и быть не может. ... А придешь с морозу на ночлег, в тепло, тоже мало радости! Почитай, до полночи не спишь и плачешь, а отчего плачешь, и сам не знаешь." (Nikulin, 8) Později své rané životní období s hořkostí komentoval těmito slovy: „В детстве у меня не было детства." (Nikulin, 7)

Poslední léta v Taganrogu trávila rodina ve velkých úzkostech spojených s existenčními starostmi. „От такой жизни был жесток к детям Павел Егорович и находил выход в истовой религиозности, принуждая к этому же сыновей. ... Именно такое воспитание привело Антона Павловича к отрицанию религии." (Nikulin, 7, 9)

Společný život rodiny v Taganrogu skončil bankrotem otcova obchodu a odchodem větší části rodiny do Moskvy v roce 1876. Jen Čechov s bratrem Ivanem zůstali ještě tři roky v Taganrogu. V té době Čechov často chodil do divadla a hodně četl. Pokoušel se, jak uvádí M. P. Čechov, také sám psát.

V těch letech si Čechov budoval imponující samostatnost, „rezervovanost (nikdo ho neviděl plakat nebo křičet) a střízlivé, houževnaté jádro". (Rayfield, 6) To mu spolu se schopností smát se a nikdy si nestěžovat pomohlo překonat mnohá bezútěšná období. V průběhu let si vypěstoval pozoruhodný smysl pro humor a ironii, které uplatnil zejména v rané literární tvorbě. „ ... все знавшие Чехова в молодости говорят о его веселости, оригинальном юморе, жизнерадостности." (Nikulin, 14)

Už v šestnácti letech působil díky svému klidnému a sebevědomému vystupování dojmem dospělého člověka. Tomu odpovídal i jeho přístup ke všemu v životě. Během studia na gymnáziu nečetl, aby se pobavil, ale „aby se učil posuzovat život i knihy o něm". (Sekera, 15) Bydlel výměnou za doučování a každou ušetřenou drobnost posílal matce. Od té doby v něm zodpovědnost za rodinu a starost o její finanční zajištění stále sílila.

Po maturitě v roce 1879 odešel do Moskvy studovat medicínu se stipendiem městské správy Taganrogu. Aby mohl finančně pomáhat své rodině, začal od prvních dnů studia na lékařské fakultě psát humoristické povídky pro týdeníky Moskvy i Petrohradu. „Počáteční humoristická etapa jeho tvorby z něj učinila vynikajícího a neobvykle vynalézavého vypravěče." (Hříbková 2004, 141)

V tom, že napomohla včas zahájit jeho spisovatelskou činnost a objevit jeho výjimečný talent, byla Čechovova loajalita s rodinou velmi blahodárná. Bohužel později se mu starosti o zajištění rodiny staly osudnými v tom, že mu zabránily odejet se někam léčit hned při prvních příznacích tuberkulózy, které ho zastihly nedlouho po dokončení studia a za dva roky znovu. V té době se naučil svou nemoc bagatelizovat a tento návyk pak u něj přetrvával po celý život.

Lékařská praxe, kterou se zabýval jen krátce, zvyšovala jeho „zoufalství ze zel patřících k samotnému životu". (Rayfield, 25) Práce ve Voskresensku a Babkinu u něj vyvolávala deprese. Poskytovat lidem lékařskou pomoc i nadále neodmítal, ale začal se živit a podstatně podporovat i svou rodinu pouze prací spisovatele.

Mezitím jeho literární talent a houževnaté úsilí již přinesly své první významnější plody. Např. „roku 1888 sdílel s Korolenkem Puškinskou cenu". Poté, co prodělal určité opojení úspěchem, dokázal se Čechov přerodit z prvotní emoční nezralosti k tvůrčí nezávislosti takových rozměrů, „že jen málo autorit ho mohlo ovlivnit a naopak pro jeho současníky bylo obtížné přijmout jeho autoritu". (Rayfield, 48, 33)

Aby se mohl plně soustředit na práci v téměř zmírajícím literárním světě, do kterého byl uváděn, rozhodl se zříci se běžných životních radostí a budovat v sobě mravní opory. Mravností pro něj byla „práce, odpovědnost za jiného člověka, schopnost se ovládnout, překonat sám sebe a svůj egoismus". Snažil se zbavit vášní, aby získal „záruku, že se může sám na sebe spolehnout" a že bude „silnější všech okolností, které ho obklopují, silnější svého strachu, instinktů a pudů". (Sekera, 45, 64, 21)

V roce 1888 napsal svou „první práci, která měla mít důležitý vliv mimo Rusko", povídku *Step*. „Ve *Stepi,* stejně jako v Čechovově pozdější práci, se člověk jeví vězněm svých předchůdců a okolí, stejně jako svých vášní a minulých činů." (Rayfield, 55, 49)

Odporem k „požitkářství" a k neschopnosti duchovně se pozvednout „nepolemizoval přednostně s filozofy, ale s velmi rozšířenými životními postoji valné části inteligence své doby a jejím morálním indiferentismem. ... Motivuje to společenskými úkoly inteligence v zemi, kde absolutní většina obyvatelstva žije v bídě a zaostalosti". „Otázky sociální spravedlnosti, které dávno před ním s takovou naléhavostí nastolila ruská literatura - Bělinskij, Gogol, Černyševskij, Ščedrin, Turgeněv, a zvláště jeho aristokratický současník Tolstoj, považoval za vlastní otázky." (Sekera, 47, 37)

Roku 1890 Čechov odjel na trestanecký ostrov Sachalin, aby tu studoval podmínky života trestanců. Tato cesta byla podložena „velmi pečlivou přípravou". (Hříbková 2004, 141) Nedbal toho, jak velmi byla výprava riskantní, ani varujících příznaků zhoršování svého zdravotního stavu. Stejně hrdinně se podle Sekery choval i během své pozdější účasti na opatřeních proti epidemiím a proti hladomoru. Tehdy navíc nevzal v úvahu, jak uvádí Rodionova, ani to, že ministr Durnovo jakékoli soukromé iniciativy zakázal.

Cesta na Sachalin mu měla také pomoci dostat se z určité světonázorové „slepé uličky", ve které se koncem osmdesátých let ocitl. Čechovova filozofie se v té době zabývala všeobecnými problémy, jako např. „zdali pokorní nebo silní si zaslouží zdědit zemi nebo jestli zlo vyžaduje aktivní odpor nebo podvolení se". (Rayfield, 118)

„Věřil, že lidský život je anomálií v mrtvém kosmu. Jeho koncept člověka nemá žádný andělský vzor, podle kterého by se mělo žít. Obdivoval lidskou bytost, která dovede co nejlépe využít své latentní možnosti." (Rayfield, XIII) Tento obdiv a jeho úcta k síle, jako ke schopnosti konat, nebýt spoután návyky minulosti nebo strachem z budoucnosti, vysvětluje podle Rayfielda i jeho nadšení pro darwinismus.

Na Sachalinu se toho Čechov o boji o přežití dozvěděl dost na to, aby byl vyveden z iluzí. Nejsilnější z Čechovových postav, von Koren ze *Souboje* (1891), vědecky obhajuje přirozený výběr. Jeho výklad je paradoxní:

„abnormální musí být vyhlazeno z lásky k lidstvu. Tato aplikace zoologie a darwinismu na etiku a politiku byla pro Čechovovu dobu velmi charakteristická." Přesto si můžeme být jisti, že „von Korenova ideologie je krokem zpět. Za tuto jistotu vděčíme Sachalinu." (Rayfield, 105, 106)

Nemoc se na Sachalinu podstatně zhoršila; vracel se s vědomím, že se nedožije středního věku. Napsání knihy *Ostrov Sachalin*, „v níž spojil žánr cestopisu a publicistické literatury s vědeckou studií" (Hříbková 2004, 141), mu zabralo pět let. „Práce jako celek, jako všechny Čechovovy nejlepší zralé práce, má tendenci zdůrazňovat potenciál pro dobro v každém individuu a potenciál pro zlo v každé hierarchii - v důsledku čehož se po Sachalinu stal v politice střeženým anarchistou." (Rayfield, 96)

Dvěma hlavními tématy Čechovovy tvorby následujícího období bylo sexuální pouto a buržoazní způsob života. Čechovovo zobrazení dravé hrdinky, která je stejně tak hrabivá jako přízemní, vyústilo v „obraz buržoazie, která hromadí a plýtvá a přitom zůstává zcela v míru sama se sebou. Nenávist ke střední třídě byla hnací silou v románech Flauberta a povídkách Maupassanta, což v ruské literatuře vedlo kritiky k domněnce, že Čechov se obrací doleva, ... ale Čechovův odpor byl spíše estetický než politický. ... Čechov cítil, že kapitalismus zatemňuje život Ruska. Rozdíl mezi ním a takovými angažovanými spisovateli jako Korolenko byl v tom, že na rozdíl od nich si nemyslel, že je to temnota před úsvitem." (Rayfield, 118)

Čechov celý život pochyboval o tom, že literatura nějakým způsobem ovlivňuje život. Věřil jen tomu, že díky ní může být život přehlednější a snesitelnější. Pokud je možno v jeho díle, korespondenci a zápiscích vypátrat nějaké závažnější autorské programy, patří k nim podle Sekery „obrana přírody, dětí, žen a lásky" stejně jako odpor k „lidské účelovosti a banalitě triumfující všednosti, kterou požadavky účelovosti a prosperity v životní praxi vrcholí". (Sekera, 11)

Méně programový, jak soudí Sekera, je jeho humanismus, výchova příjemce uměleckého díla - „vypěstovat v sobě schopnost zvážit podíl zla

i dobra v situacích, kdy obojí je přítomno ne ve dvou protikladných objektech, ale v jednom jediném. ... Umělec nás upozorňuje, že se musíme mít na pozoru sami před sebou a svými soudy." (Sekera, 130)

3.1.2. Tvůrčí metoda

Svou ohleduplnost a úctu ke čtenáři Čechov přetavil do vysoké originality své prózy, která se vyznačuje zejména „nevtíravostí, ale zároveň i rozhodností podání" a estétstvím. Jeho umění je skutečně tím, „co tvoří blaženou podstatu senzitivní osobnosti". (Sekera, 7, 144)

Podle G. Gazdanova Čechov neměl rád „světonázory, hlučná slova, povýšený tón, city vystavované na odiv, duševní vzněty, zveličování." (Petrova, 426) Nikdy také nebyl „soudcem svých postav, ale spíše nezaujatým objektivním svědkem a vynikajícím pozorovatelem a komentátorem jejich života. Tento rys jeho tvůrčí metody, který je tak blízký dnešnímu percipientovi, mu dobová kritika nejednou vytýkala jako názorovou indiferentnost." (Hříbková 2004, 140) Čechov se snažil psát prostým způsobem o prostých věcech, v jeho tvorbě dominuje sféra „každodenní existence člověka". (Hříbková 1999, 19) To kritici nazývali bezvýznamností obsahu a měli mu to podle Gureviče za zlé stejně jako údajnou bezideovost a nedostatek světonázoru, avšak úplně zbytečně, protože Čechovova tvorba i tak obsáhla všechny důležité, tzv. věčné problémy člověka.

Ve své tvorbě se Čechov snažil být co nejvíce objektivní, to znamená spravedlivý: „nepoddávat se svým vlastním sympatiím a antipatiím". „V hodnocení objektivně zjištěných výsledků poznání" byl záměrně „co nejzdrženlivější". (Sekera, 38, 114) To vedlo k metodě zpodobování ve formě zdánlivé autorské nezaujatosti až lhostejnosti a bezkomentářové náznakové techniky. Díky tomu vzniká podle Sekery v Čechovově díle ono napětí mezi formou sdělení a jeho obsahem, které patří k tajemstvím jeho

autorské „tvůrčí laboratoře". Do ní je možno podle Rayfielda nahlédnout, když si uvědomíme, že Čechov patřil mezi ruské spisovatele, kteří ve své práci dělali největší úpravy. Vynechal i celou pasáž, jen aby nezatěžoval čtenáře autorskou interpretací.

Čechov popisuje život prostě, přesně a stručně. „Své ideje a ideály ... nevyjadřuje pamfletem nebo poučováním, ale odhalením duševního světa jednotlivých postav." Váha Čechovova umění tkví podle jeho vlastního mínění „převážně ve schopnosti 'pozorovat, vybírat, dohadovat se, komponovat': tedy v 'kladení', v 'náležitém vytyčování otázek', nikoli v jejich 'řešení'". (Honzík, 155)

„Technika otevřeného konce je přímým protipólem výchovného románu už tím, že v náznaku 'řešení' uvolňuje celou sérii alternativ. ... Čechov použil této techniky jako stěžejní součásti své spisovatelské metody, kterou nazýval 'objektivní'." (Cigánek, 86)

„Umění psát je podle Čechova uměním zkracovat." (Sekera, 127) V tomto umění zkracovat se podle kritika M. Cetlina ihned projevila výrazná originalita a talent Čechova: „ ... он быстро овладел формой маленького, почти миниатюрного рассказа и стал первым 'мастером этого жанра в России'." (Petrova, 421)

„Zkracování dosahuje autor tím, že přiměje ke vzájemné montáži a konfrontaci pět šest detailů, které se na stránkách textu pětkrát šestkrát opakují a vytvářejí tak motivy. ... V uzlové scéně vstoupí v činnost téměř všecky dosud uváděné motivy ve zvlášť kondenzované formě." (Sekera, 122, 127) - Podle Rayfielda Čechov používal i kondenzaci do jediného symbolického detailu. - Tato metoda „umožňuje bez autorského komentáře a v poloze zdánlivě nezaujatě konstatovaných faktů s velkou naléhavostí vyjádřit autorský hodnotící soud." (Sekera, 123) V. Nabokov v této souvislosti vyjádřil následující myšlenku: „Чехов первым из писателей отвел *подтексту* важную роль в передаче конкретного смысла." (Petrova, 423)

Z častého opakování týchž detailů nebo témat můžeme u Čechova soudit na autorskou záměrnost. „Detaily světla, zvuků a věcí" i jejich rozmístění ve strukturách Čechovových slovesných textů jsou „esteticky zcela záměrné". Velmi časté je „opakující se klepání nebo kontrast světla a stínů". (Sekera, 132, 142)

Podle Sekery Čechov používá nabádavý systém desítek varovných zvuků, k nimž patří např. i dupot koní, ťukání apod., kdykoli chce čtenáři signalizovat nebezpečí a ne nadarmo u něj „na poplach kdesi 'tluče hlídač do železné desky', což je stálý alarmující motiv v Čechovově díle." (Sekera, 53, 54)

Časté jsou i „detaily - motivy reprezentované neživými předměty", které „nabývají ... lyrizující antropomorfizované moci". Také psi, býčci a koně se u Čechova hněvají a teskní stejně jako lidé. A „štěstí" dokonce „voní" - „ze slunečníků, z oblak, mračen, z luny, stínů, domů". (Sekera, 143, 144)

Kritik J. Ajchenvald nazval Čechova „spisovatelem odstínů". Kritik M. Cetlin ho ze stejných důvodů považoval za prvního ruského impresionistu, který objevil „stmívání a polotóny" a fixoval „ne nejvýraznější, ale nejtrvalejší dojmy": „Изображая тончайшие оттенки 'неподвижного' чувства, Чехов дает одно настроение, которое сразу же, без переходов сменяется другим ... Эту смену настроений критик выделил как излюбленный чеховский прием." (Petrova, 422, 426)

Prvotní impresi dával Čechov vždy přednost před promluvou. Proto jsou nejen jeho hry, ale také povídky „plné nepatřičných hluků, tělesných záškubů a momentů ticha, které dodávají ironickou bezmoc i tomu nejzdravějšímu odůvodnění". (Rayfield, XII)

„Někteří badatelé přirovnávají Čechovovy povídky ke klavírním sonátám." Hudebnost má v Čechovově mistrovství jedinečné místo. „Nejinak je tomu s prvky malířskými. Vedle sonátové kompozice ... lze u Čechova hovořit o práci s dalšími prvky hudební a také malířské povahy." (Sekera, 131) „Jeho krajinomalba ... měla malířské kvality v tom, že krajina je viděna, ne

popisována. Máme dojem opravdového lidského oka a vnitřního ucha, které absorbují zrakové a sluchové vjemy a zvuky - a mozku, ... ve kterém volně plynou iracionální a imaginativní odezvy." (Rayfield, XV)

G. Gazdanov upozorňuje na neobvyklou přesnost jazyka Čechovových povídek, které jsou vyprávěné v „bezchybném rytmu". Domnívá se například, že v povídce *Mužici* nelze „změnit ani jediného slova, aniž bychom nenarušili její harmonii". (Petrova, 426)

Čechov byl velmi individuální i tím, že psal nesmíšené žánry v době, kdy panovala opačná tendence: „Сложились обстоятельства, при которых придерживаться первичного разделения видов прозы, конктернее - писать рассказ как рассказ, а очерк как очерк, значило заявить свою индивидуальную позицию." (Rodionova, 420)

Čechovova schopnost zachovat čistotu žánru je podivuhodná zejména u povídek s tématem „vesnice", které bylo, jak uvádí Rodionova, tradičně publicistické. Čechov přitom dokázal popsat dění velmi realisticky, podle Nikulina dokonce tak přesně, jako by je popisoval žurnalista. Čechov „pozoroval, sbíral fakta, vytvářel domněnky a zobecňoval". (Nikulin, 56)

„Jako pozorovatel a diagnostik ruské i obecně lidské skutečnosti maximálně aktivizuje vědomí čtenáře mnohovrstevnatostí svých děl i jejich skrytým apelem. ... Velice často mísí různé úhly pohledu ... " (Hříbková 2004, 141)

V tvorbě Čechova se nejdůsledněji naplnily „principy nového stadia ruského realismu" na konci století. Pro tuto etapu realismu, kam spadá např. i dílo Korolenka a Garšina, je charakteristické „vnímání chaotického zmatku, složitosti, nepochopitelnosti života v celku, jeho tragiky ... " Gurevič tento realismus nazývá „atypickým realismem", protože směšuje „hlavní s vedlejším, typické s atypickým, zákonité s nahodilým". (Gurevič, 504, 506)

Realismus nebyl však jediným uměleckým směrem, který Čechovova literární metoda obsáhla. Kritické bádání posledních desetiletí ukazuje, „že v jeho tvůrčí metodě žije obsahově i tvarově polemicky přetvořená

romantická a realistická tradice v symbióze s tendencí neoromantickou, impresionistickou, naturalistickou, symbolistní, expresivní i secesní, že nejednou předjímá postupy absurdního umění. Tato mnohost tendencí obsažených v autorových dílech, umocněná neustálým prolínáním tragična s komičnem, poskytuje řadu možností pro jejich interpretaci ... Zároveň Čechovova tvorba zachycuje takovou rozmanitost projevů života, takovou pestrost způsobů zobrazení, škálu zorných úhlů a narativních postupů, že i velmi pečlivý badatel nakonec nabývá dojmu, jako by mu tento spisovatel unikal do stále nových poloh a rozměrů, jako by byl nepoddajný vůči jakékoli kategorizaci a přílišnému zobecnění." (Hříbková 2004, 139)

Čechov se ve svých dílech „zpovídá" ze všech ruských spisovatelů nejméně, to znamená, že v jeho pracích nenajdeme mnoho biografických fakt. Na druhé straně však „biografická fakta mají často zásadní význam pro pochopení nejen původu mnoha prací, ale i jejich záměru". (Rayfield, VII) Také kolem pojetí Čechovových divadelních her by podle Rayfielda nemuselo být tolik polemik, kdyby byly zkoumány v souvislosti s povídkami, na něž myšlenkově navazují, což odpovídá i pozorování M. Cetlina, který si ve hrách Čechova povšiml „obrazů, téměř beze změn přenesených z jeho povídek". (Petrova, 431)

3.1.3. Čechov řekl Tolstému sbohem

O vztahu Čechova k Tolstému a způsobu, kterým se vyrovnával s jeho mocným vlivem, bylo napsáno mnoho. Zajímavou ukázkou zpracování této problematiky je hra úspěšného současného srbského dramatika Miro Gavrana *Čechov řekl Tolstému sbohem.*

Hlas autora se v této práci přidává k hlasům těch, kteří považují za „nespravedlivé", že „v konstelaci hvězd ruské literatury konce minulého století je Čechov vnímán až za Dostojevským nebo Lvem Tolstým". (Sekera, 8)

Zřejmě právě proto, že Tolstoj patří k těm velkým duchům nejen své doby, kolem nichž by si mnozí rádi vybudovali určitý kult osobnosti, vybral si ho autor hry jako předmět své ironie. Hra *Čechov řekl Tolstému sbohem* je koncipována jako střet staršího, již zavedeného spisovatele se spisovatelem začínajícím.

S vytříbeným smyslem pro komičnost situací a ne bez jisté dávky škodolibosti buduje Gavran jakýsi protiklad mýtu o dokonalosti Tolstého. Hra dává tušit existenci nemalého napětí ve vztahu samotného svého autora k osobnosti Tolstého. Tím také vypovídá mnohé o tom, jak velkou výzvou může být odkaz Tolstého dokonce i pro spisovatele dneška. Představme si tedy nelehkou situaci Čechova, který se musel s autoritou Tolstého vypořádat jako jeho mladší současník.

Čechov se, na rozdíl od Tolstého, nenarodil jako urozený člověk a musel se smířit s faktem, že se bude „vyvíjet vně zřetelných hranic ruské šlechtické literatury. To, že byl outsider, mu vnutilo větší originalitu v žánrech i názorech. Polovinu života musel snášet drobná ponížení ... potíže pramenící z toho, že byl neurozeným provinciálem, byly tak stimulující, že se staly výhodami." (Rayfield, 1)

Nejen jeho původ, ale i doba, do které se narodil, zapříčinila jistou Čechovovu izolaci v literárním světě. Podle Rayfielda se narodil v jakémsi „mezivládí", v době relativní stagnace mezi dobou Turgeněva, Tolstého a Dostojevského a „dobou velikosti, která měla teprve přijít". (Rayfield, 3)

Přestože v době, kdy byl Čechov uváděn do literárního světa, skládajícího se tehdy jen z hrstky skutečných umělců, se Tolstoj věnoval spíše „kázání" než umění, byl podle názoru Rayfielda „jediným žijícím obrem ruské literatury". (Rayfield, 34) Některé z Tolstého nejlepších prací měly být teprve napsány. Bylo to navíc v době, kdy Tolstého myšlenky patřily k nejživěji diskutovaným intelektuálním problémům.

Podle Rayfielda byly myšlenky Tolstého „prvním příkladem systému myšlenek, který pronikal do života Čechovových postav". Tolstému patří

např. nejdůležitější ideje vyjadřované hrdiny Čechova v 80. letech, zejména jeho „neodporování zlu" a „víra v individuální svědomí jako prostředku k obnově společnosti". (Rayfield, 36, 35)

Životní zásady Tolstého se nám vybavují např. při četbě slov, která v povídce *Ariadna* z r. 1895 pronáší statkář Šamochin: „Doma ve vsi mi bývalo hanba před mužiky, když jsem ve všední den jezdil se společností na pikniky nebo chytal ryby." (Sekera, 78)

Totéž by bylo možno tvrdit o ukázce z posledního dokončeného díla Čechova, povídky *Nevěsta* : „Pochopte přece, říká dívce Saša, že když vaše matka, vy a vaše babička nic neděláte, že musí za vás pracovat někdo jiný, vy otravujete cizí život - to přece není čisté, to je špinavé!" (Sekera, 78)

Nicméně, jak soudí Rayfield, v díle Čechova jde vždy jen o postoje a názory určitých postav. Je možno se jen domýšlet na základě dalších okolností, je-li možno přičítat je samotnému Čechovovi.

Např. hrdinka povídky *Dobří lidé* se pro svou podporu Tolstého názoru o neodporování zlu dostává do ničivého konfliktu se svým bratrem. Rayfield v povídce cítí, jak přitažlivý nový evangelismus Tolstého pro Čechova byl. Spatřuje však pravý autorův záměr ve snaze „ukázat, jak ideje činí své nositele falešnými, zatrpklými a sterilními". (Rayfield, 42)

Tolstoj je, pokud se týká autorských soudů, mnohem jednoznačnější. Už proto, že záměry Tolstého byly mnohem didaktičtější. Čechov se však musel, jak vypozoroval Rayfield, jako spisovatel vyvíjet více než deset let, než se vypracoval nad Tolstého moralizování.

Vyhnout se vlastním přímým hodnocením, tak běžným v tolstojovské realistické škole, umožnila Čechovovi jeho již dříve zmíněná tvůrčí metoda využití motivů, díky níž se „věci hodnotí samy tím, že z vůle autorovy vstupují do určitých jím zamýšlených kontaktů a konfrontací". (Sekera, 112)

Důvodem, proč Čechov nepovažoval za důležité nebo vhodné někoho o něčem poučovat, byla zřejmě, kromě jiného, i jeho víra v nevykořenitelnost zla. Na rozdíl od Tolstého koncepce zla vnímá Čechov

zlo jako „nedílnou součást sociálního systému neovlivnitelnou individuální reakcí proti němu. ... Svému nakladateli a příteli Suvorinovi Čechov napsal, že nejhorším zlem je prostituce. ... Ale nenabízel žádné řešení." (Rayfield, 63)

„Čechov později připustil hypnotické kouzlo, kterým na něj Tolstoj působil obzvláště v letech 1885 - 91. Jeho styl ... ukazuje, že Tolstého úderné metody expozice a jeho podrobně vypozorované popisy byly uhrančivější než jeho myšlenky o spáse doslovnou aplikací etiky Nového Zákona." (Rayfield, 35)

Petrova upozorňuje na to, jak Čechovův sborník *Pestré povídky* (1886) hodnotí M. Cetlin: „Критик находил в рассказах писателя 'отзвуки' Л. Толстого, Достоевского, Тургенева. В *Дуэли*, - по мнению критика, одном из немногих произведений Чехова с 'идейными примесями', - отразились толстовские этические настроения: 'ее сюжет - нравственное падение и воскресение в любви'." (Petrova, 422)

V tomto období dosahuje napodobování Tolstého svého vrcholu. V letech 1888 - 1889 byl Čechov např. tak okouzlen Tolstého technikou analyzování všech detailů prozrazujících psychologii hrdinů, že tento nový trend v jeho próze vytlačil do pozadí předchozí lyričnost. Tolstého analýza lži na rtech hrdinů, „lži ve filozofii, kritice, soukromém životě a lži samy o sobě Čechova v těchto letech posednou a rmoutí". (Rayfield, 58)

Rayfield se domnívá, že zjevný vliv Tolstého na téma i techniku Čechovových povídek nebyl všem těmto povídkám vždy ke prospěchu. Protože Čechov neměl Tolstého autoritu, v jeho pracích bylo možno najít řadu míst, která působila jako odvozeniny od díla Tolstého. Jednostranné úsilí ovládnout umění Tolstého zřejmě také oslabovalo Čechovova vlastního zkoumavého ducha.

Tolstojovská formule bohatého hrdiny, který přichází na venkov činit dobro, „objevuje hroznou chudobu vesnice" a „náhle chápe obludnost svého vlastního života a jeho nesourodost s životy jiných", však fungovala dobře

v povídce *Můra*. (Rayfield, 38) Čechov v ní dokázal podat tak mocnou vizi degradace a utrpení neprivilegovaných, že si ho kritici zařadili vedle současníků jako byl Korolenko, který se podobnému tématu věnoval. Napsáním této povídky Čechov pro sebe objevil nové pole sociálního působení.

Čechov si zde s Tolstým notoval i pokud jde o myšlenku, že „bohatý muž je stejně nekompetentní napravit křivdy společnosti jako velbloud projít uchem jehly". Nebylo to jediné z děl Čechova, které zobrazuje, jak i upřímný impuls k užitečným činům nestačí, jak dobré úmysly selhávají u lidí iracionálních a „nadmíru dobře živených". (Rayfield, 39)

Čechov podobně jako Tolstoj (a Dostojevskij) nalézal „protiváhu k neutěšenému světu dospělých s jeho svazujícími konvencemi ve světě dětí. Věnoval jim kolem dvaceti samostatných povídek, nikdy se však nepovažoval za autora píšícího pro děti." (Hříbková 2004, 140)

Stejně jako pro Tolstého, pro kterého „bez zkušenosti smrti není žádná myšlenka o smyslu života platná", stávalo se téma smrti stále důležitějším i pro Čechova, do jehož osobního života v té době smrt nemilosrdně vstupovala v podobě tragédie nejtalentovanějšího současníka Garšina, dvou úmrtí v rodině i výrazného zhoršení vlastní tuberkulózy. To vedlo ke skepsi a depresi, během níž Čechov podobně jako Tolstoj v době své duchovní krize psal málo a skrýval se na venkově. I jeho toto období obrodilo. „Jeho myšlenky se ubíraly statečnými kroky - nejdříve se zbavil jakýchkoli kajícných pocitů - už se dále necítil jako spisovatel neadekvátní." (Rayfield, 58, 60)

Podle Rayfielda dávali Tolstoj i Čechov přednost konkrétnímu před abstraktním. Pouze Tolstoj však místo abstrakcí a filozofií, které neuznával, vytvářel své vlastní. Ne tak Čechov, který se jen lakonicky vyjádřil, že mu chybí „mystická zkušenost".

Čechovův mysticismus spočíval v jeho „iracionální intuici, že vesmír má krásu, jejíž význam nám uniká". Toto přesvědčení ho podle názoru Rayfielda

řadí v ruské literární tradici spíše k Leskovovi než k Tolstému. (Rayfield, 131)

Čechov dokázal Tolstého radu spisovatelům: „Snažte se nepodléhat ničímu vlivu, nikoho se nebojte a pak to bude dobré", skutečně převést do života, tudíž aplikovat ji postupně i na svůj vztah k Tolstému samotnému. (Sekera, 9)

„Na stavbu věty na rozdíl od Tolstého uplatňoval nároky 'elegance' a 'hudebnosti'." (Sekera, 155) Čechov také nepřijal Tolstého polemiku s uměním, v níž Tolstoj podle Jehličky neuznává umění, které neslouží skutečným zájmům lidu. Odmítat umění se Čechovovi zdálo nesmyslné a navíc se domníval, že po umění by se nemělo chtít, „aby řešilo problémy, jak žít nebo posmrtného života. ... Přes všechen obdiv k Tolstého umělecké síle, morální odvaze, opravdovosti a racionálnímu křesťanství, Čechov se s ním začíná rozcházet." (Rayfield, 66)

Dalším polem nesouladu byly hodnoty Čechova, které byly, dle mínění Rayfielda, evropské, a to zejména v tom smyslu, v jakém bylo evropanství v jeho době v Rusku mnohdy chápáno (a to v dobrém i špatném smyslu): „mít ad hoc, lehkomyslný, ale ne silně principiální přístup k problémům života." (Rayfield, XV) Evropanství ho od Tolstého značně odlišovalo. Tolstoj, podobně jako např. i Dostojevskij, nenacházel na Západní Evropě mnoho dobrého. „Čechov je ještě více než jeho dva slavní současníci fenomén nadnárodní." (Sekera, 8)

Ve světle Čechovova evropanství je o to podivnější, že se vůbec, jak uvádí Rayfield, nezajímal o to kým, ani jak špatně je překládán, že dokonce ani neviděl žádný smysl v publikování svých prací v zahraničí. Domníval se, že světu nijak nepomůže dozvídat se o problémech v Rusku. Zejména ponížení rolnictva Čechov považoval za čistě ruský fenomén. „Na rozdíl od Tolstého cítil, že Evropané by se jen posmívali asijské stránce ruského života." (Rayfield, 189)

S Tolstým a Dostojevským Čechova nespojovalo ani to, v čem bylo jeho evropanství podle Rayfielda nejzjevnější, totiž jeho svobodomyslný přístup k sexu, který si dokázal vybudovat navzdory až „puritánskému rysu ve svém charakteru. ... Jak se jeho život chýlil ke konci, Čechov viděl s větší naléhavostí sexuální lásku jako nejčistší formu lidství. Na rozdíl od Dostojevského a Tolstého neměl potřebu zabudovat erotické do škály věcí, ve kterých by nejvyšší byla platonická láska. ... S jistými obtížemi začal Čechov bez odporu akceptovat zvířecí v člověku, jak činily nové trendy v psychologii, o které se tolik zajímal." (Rayfield, XVI)

V devadesátých letech, kdy se Čechov podle Rayfielda vymaňoval z „hypnotického vlivu Tolstého, pro kterého žena byla tak často jen zábranou na jeho cestě ke spáse", se měnil i Čechovův postoj k ženám. Občasná období misogynie, která poznamenala díla jako *Anna na krku,* přecházela v té době ve vzrůstající toleranci k ženám. (Rayfield, XVI)

Podnětem k radikálnímu osvobození z podrobení se tvorbě a osobní auře Tolstého byla cesta na Sachalin r. 1890. Zážitek „neodčinitelného zla", „nenapravitelného pádu", nadobro vytlačil z jeho díla tolstojovskou vizi „vesnického ráje, který zachrání lidstvo před Sodomou a Gomorou městské civilizace: na Sachalinu pocítil, že sociální zla a individuální neštěstí jsou neoddělitelně spojeny." (Rayfield, 96)

Sachalin byl pro Čechova, jak soudí Rayfield, iniciací do literární velikosti. Cítil, že dozrál. Byl to podobný efekt, jaký měla na Tolstého jeho vojenská služba. Po návratu ze Sachalinu začal Čechov zjišťovat, že jsou oblasti, ve kterých dohlédne dál než Tolstoj. To se projevilo mimo jiné např. v tom, že *Kreutzerova sonáta* Tolstého pro něj od té doby přestala být takovou literární událostí, jakou pro něj byla před Sachalinem.

Vliv Tolstého Čechov setřásal, jak se domnívá Rayfield, už při psaní povídky *Souboj.* Přesto však ještě později napsal dvě ze svých nejtolstojovštějších prací *Ženské* a *Neposedu,* povídku s podivuhodnou vyprávěcí technikou, která je však „pokažena tolstojovskými defekty ve

svém celkovém schématu". Také hrdinky, tolstojovské ve svém hledání života, který by jim přinášel „spíše morální než sexuální uspokojení" se v pracích Čechova i nadále objevují, jako např. v povídce *Tři roky* z r. 1895. (Rayfield, 99, 116)

Čtenáři Čechovovy povídky *Pavilón č. 6* z r. 1892 si, jak se domnívá Rayfield, neopomněli povšimnout, že doktor Ragin je vlastně karikaturou Tolstého „neodporování zlu násilím". Rayfield sám spatřuje útok na Tolstého pouze v Raginově fanatismu a odmítání bojovat se sociálními zly.

Tolstého idealismus, askeze a vegetariánství pro Čechova nebyly řešením všeho marasmu, který kolem sebe viděl. Jak napsal Suvorinovi, více lásky k lidstvu spatřoval v elektřině a parním stroji. Taková byla Čechovova víra v pokrok.

Přes narůstající odlišnosti v řadě životních postojů mezi oběma velikány ruské literatury si Čechov Tolstého nepochybně vážil. Dlouho jako filozofa a po celý život jako člověka. Kromě toho se s ním v některých životních a filozofických otázkách trvale shodoval nebo alespoň sbližoval.

Tam, kde Tolstoj hovořil o nutnosti dodržovat Kristova přikázání, mluvil Čechov o nezbytnosti „určité sebekázně člověka" jako „lidské normy, kterou naprosto nelze přestoupit, má-li si člověk zachovat sebeúctu". (Sekera, 65) Oba se navíc domnívali, že naplňování tohoto požadavku je v silách člověka. Tato shoda dvou myslitelů je o to pozoruhodnější, že se v tomto názoru lišili od mínění naprosté většiny svých současníků.

3.1.4. Vztah k přírodě

Místo, kde se Čechov narodil, mořský přístav Taganrog a jeho okolní krajina, je pro jeho vztah k ruskému venkovu i jeho tvorbu velmi důležité. „Taganrog v něm zanechal především otisk jihu; opakující se obrazy stepi, moře, višňových stromů čerpají z dětského prostředí." (Rayfield, 3) Uctívání přírody ve zralé práci Čechova má své kořeny ve zkušenosti dětství.

Obzvláště šťastné bývaly podle M. P. Čechova jejich dětské pobyty u dědečka, který sloužil u hraběte Platova. Byla tam řeka, sad a spousta holubů. Chlapci oceňovali zejména prostor a úplnou volnost.

„Stepi byly tehdy relativně divoké a lesy povodí Donu ještě nebyly pokáceny pro uhelné doly. Čechovův pohled na přírodu jako na Ráj nezkažený člověkem pochází z této jeho dětské zkušenosti." (Rayfield, 5)

Když se stal Čechov lékařem, obstaral si na léto práci ve Voskresensku a Babkinu, jehož krajina připomínala idylická léta jeho chlapectví. I v pozdějších letech, „kdy se mu výkon lékařské profese stával stále více studijním materiálem a společenskou činností", tam Čechov zajížděl s rodinou na letní byt. (Sekera, 21) Znovu si užíval vesnických radostí svého dětství, zejména své celoživotní vášně, rybaření.

Řeka Istra, lesy a pole se objevují v povídkách jako např. *Zrcadlo* vedle deprese vyvolané zážitky z lékařské praxe. Povídky vyjadřují „extaticky romantický cit k přírodě, snění osamělého chodce." „Jen zamlklý samotář nachází své místo v přírodě", která se mu stává „soukromým rájem". V *Jegorovi* je možno najít celou „ódu na léto a detailní rekonstrukci obrazů, zvuků a vůní". (Rayfield, 25)

Než se s rodinou přestěhoval z Moskvy natrvalo na venkov, do Melichova, vykonal Čechov mnoho inspirativních cest a pobytů v Rusku i v zahraničí. Nové kraje a lidi nadšeně popisuje ve svých dopisech přátelům.

Povídka *Sny* byla na počátku Čechovovy romantické touhy po otevřené krajině jihu, kterou měl navštívit na jaře roku 1887. Čechov v ní podle Merežkovského „kombinuje široký mystický cit pro přírodu se střízlivým, zdravým realismem". (Rayfield, 40)

3.1.5. Cesta na jih

Aby našel novou inspiraci pro svou práci, rozhodl se Čechov procestovat jihoruskou krajinu svého dětství. Během šesti týdnů získal nové dojmy

zejména z Taganrogu a okolního venkova, z donských kopců, stepi, statků a klášterů.

„Povídky, které psal s největším potěšením jsou ty, jejichž kořeny leží v cestě na jih a jejichž hlavní postavou je příroda", jako např. *Štěstí* (1887) a zejména „rapsodie na přírodu", povídka *Step* (1888). (Rayfield, 45, 47) V této povídce Čechov spojil „dvě tradiční témata, téma cesty a téma dítěte". (Hříbková 1999, 18)

„Маленький странник Егорушка не только впервые соприкасается с необъятным пространством и противоречивым многообразием родной земли, но также инстинктивно осознает космический размер своего существования, который манит его своей таинственностью и, одновременно, сокрушает своим трудно понятным масштабом. Американский ученый Р. Л. Джексон считает, что Чехов в этой повести вступает в спор с негативным мифом о русском пространстве и о блуждании русского человека в нем (Чаадаев, Бердяев). Чехов, по мнению Джексона, 'наделил русскую литературу эстетикой пространства эпохи модерна ... , обнаружил более значительный миф - о вселенском движении сквозь время, которое не есть поток, и сквозь пространство, которое не есть плоскость'." (Hříbková 1999, 18)

Ve *Stepi* autor konfrontuje lidskou účelovost a krásu přírody, která se stává „odbojným kontrastem" tohoto „lidského kultu ztrát a zisků". (Sekera, 101) Krásu stepi spatřuje nejen s vědomím její nekonečnosti, ale i s novou intenzitou pocitu její zranitelnosti i pocitu, „že spirituální svět byl převážen světem materiálním". „Píše jako o naprostých zázracích - o měsíci, neohraničené stepi s jejími pohřebními valy, pustině, pokoji hrobu - zatímco vagóny a koleje vyvstávají ostře v soumraku." (Rayfield, 49, 46)

„Protiklad člověka a nádherné země, kterou kazí" zde není vyveden tak ostře jako v povídce *Pošta*, kde „příroda prostě odmítá lidské vetřelce", ale autorův „pláč" nad rušením míru přírody, viděné dětskýma očima, „ve čtenáři zanechává čechovovskou lítost nad světem". Jeho citlivost se stává

pronikavou. Oslovuje obyvatele města i intelektuály, v jejichž světě „příroda ubíhá kolem, je ignorována, neslyšena, neviděna, nepochopena". (Rayfield, 50, 52, 65)

V roce 1888, kdy se Čechov cítil osamělý a dolehla na něj deprese, mu nepomáhalo nic z toho, co četl. Zaujala ho pouze Thoreauova kniha *Walden*, „sdílející se *Stepí* touhu po přírodě, která může převýšit člověka". (Rayfield, 48)

Obě zimy v letech 1887-8 Čechov plánoval, že se vypraví na vandr v přírodě (ne mimo Rusko). „Step Čechova přesvědčila, že vztah člověka a přírody v Rusku nemá žádnou paralelu s tímto vztahem v zalidněném a organizovaném Západě." (Rayfield, 48)

3.1.6. Ochrana přírody

Na cestách po ruském jihu ho zasáhla lidská ubohost v údolí Donu, „který byl tehdy jizven důlními pracemi, železnicí, ocelárnami, průmyslovými bytovými jednotkami, odlesňováním a využíváním pastvin pro pěstování obilí". (Rayfield, 46)

Čechov byl mezi prvními, kteří si začali uvědomovat, že pálení a vysušování, kácení tisíců stromů pro peníze není v pořádku. Začal rozlišovat mezi moderností pozitivní a destruktivní. Problematiku studoval v ruských zemědělských a zahradnických časopisech, ale mnohé vyrozuměl i z nářků prostých vesničanů. Snažil se upozorňovat na hrozbu masivního odlesňování, které způsobovalo vysychání řek a další zmatky v přírodě, i na souvislost těchto poruch v přírodní rovnováze s degenerací v lidském životě. „V dopise Grigoroviči psal, že umělcova celá energie musí být nasměrována na dvě síly: člověka a přírodu." (Rayfield, 49)

Čechov „v celém svém díle, ale zejména ve hrách a pozdních povídkách, vidí lidské utrpení jako plýtvání zdroji a zlo jako destrukci životního prostředí. Ve všech jeho hrách se odvíjí symbol pokácených lesů, ve všech

povídkách symbol řek znečištěných cihlárnami a mydlárnami. Jeden z nejmodernějších aspektů Čechova je jeho vědomí o malosti a křehkosti Země." (Rayfield, XII)

Čechov se podle Rayfielda stal „prvním ruským spisovatelem, který spojil malthusiánské teorie a teorie darwinismu s idejemi ochrany přírody". (Rayfield, 46) Tento rys Čechovova myslitelství zvyšuje přitažlivost jeho díla v době, kdy se „v souvislosti s problémy globalizace ekonomiky, krizí konzumní společnosti a krizí ekologickou ... hledají také cesty zpět ke kořenům naší kultury a našeho uvažování, kdy pojmy pokrok, zisk, etika a ochrana krajiny byly v mnohem těsnějších vztazích." (Lapka a Gottlieb, 111)

S geniální intuicí Čechov objevil souvislost mezi „destrukcí životního prostředí a destrukcí lidských životů pro zištné účely". (Rayfield, 91) Velmi moderní ještě po více než stu letech je i Čechovova myšlenka, že „lidská dravost", vedoucí k této destrukci, je „těsně spojena s hrubým vztahem k ženě". Lékař Astrov ve hře *Strýček Váňa* říká: „'Člověk dostal rozum a tvůrčí sílu, aby zmnožil krásu, jež je mu dána. Ale co dělá? Dosud jenom ničí, ničí a netvoří. Lesů je čím dál míň a míň, řeky vysychají, ptáci a zvěř vymřeli, podnebí zdrsnělo, země je denně bědnější, jak jí přibývá lysin a ran.' K tomu na stejnou notu dodává ve hře Jelena: 'Všichni jen kácíte lesy a země brzy bude bez lístečku, pustá. A stejně tak bezhlavě ničíte člověka. Za chvíli nebude na světě, díky vám, ani věrnost, ani čistota, ani schopnost k oběti. Proč vy nemůžete klidně vidět ženu, která není vaše? Protože ... všichni jste posedlí ničivou vášní. Není vám líto ani lesů, ani ptáků, ani žen, dokonce ani sebe samých navzájem ... '" (Sekera, 77, 109)

Čechov byl schopen myslet na osudy příštích pokolení, „potomstva", které „prokleje barbarství" svých předků (Rayfield, 91), jejich „účelovost", která je tak „neslučitelná s člověkem, protože je hluboko pod jeho možnostmi". (Sekera, 104)

Příroda je v Čechovově světě lhostejná k lidským bytostem, které jsou jen „pomíjivou anomálií". Příroda má „svou vlastní duši, jazyk a poezii", „všechnu krásu, emoce a kontakt, které z lidského života už zmizely". (Rayfield, 98, 99)

V jeho pozdní próze se objevuje temná vize lidstva jako silných, agresivních „degenerujících dravců" (Rayfield, 153), poněkud rozjasňovaná sugestivním obrazem mírných a zdrženlivých hrdinů, kteří dokáží v tomto kořistnickém světě nejen přežít, ale i uhájit svůj laskavý přístup ke všemu živému.

3.1.7. Téma města

Cesta na jih rozšířila Čechovovu perspektivu. Taganrog a příroda Donu mu poskytly „dojmy v rozpětí od zanedbanosti a provinční úzkoprsosti až po nádhernou prázdnotu otevřené stepi - kontrast, který měl polarizovat všechno co napsal o člověku a přírodě napříště". (Rayfield, 46)

„60 000 obyvatel se zaměstnává jen jídlem, pitím, rozmnožováním. ... Jak špinavý, prázdný, jalový, nevědomý a nudný je Taganrog", ohodnotil Čechov své rodiště, které ještě v době jeho dětství bylo kvetoucím přístavem na pobřeží Azovského moře, prosperujícím skladištěm pro obchod obilím a vlnou. „Taganrog a jeho rysy se staly prototypem pro mnoho čechovovských bezejmenných provinčních měst." (Rayfield, 46, 3)

„Čechovova poezie úniku na venkov pochází z jeho cest vozem navštívit své prarodiče nebo rodiny přátel. ... Cesta z centra města do přírody roubená poněkud děsivě vězením, továrnami na zpracování kostí a hřbitovem se znovu opakuje v jeho próze se symbolickými konotacemi." (Rayfield, 5)

Lehkomyslná povaha obyvatel města S. v povídce *Jonyč*, prvního významnějšího fiktivního provinčního města po *Mém životě*, pouze zastírá jejich zlomyslnou nesnášenlivost. Idealistický a zranitelný doktor Starcev

„upadá kousek po kousku do spárů tohoto města, v každé kapitole lakotnější a otupělejší ... Město S. triumfuje nad mládím a láskou." (Rayfield, 208, 209)

Stejné město S., ve kterém vládne šedá barva, je vězením, ze kterého prchá hrdinka *Dámy s psíčkem* (1899), jediné povídky, jejíž hlavní scenérií je Jalta, kombinace nejúchvatnější přírody s nejprovinčnějším městem, jaké Čechov kdy poznal.

Tři sestry, „jediná z Čechovových her, která je situovaná ve městě", nese mnoho rysů čechovovských provinčních „stojatých vod". (Rayfield, 217) Aby se její hrdinky vyrovnaly s šedivým životem provinčního města a daly svému životu smysl, udělají si mýtus z Moskvy, stejně jako hrdinové *Mužiků*, kterým nezbývá než snášet napjatý život v chudé vesnické chalupě.

To však neznamená, že byl Čechov k velkým městům milosrdnější. Hrdina povídky *Dáma s psíčkem* např. prchá ze svého moskevského domova, kde se cítí „jako v blázinci nebo ve vězení". Také ve své jediné práci situované v Petrohradu, v *Příběhu neznámého člověka*, popisuje Čechov Petrohrad podobně jako Dostojevskij, jako „kloaku plnou zimnice, mlhy a morálního marasmu a karikuje jeho obyvatele podle klišé, které zatracuje elitu Petrohradu jako ďábelsky chytrou, nelítostnou, ledově chladnou a ironickou". (Rayfield, 5, 119)

Stejně jako Petrohrad i Benátky a další města rekonstruuje pouze s chladnou řemeslností. „Nic v západní Evropě nebo na Krymu na něj nemohlo udělat tak hluboký dojem jako stepi nebo Sachalin." (Rayfield, 126)

3.1.8. Příroda a psychologie díla

Město v povídce *Pavilón č. 6* „je stejně uzavřené jako nemocnice, je to symbol světa". Nemocnice je vězení - není tam žádná krajina ani výhled, žádné západy slunce, žádná mračna, žádné stromy. Absurdní závěrečná halucinace doktora Ragina v podobě jelena je „osamělým záblekem krásy - naznačuje ztracenou přírodu, harmonii a mír . . ." (Rayfield, 108)

„Symbol světa jako nemocnice byl v Čechovově době již běžný v poezii ... ale v próze Čechov předjímá noční můry Sologuba a Leonida Andrejeva." (Rayfield, 109)

Nedaleko nemocnice je vězení, dál stojí továrna na zpracování kostí, která v Čechovově díle „často symbolizuje znečištění a smrt. *Pavilón č. 6* ... je nejdepresivnější z Čechovových děl, neboť zdegenerované lidstvo už nemá ani krásu země, která by ho utěšila. *Pavilón č. 6* je v Rusku nejvlivnější Čechovovou prací. Solženicynovo *Onkologické oddělení* * (1968) je pouze poslední z dlouhé série politických alegorií, které jsou podle něj vytvořeny." (Rayfield, 111)

Krajina se svými barvami, sluncem, deštěm, ptáky, koňmi, s různými zvuky a vůněmi a se všemi věcmi, které mají „v životě ohromný vliv na lidskou duši", slouží Čechovovi k analýze duševního stavu hrdinů, k tomu, aby nám, jak pravil K. S. Stanislavskij, autor „objevil život lidského ducha". (Sekera, 131) „Jeho evokace večerního světla, moře nebo bouří leží v jádře jeho světonázoru, ve kterém lidské reflexe a činy jsou jen prchavým přerušením přírodního kontinua." (Rayfield, XV)

Moře může u Čechova symbolizovat věčnost, mír smrti, síly pokušení atd. V řadě Čechovových povídek nám moře připomíná záhadnost lidského života. Ve zralých pracích Čechova je moře často „začátkem a koncem života", komunikuje s oblohou a vytváří spolu s ní „tvary, které se vymykají lidské síle vyjádření". (Rayfield, 98)

„Příroda je integrována do psychologického vyprávění ve *Jmeninách*." Dominantní sílu při vyjadřování nálady Čechovových postav má příroda v *Rackovi* a *Višňovém sadu*, „kde větve sadu a květ sahají přímo do domu". Ve

---

* Známější český překlad originálu Раковый корпус je Rakovina. Název Onkologické oddělení je uváděn Miroslavem Mikuláškem v knize Panoráma ruské literatury, Boskovice : Albert, 1995.

Světlech se „vypravěčův pesimismus spojuje s opuštěností nekonečných krutých stepí, lesů a sněhů". (Rayfield, 65, 91, 64)

„Čechov byl doslova fascinován měsíčním svitem. Ten zalévá scénu téměř vždy tam, kde se hovoří o tajemství zrození, bytí, smrti, víry, lásky, krásy apod." (Hříbková 2005, 147)

Obrazy soumraku a úsvitu s jejich krvavými barvami bývají u Čechova zlověstné. Řeky, stejně jako rozhraní kopců a údolí, mohou symbolizovat rozdělení dvou světů.

Železniční dráha rýsující se v krajině je pro Čechova, stejně jako pro Někrasova, jehož verše Čechov cituje v povídce *Návštěva u přátel*, dvojznačným symbolem spojení i rozdělení, pokroku i útlaku.

„Jestliže *Step* je miniaturní epos, mnoho pozdějších děl jsou miniaturní psychologické romány." Zejména Čechovova próza v letech 1888-9 rozvíjí pod vlivem Tolstého analyticko-psychologický trend. „Analýza vyhání lyriku. ... Měsíc, ptáci, stromy a moře jsou potlačené zvuky v pozadí, které jsou slyšitelné, jen když hrdinovy myšlenky ustanou." (Rayfield, 55, 58)

Čechov byl až do konce života přesvědčen, že ruská psychologie je odlišná od psychologie všech ostatních národů. V dopise Grigoroviči vysvětloval, jak je obtížné si s ní v próze poradit.

3.1.9. Melichovo

Podle Masaryka se Čechovovi město a složité, neklidné městské poměry zošklivily; dal přednost životu na venkově, „ve vlastním už Melichovu, kam se rodina v roce 1892 přestěhovala z Moskvy k trvalému pobytu". (Sekera, 22)

V Melichovu ho role zodpovědného majitele půdy na delší dobu odvedla od psaní. Zejména v roce 1893 se věnoval hlavně zemědělství a zahradnictví. „Podobně jako Bouvard a Pécuchet Flauberta Čechov experimentoval s novými pluhy, zřídil zelinářskou zahradu, sázel třešně a jabloně, postavil skleník na melouny a papriky a nechal svou mužickou krev volně proudit."

Svůj manický entusiasmus parodoval v postavě tchána hrdiny v *Černém mnichovi* (1894), který je „ posedlý sadem" a „děsí se mrazu ničícího květ". S podobnými pocity i Čechov každé ráno zaznamenával venkovní teplotu. (Rayfield, 114)

V Melichovu prožil šest let, každým rokem stále nemocnější. Řízení statku a obětavé sociální práce ve vesnici, byť vykonávané s nadšením, ho vyčerpávaly: „založil školu pro vesnické děti, bezplatně léčil rolníky a poskytoval jim potřebné léky, pořádal finanční sbírky v době hladomoru." Objednával také stavební dříví, zařizoval stavbu cest, mostů, zvonice a pošty, kopal rybníky, sázel více tulipánů, pivoněk a růží na své zahradě. Dohlížel osobně na každý detail: pojištění krav, přestavba vyhořelých prostor atd. „Těmto činnostem věnoval mnoho času a energie, jeho pracovitost byla obdivuhodná o to více, že v té době již bylo jeho zdraví podlomeno tuberkulózou." (Hříbková 2004, 141)

Dlouho si nechtěl připustit, že mu podnebí středního Ruska nesvědčí, a zhoršování svého stavu ve vlhkém a chladném počasí přehlížel. Teprve zdravotní kolaps na jaře roku 1897 ho přiměl k rozhodnutí přestěhovat se s rodinou na Jaltu.

Ostatní souchotináře Čechov vybízel, aby se jeli léčit kumysem, avšak sám se k tomu celá léta nemohl odhodlat. Když léčbu konečně podstoupil, vydržel pro stesk po rodině a přátelích pouze asi měsíc, přestože se tehdy postup jeho choroby poprvé a naposledy doopravdy zastavil.

V období Melichova byl Čechov zaujat zejména „objektivním a konkrétním". Pozorování života kolem Melichova ho deprimovalo: „malá holčička s červíky v uchu, průjmy, zvracení, syfilis. ... Všude viděl temnotu." Pouze *Student* (1894), Čechovova oblíbená a nejoptimističtější povídka, jak tvrdil Buninovi, „spojuje lyričnost *Stepi* s pozdní prózou *Biskupa*. ... Je to téměř jediná povídka Čechova, která může být čtena jako podobenství o umění." (Rayfield, 118, 131)

3.1.10. Rolnické příběhy

Už jako letní návštěvník v Babkinu pozoruje Čechov pronikavě život ve vesnici a cítí trápení jejích stálých obyvatel, které popisuje v mnoha povídkách. *Mrtvé tělo* „dává přízračný pocit rozporu mezi 'jimi' a 'námi'". *Hoře* vykresluje „morální priority ruského rolníka a jeho klid tváří v tvář smrti", které „byly již dosti silně vyjeveny Tolstým, Turgeněvem a Někrasovem, ale nikdy tak odzbrojujícím způsobem nedbale jako zde Čechovem. ... Normálnost utrpení dělá obraz tak přesvědčivým." (Rayfield, 27, 28)

Ze zkušeností Čechovovy dobročinné činnosti během hladomoru na podzim 1891 se zrodila povídka *Žena*. Sociální tragédie ruské vesnice je základem této povídky, v níž spisovatel, jak uvádí Rodionova, analyzuje různé vrstvy ruské inteligence, a to skrze jejich vztah k lidu. Zkoumá váhání inteligence mezi lhostejným vyčkáváním a skutečnými činy, ke kterým se slabý hrdina nakonec přerodí. Autor také ukazuje, že to, co se inteligenci jevilo jako bezvýchodná tragédie bylo pro mužiky často prostou realitou jejich života. Čechov se zamýšlí i nad nedostatečností dobročinnosti a dochází k podobnému závěru, ke kterému došel při řešení otázky pomoci sachalinským dětem a mládeži:

„ ... мне кажется, что благотворительностью и остатками от тюремных и иных сумм тут ничего не поделаешь, по-моему, ставить важное в зависимость от благотворительности, которая в России носит случайный характер, и от остатков, которых никогда не бывает, - вредно. Я предпочел бы государственное казначейство." (Rodionova, 418)

Pozdější rolnické příběhy jsou založeny na životě Melichova a jeho okolí. Okolnosti tohoto života v Čechovovi probudily větší zájem o sociální problémy: „Chudí lidé, propouštění z moskevských nemocnic, umírali, protože se jim nedostávalo následné péče." (Rayfield, 184) Čechov na počátku roku

1897 napsal, že boháči, kteří vydělávají na tom, že dělají z lidí prostitutky, otroky, syfilitiky a alkoholiky, by měli také přispívat na jejich léčení.

I po napsání *Mužiků* autora úpadek ruské vesnice pronásledoval až na Azurovém pobřeží ve Francii, kde trávil podzim a zimu roku 1897-8. Napsal další tři příběhy s touto tematikou, z nichž poslední byl *Případ z praxe* (1898), popisující továrnu v okolí Moskvy, jejíž hrůzy jsou takové, že dělníkům nezbývá než se opíjet, „aby vystřízlivěli z té noční můry. ... Nikdy předtím nebyl Čechov tak přesvědčivý, pokud šlo o fatální stav sociálních nemocí." Pro Čechova byly továrny omylem, „jehož příčina je záhadná a neodstranitelná, a jakákoli zlepšení života dělníků považoval za přijatelná, ale stavěl je na roveň léčení smrtelné nemoci". (Rayfield, 193)

V *Mužicích* se šlechta téměř neobjevuje a v povídce *V rokli* jsou už jedinou opravdovou silou pouze mužici. V roce 1899 však Čechov napsal dvě povídky, které ukazují propast oddělující mužika a svět šlechtice. Hrdina povídky *V služební věci* nemůže ve své mysli najít styčný bod mezi „ostrovem uhlazeného štěstí" v přepychovém domě šlechticů a „mořem strádání venku", vedle kterého se život hrdinů zdá být bezvýznamný. (Rayfield, 196)

Morální slabost a nespravedlnost hrdinů je jedním z témat pozdních povídek Čechova. Týká se to i povídky *Nová dača* (1899), ve které šlechtičtí majitelé nové chaty chtějí pomáhat rolníkům. Dochází k nedorozuměním a hrdinové nakonec rozhořčeni nepřátelstvím vesničanů vesnici opouštějí. Nejsou už schopni vidět první známky toho, že je mužici začínají přijímat.

Skutečné umění má podle Čechova způsobovat, že „kromě života, jaký je, cítíte ještě ten život, jaký by měl být, a to Vás okouzluje". (Sekera, 8) I ve svém díle s rolnickou tematikou Čechov ukazuje propast mezi vesnicí, jaká je, a vesnicí, jaká by mohla nebo měla být. K jeho nejvýznamnějším pracím, které pojednávají o této tematice patří zejména povídky *Můj život, Mužici* a *V rokli*, patřící do zralé tvorby autora a představující podle B. Zajceva,

počínaje povídkou *Můj život*, nový, „společenský" směr v autorově tvorbě. (Petrova, 430) Rozbor těchto povídek následuje dále.

3.2. *Můj život*

3.2.1. Úvod do problematiky díla

Myšlenku sdílení fyzické práce spolu s mužikem, která se v latentním stavu, jak uvádí Rayfield, objevuje už ve *Studentovi* (1894) a stává se „pozitivním snem" hrdiny v *Domu s mansardou* (1896), přenáší autor do hledání Misaila Polozněva v povídce *Můj život* (*Моя жизнь,* 1896) s podtitulem *Vyprávění provinciálovo.*

V povídkách *Dům s mansardou* a *Můj život* se autor zabývá zejména „degradací rolnictva a propastí mezi tím, čím by mužik měl být, a tím, čím je, právě tak jako propastí mezi vypravěčem a mužikem. Oba vypravěči tvrdí, ... že civilizace v Rusku bude bezcenná, dokud nebudou rolníci osvobozeni od nedostatku a nebudou se moci duševně rozvíjet." (Rayfield, 183)

V povídce *Můj život* se Čechov věnuje na širší ploše než v povídce *Dům s mansardou* také dilematu ruského intelektuála: „Sympatizuje s venkovem a s rolníky, ale jeho umění slouží potřebám vykořisťovatelů rolnictva a dravcům." (Rayfield, 156) Touto nezáviděníhodnou pozicí umělce se zabývali podle Rayfielda spisovatelé ještě dlouho po Čechovovi (zejména Alexandr Blok).

Hlavní hrdina povídky Misail Polozněv řeší tyto otázky radikálním rozhodnutím. Opouští privilegovanou společenskou vrstvu, ke které náleží, a živí se prací svých rukou. Těžce, s oběťmi, se dopracovává k moudrosti. Podle Rayfielda je Misail Polozněv jedním z prvních ztroskotanců v literatuře. Nehledě na to je Misail pro autora jedním z mála vyvolených - „prorokem, opovrhovaným ve své vlastní zemi". (Rayfield, 186)

O Čechovových postavách jako je Misail Polozněv napsal V. Nabokov tato slova: „Типичный чеховский герой - неудачливый защитник общечеловеческой правды, возложивший на себя бремя, которого он не мог ни вынести, ни сбросить." (Petrova, 423)

Můj život patří k takovým dílům, „jejichž kategoričnost je v požadavku nic nezjednodušovat, být maximálně spravedlivý, totiž zdrženlivý". Tato díla se podle Sekery nesetkávají hned napoprvé s úspěchem jako např. Čechovovy povídky typu *Chameleon*, ve kterých jsou soudy o lidských typech vyjádřeny jednoznačněji. Není divu, že nad díly jako je *Můj život* „se setkáváme s protikladnými interpretacemi. Jsou natolik nekonvenční, že i na začátku XXI. století přežívají účelové představy o lidských hodnotách protagonistů těchto artefaktů." (Sekera, 129)

Při psaní povídky *Můj život* Čechov čerpal ze zážitků předchozích let, strávených na vesnici, v Melichovu. Např. zkušenost se stavbou školy mu poskytla větší znalost řemeslnických prací a mnoho potřebných detailů.

Nejvýraznějším rysem této povídky je její objektivní přístup k mužikům. Jde o jednu z nejdůležitějších studií Čechovovy pozdní prózy, ve které se autor snaží proniknout k podstatě lidu, který byl podle Rayfielda pro ruskou inteligenci větší záhadou než mnoho cizích národů.

3.2.2. Tolstojovské principy prostého vesnického života

Misail Polozněv, ač aristokrat, si vydělává na živobytí jako řemeslník. Domnívá se, že fyzická práce by měla být závaznou povinností pro všechny, aby nikdo nikoho nezotročoval. Na myšlenkovém poli své doby se tak dostává do dosti krajní polohy. Autor se s tím však nespokojuje a posunuje tuto polohu ještě dále, když Misailova bohatá volnomyšlenkářská nevěsta Máša vyjádří nespokojenost s tím, že Misail i jako dělník stále slouží zámožným měšťákům, navíc za peníze. Máša si přeje, aby Misail „dobýval chléb"

obděláváním země a stal se tak zcela nezávislým. Máša sní o idylickém životě na vesnici, zemědělské práci a pomáhání lidu.

Máša hovoří o nespravedlnosti bohatství i o tom, jak dříve s otcem, inženýrem Dolžikovem, žili chudě a prostě a dnes utrácejí neslýchané sumy peněz: „Vzdělaní a bohatí lidé musí pracovat jako každý jiný, ... a když komfort, tedy pro všechny stejně. Nemá být žádných privilegií." (s. 65)•

Mášu obtěžuje nuda a prázdnota života bohaté měšťanky. Touží svůj život změnit, ale považuje se jen za průměrného člověka, který sám neví, jak to učinit, a proto si musí najít nějaký velký společenský proud, ke kterému se přidá. Přestože to Máša nevysloví, tušíme, že ji samotnou láká tolstojovství. Proto nadšeně studuje zemědělskou literaturu a později financuje stavbu školy pro děti rolníků. Misail žijící v dobrovolné chudobě jí připadá jako „nejzajímavější člověk ve městě". Sama se považuje za „docela prostou" a také se tak občas obléká. Tímto přístupem zde Máša po určitou dobu nepochybně reprezentuje některé názory a životní strategie Tolstého.

Z lásky k Máše vykonává Misail na venkově usilovně všechny potřebné práce od jara, kdy se s Mášou ožení, až do podzimu, kdy Máša vesnický život i Misaila opouští. Nejvíce ho však těší takové práce, které jsou zemědělství nejvzdálenější. S hrubým životem rolníka není sžitý a trochu ho i děsí. Misail je přece jenom městský člověk. Přesto však hluboce miluje přírodu, má rád „pole, louky a zelinářství", raduje se z chození bosky, slunce a volnosti. Na venkově s Mášou prožije nejšťastnější dobu svého života. Nakonec je to také právě on, kdo osvědčí opravdu kladný vztah k mužikům, který u Máši až příliš rychle zanikne při setkání s divokou a téměř hrůzostrašnou silou těchto přírodních lidí i s jejich nesčetnými slabostmi.

Nejsou to tedy tolstojovské nebo rádobytolstojovské principy, které by samy o sobě prokázaly svou účinnost tváří v tvář opravdovému životu.

• Zde a nadále v této kapitole jsou použity citáty z: ČECHOV, A. P. *Můj život*. Praha :Svět sovětů, 1960, přel. A. Zahradníčková.

Alespoň Máša už zanedlouho nevidí žádný smysl ani ve svých aktivitách na vesnici, ani ve svém manželství s Misailem.

Pravou tolstojovskou postavou je v povídce *Můj život* podle Rayfielda Reďka. Své křesťanství vyjadřuje láskou ke své práci, stálým rozjímáním o hlubších pravdách a zejména svou oblíbenou myšlenkou, že „hniloba žere trávu, rez železo a lež duši". (s. 41)

Také život Misaila, šlechtice, pro kterého je možnost pohodlné existence za cenu prázdného a nečinného života nepřijatelná, který je považován za sektáře, protože nepije vodku a vede tichý, slušný život, nekrade s ostatními dělníky fermež a nechodí s nimi k zákazníkům pro spropitné, jako by byl naplněn mnohými z hodnot hlásaných Tolstým.

Čechov takto skrze úsilí a postoje řady postav zřejmě zkoumá kromě jiného i význam tolstojovství. Tato stránka díla vedla po dlouhém mlčení ze strany kritiků (povídka byla pro ně příliš velkým soustem) k pokusům ji s tolstojovstvím spojovat, což zdaleka nebylo oprávněné.

„Na rozdíl od Tolstého se (Čechov) nesnaží s mužikem identifikovat, ani z něj extrahovat nějakou patriarchální, náboženskou autoritu, které by se pak mohl podřídit. Čechovovi rolníci jsou bez vůdce a téměř zlomení. Pouze zbytky jejich lásky ke spravedlnosti je pozvedají nad buržoazii. Čechov neospravedlňuje 'oproščenie' Tolstého nebo návrat ke kořenům. ... Misail je člověk, který komplikuje, a tím obohacuje, spíše než zjednodušuje. Jistě, stejně jako Tolstoj dospívá k porozumění hloubky rčení pracujícího člověka 'zapomněli na Boha', kterým popisuje podfukářskou buržoazii – ale toto dílo je ve skutečnosti velmi netolstojovské. Misail našel svůj vlastní život, ne spásu pro lidstvo. Jeho askeze – nekouří (ačkoli pije) a je znechucen pachem masa – je otázkou chuti, ne principu. Stejně jako jeho odříkavá povaha, i jeho křesťanství je instinktivní; není zde žádná starost o duši nebo o božství." (Rayfield, 163)

Podobně jako Rayfield, také někteří Čechovovi současníci považovali povídku za netolstojovskou. Našli se i takoví, kteří povídku považovali

dokonce za výpad proti názorům Tolstého. Některé okolnosti, např. to, že začátek Misailova života na vesnici je u něj spojen s pocitem ztráty vlády nad svým osudem, nebo to, že Misaila nebaví orání, k této domněnce svádějí.

Je však nutno si v této souvislosti povšimnout také toho, že útoky na některé z myšlenek Tolstého, jako např. v otázce položené Misailovi: „Jestli se hlemýžď zabývá ve své ulitě sebezdokonalováním a šťourá se v mravním zákoně, nazýváte to pokrokem?" (s. 49) nebo v ironické poznámce na adresu Máši: „Jestli se vám bude zdát, že jste zachytila hluboký obecný proud, a půjdete za ním a zasvětíte svůj život takovým módním otázkám, jako je osvobození hmyzu od otroctví nebo zřeknutí se hovězích kotlet, pak vám, milostivá, gratuluji." (s. 67) jsou vyslovovány ústy doktora Blagovo, postavy, která je jak Misailovi, tak samotnému autorovi, jak je patrno z řady náznaků, stále méně sympatická.

3.2.3. Kritika „myslitelů pro požitek"

Doktor Blagovo, ačkoli reprezentuje i řadu kladných hodnot, jako je láska k poznání a rozvoj vědy, následuje stále více jen své osobní štěstí. Zříká se zodpovědnosti za druhé lidi, i za ty, kteří by mu měli být nejbližší: nejprve opouští svou ženu a děti, později těhotnou a na smrt nemocnou Misailovu sestru Kleopatru. Čechov tak ukazuje důsledky životní filozofie doktora Blagovo, podle které nic nesmí zdržovat člověka, který vytváří „pokrok".

„Když Misail razí zásadu, že by všichni lidé měli určitý podíl svého pracovního času věnovat fyzické práci, aby tak sňali z lidu jeho příliš těžké břemeno, intelektuál Blagovo namítá: ' ... O ně se starat nemusíme, vždyť stejně všichni pomřou a shnijí, i když je budete sebe víc chránit od poroby.' Blagovo doporučuje 'přemýšlet o onom velikém X, které očekává lidstvo ve vzdálené budoucnosti.' Na doktorovo veliké X Misail odpovídá: 'U nás zůstávají ideje ideami, a kdybychom mohli teď, na konci devatenáctého věku, navalit na pracující své nejnepříjemnější fyziologické povinnosti, tu

bychom to udělali, a na svou omluvu bychom ovšem říkali, prosím, že budou-li nejlepší lidé, myslitelé a velcí učenci, utrácet svůj drahocenný čas na tyto povinnosti, bude hrozit pokroku vážné nebezpečí.'" (Sekera, 37)

Ve sporu Misaila s doktorem Blagovo podle Sekery výrazně zaznívá protest, který se u Čechova po řadu let ozývá znova a znova. Je to protest proti myslitelům pro požitek, o jejichž mudrcování říká např. v *Pavilónu č. 6* ústy Gromova na adresu doktora Ragina toto: „Ne, vážený pane, to není filozofie, to není přemýšlení, to není šíře názorů, ale lenivost, fakírství, ospalá tupost. ... Ano!" (Sekera, 36)

Doktor z *Pavilónu č. 6* i doktor z *Mého života* mají cosi společného: „pro Ragina i Blagovo 'zůstávají ideje ideami', oba ti lidé hledají únik ze skutečnosti, odvracejí se od ní a meditují nezávisle na ní." (Sekera, 37)

3.2.4. Výraz filozofické duality

V *Mém životě* rozvíjí autor myšlenky z *Domu s mansardou*, jako např.: Nemá smysl pokoušet se změnit mužikův život, který zůstává od prehistorie stále stejný. Mužik je ke své dřině připoutaný zcela beznadějně. Všechno úsilí ulehčit mu vzděláním, zdravotní péčí atd. je marné. Měli bychom sdílet fyzickou práci spolu s mužikem a uvolnit mu tak prostor k duševnímu vývoji. Kdyby se ale šlechta skutečně podílela na práci rolníků, nebyla by tato pomoc příliš nepatrná?

Myšlenky zaznívající v různých kontextech ústy různých postav patří všechny autorovi. Podle Rayfielda vyjadřují Čechovův vlastní idealismus, kterému se bránil, jeho skepsi i pragmatické sebeobětování.

Pro Čechovovu pozdní prózu je vyjádření dvou protikladných názorů, jak se domnívá Rayfield, typické. Když Čechov „demonstroval spory, které mezi sebou vedly jeho postavy, demonstroval tím ideové spory, které vedl sám se sebou, rekonstruoval proces vlastního svého myšlenkového a mravního růstu". (Sekera, 38)

Přesvědčení, že život v zásadě nemá smysl, je absurdní a nepoznatelný, které v povídce částečně vyjadřuje doktor Blagovo, je podle Rayfielda vlastní i autorovi. Čechov přesto nikdy nepřijímá řešení v podobě zoufalství nebo idealismu. Dokáže si v životě nacházet „náhradní smysl": může si být vědom zbytečnosti úsilí, ale přesto kupuje knihy do knihoven, sází tisíce stromů, zařizuje, aby ve vesnici byla hasičská stříkačka atd. „Stejně tak je i pro jeho postavy katastrofou, když žádný náhradní smysl života nemají, když jsou idealisté anebo zcela bez ideálů." (Rayfield, 118)

Čechovovští lyričtí hrdinové mnohdy ztělesňují životní strategie a pocity svého autora. Pro srovnání je zajímavé to, jak tyto hrdiny vnímá K. Močulskij: „ ... не веря в себя, терзаясь бессмысленностью своей жизни - они самоотверженно исполняют свой долг: лечат больных, учат в школах, помогают народу, строят дороги, разводят леса." (Petrova, 433)

3.2.5. Vesnický život a rolníci

S problematikou ruské vesnice se v povídce setkáváme poprvé na návštěvě u Dolžikovů. Doktor Blagovo se zmiňuje o jakýchsi „inteligentních pracovnících na vesnici", které si prý vymyslila nová ruská literatura. (s. 67) Na jedné z dalších návštěv se Máša zmiňuje o Dubečni, vesnici, ve které její otec koupil usedlost, a o zemědělské práci, do které se tam chce pustit.

Inženýr Dolžikov se k Misailovi chová úplně jinak, než když u něj Misail pracoval. Chválí mu jeho dělnické zaměstnání a dodává: „Nechci popírat, že jste milí, sympatičtí lidé, ale vždycky, pánové, jakmile se začnete chápat fyzické práce nebo chcete zachraňovat sedláka, všechno se u vás nakonec bůhvíproč obrátí v sektářství. A vy - což vy nejste sektář? Vy přece nepijete vodku. Co by to bylo jiného než sektářství?" (s. 81)

Manželství Misaila a Máši a jejich život na statku v Dubečni tvoří ústřední třetinu tohoto díla, která je podle Rayfielda sama o sobě čechovovskou povídkou.

V Dubečni začíná Misail poznávat rolníka a vážněji o něm přemýšlet: „rolník, obracející zemi pluhem, honící svého hubeného koníka, otrhaný, mokrý, s nataženým krkem, mi představoval hrubou, divokou a primitivní sílu, a když jsem hleděl na jeho neohrabané pohyby, začínal jsem přemýšlet o dávno zašlém legendárním životě, kdy lidé nedovedli ještě zacházet s ohněm." (s. 90)

Misail má pocit, že on sám se v práci mužiků nevyzná, snad proto, že v jeho žilách nekoluje žádná zemědělská krev. V každém případě by rolnictví zřejmě nebyl schopen přijmout jako náplň svého vlastního života: „Když jsem oral nebo sel a dva tři lidé stáli nablízku a dívali se na mne, nebyl jsem přesvědčen, že konám nevyhnutelnou nebo nutnou práci; zdálo se mi, že se jen bavím. Dělal jsem raději něco na dvoře a ze všeho nejraději jsem natíral střechu." (s. 91)

Mužik, se kterým se Misail v povídce poprvé setká osobně, je Stěpan. Mužik je to však zvláštní. Zdá se, že ostatními mužiky opovrhuje. Ačkoli nemá rád mlynářskou práci, najme si od Dolžikovů mlýn, aby nemusel bydlet doma ve vesnici. Žena a tchýně mu jednou přinesou košili a preclíky, on si ale sedne zády k nim a nevšímá si jich.

Čtenář se v povídce doopravdy setká s rolníky teprve ve slovech Misaila „A kolik hořkosti nám připravili sedláci. Kolik těžkých zklamání v první době, v jarních měsících, kdy jsme tolik chtěli být šťastni!"

K prvním nedorozuměním s rolníky v povídce dochází, když chce Máša postavit školu. Na prvních schůzích, kde se otázka nové školy projednává, je sedláci prosí o peníze na vodku. Když pak jedou poprvé pro cihly, vrátí se pozdě, opilí a naříkají, že jsou „celí polámaní od práce". (s. 97)

„Povozy vracející se z města zajely obyčejně k nám na dvůr – jaká to byla hrůza! ... V prostoře před domem se pomalu hromadí koně, trámy, prkna.

Muži i ženy se zabalenými hlavami a s podkasanými šaty se hněvivě dívají do našich oken, hlučí, dožadují se, aby paní vyšla ven, a ozývají se hrubé nadávky. ... 'Víc už vozit nebudeme!' křičí sedláci. 'Jsme celí utrmácení! Ať si jde vozit sama!' Pobledlá Máša ztrácí hlavu a myslí, že na ni vtrhnou dovnitř domu, i posílá jim na půl vědra vodky; potom hlučení utichá a dlouhé valníky vyjíždějí ze dvora ven." (s. 97, 98)

Misail jde pracovat na stavbu školy, ale nastávají další potíže: nepřijdou zedníci, pak se ukáže, že není písek a mužici hned nasadí přemrštěně vysoké ceny za dovoz písku. A zase uplyne celý týden a nikdo nepřijde na práci. Na denním pořádku jsou „nedorozumění, hádky a žadonění". (s. 98) Máša se rozčiluje, že „přijdou o rozum", je stále více rozladěná a Misail se cítí vinen, když mužici u nich na dvoře „povykují": „poníženě jsem prosil sedláky, aby netropili rámus, a podplácel jsem je různými sliby". (s. 100)

Další problémy s mužiky nastávají za senoseče a za žní, kdy bývá zvykem, že na panském dvoře hostí dělníky vodkou. Sekáči i ženy dlouho stojí a čekají. Když se vodky od Misaila a Máši nedočkají, s nadávkami odcházejí.

Misail si uvědomuje, že nevlídnost ze strany vesničanů pramení hlavně z toho, že jsou na vesnici noví. Misail ví, že se jim mužici smějí za to, že koupili statek, což mužici považují za hloupost. Ví i o tom, že jim mužici pasou svůj dobytek v jejich lese i sadě a vymýšlejí různé podvody, aby z nich vymámili trochu peněz nebo si na nich jinak vydělali. Nejhorší je, že nekalým způsobem získané peníze nepoužijí nakonec na nic jiného než na opíjení.

Máša ani Misail k mužikům nepatří, na život na vesnici nejsou vázaní. Pro ně je tento život spojen s intelektuálními rozhovory o fyzické práci, o pokroku atd., které vedou s doktorem Blagovo a Kleopatrou.

„Doktor neměl rád naše hospodářství, protože jsme pro ně neměli čas na debaty, a říkal, že orat, kosit a pást telata je nedůstojné svobodného člověka, že všechny ty hrubé stránky boje o existenci vloží lidé časem na zvířata a na stroje a sami se budou zabývat jen vědeckými výzkumy." (s. 103, 104)

Máša se proti mužikům postupně zatvrdí. Je plná hněvu a nenávisti, stejně jako doktor Blagovo, kterému si na sedláky stěžuje. Máša začne často chodit do mlýna, kde poslouchá, jak Stěpan nadává na mužiky: „A jsou vůbec sedláci lidi? To nejsou lidi, ale s odpuštěním, zvířata a šizuňkové. ... Tak třeba když vy, ... mu chcete udělat dobro, on je takový lotr, že vaše peníze propije nebo ještě hůř, sám si otevře výčep a za vaše peníze začne lidi okrádat. Ráčíte říkat - chudoba. Myslíte, že bohatý sedlák žije líp? Žije taky, s odpuštěním, jako prase. Ani jeden, milostpaní, za nic nestojí. Když s nima člověk žije na vesnici, to zrovna jako by žil v pekle." (s. 106, 107)

Mezitím si Misail začíná na mužiky „zvykat", „chápat" je a „mít je rád". Dobře si uvědomuje, jak je život těchto lidí jednotvárný a neradostný a jak je svazuje jejich nevzdělanost. Navzdory vší špinavosti, opilství a podvodům, ve kterých sedláci žijí, Misail cítí, že, „vesnický život má obecně silný a zdravý kořen" a že mužik „má onu krajně potřebnou a důležitou vlastnost, kterou nemá ani Máša, ani doktor, věří totiž, že nejhlavnější na zemi je pravda." (s. 110)

Autor nechává Misaila, aby svou úvahu zakončil srovnáním mužiků s reprezentantem bohatých a vzdělaných lidí: „Když tato dobrá, rozumná žena (Máša) bledna nevolí a rozechvělým hlasem vyprávěla doktorovi o opilství a podvodech sedláků, překvapovala mne a nemile se mne dotýkala její zapomnětlivost. Jak mohla zapomenout, že její otec, inženýr, pije také a pije hodně a že peníze, za něž byla Dubečňa koupena, byly získány celou řadou nízkých a nesvědomitých podvodů?" (s. 110)

Na podzim dochází Máša k závěru, že všechna Misailova práce a její finanční investice na vesnici nejsou užitečné, nezmění fyzickou špínu, opilství a dětskou úmrtnost a nezmohou nic „proti obecné sprostotě, hladu, zimě a degeneraci". Zdá se jí, že mnohem účinnější je „působit přímo na masu" „energickým poučováním" anebo a nejlépe uměním, které ovlivňuje „tisíce lidí" najednou. Máša cítí, že „klid" a „uspokojení" je možno najít jen v „kráse". (s. 117)

Venkov se v následujících odstavcích s Mášou loučí právě svou největší krásou. Při otevření nové školy je nádherné počasí, všechno je příjemné, plné jasu, barev a vůní. Vesničané se tehdy objeví v povídce naposled a jsou tak milí, vděční a štědří, až se Máša rozpláče.

3.2.6. Motiv města

Město, ve kterém Misail žije, je jedním z bezejmenných jižních provinčních měst, jejichž předlohou je autorovo rodné město Taganrog. „Rigidní prostředí maloměsta, úzkoprsost tamních společenských poměrů, nedostatek podnětů, nuda, pokrytectví ve vztazích, citech i víře, lhaní, pletichaření, nevzdělanost, alkoholismus, autoritářská výchova - to vše se Čechovovi od dětství nesmazatelně vrylo do paměti jako symptomy soudobého života ruského provinčního města, které deptaly a ničily talentovaného jedince a z jejichž dosahu bylo tak těžké uniknout. ... Snad nejpřesněji to vyjádřil hrdina dramatu *Tři sestry* Andrej Prozorov: ' ... неотразимо пошлое влияние гнетет детей, а искра божия гаснет в них, и они становятся такими же жалкими, похожими друг на друга мертвецами, как их отцы и матери.' Čechova velmi znepokojovala otázka, proč v člověku hyne ona 'boží jiskra', proč a kam mizí jeho přirozená schopnost prožívat život jako radost, jako požitek ze samotné existence." (Hříbková 2004, 140)

Město v povídce *Můj život* nemá park. Pouze ulice, ve které prožívá dětství Misail, park částečně nahrazuje svými topoly, akáty, šeříky, střemchou a jabloněmi, a dává tak Misailovi možnost navázat s přírodou důvěrnější pouto.

Vřelý vztah k ulici, ve které vyrůstal, Misail v povídce vyjadřuje těmito slovy: „Květnové podvečery, svěží mladá zeleň různých odstínů, vůně šeříku, bzukot hmyzu, ticho a teplo - jak je to vždycky nové a vzácné, třebaže se

jaro opakuje každý rok!" (s. 13) Zřejmě proto má Misail své město tolik rád a zdá se mu tak „krásné" a „blízké":

Citlivý a vnímavý Misail miluje krásu, kterou ve městě, zohyzděném nevzhlednou architekturou Misailova otce, představuje pouze příroda. Ani v městských lidech Misail neobjeví nic, co by se mu líbilo:

„Měl jsem rád jeho zeleň, tichá sluneční jitra, hlahol našich zvonů, ale lidé, s nimiž jsem ve městě žil, mě nudili, byli mi cizí a často jsem k nim cítil až odpor. Neměl jsem je rád a nerozuměl jsem jim.

Nechápal jsem, k čemu a z čeho žije těch pětašedesát tisíc lidí. Věděl jsem, že Kimry šijí boty, Tula vyrábí samovary a zbraně, že Oděsa je přístavní město, ale jaké vlastně je naše město a co dělá - to jsem nevěděl. Velká šlechtická a ještě dvě lepší ulice žily z hotového kapitálu nebo ze služného vypláceného státní pokladnou; ale z čeho žilo ostatních osm ulic ... to bylo pro mne vždycky nerozluštitelnou hádankou." (s. 24)

Z dalších Misailových myšlenek se dozvídáme, že ve městě není ani divadlo a knihovnu téměř nikdo nenavštěvuje. I bohatí a inteligentní lidé žijí v těsných, zatuchlých a špinavých domech, kde i nejvýznamnější osoby ze služebnictva spí pod hadrem na podlaze v kuchyni. Boháči pijí raději celý život špatnou vodu, než aby přispěli na vodovod. Na úřadech, ve vojsku, v učilišti, na gymnáziu - všude se podvádí nebo uplácí. Ti, kdo úplatky neberou, jsou zase „nadutí", „bezcitní" a „omezení". Jen mladé dívky jsou mravně čisté a poctivé, ale když po svatbě poznají „banalitu maloměstského života", brzy ze vší beznaděje zestárnou.

Městem je budována železnice, která u Čechova vždy symbolizuje, jak upozorňuje Rayfield, pronikání nelítostné modernosti. Železnice, pro kterou inženýr Dolžikov proměňuje staré rodinné statky v kanceláře, s sebou nepřináší civilizující sílu hlavního města, ale hrubé bandy nádeníků, pro jejichž pobavení dohnali už kramáři několik psů k šílenství tím, jak jim přivázali k ocasu plechovku.

Za nicnedělání nebo „mechanickou" službu v úřadech dostávají měšťané vysoké platy, zatímco Misail, pro kterého je jakákoli fyzická práce tvořivější, upadá u všech v opovržení a odměna za tuto práci ho postupně zařadí mezi ty nejchudší ve městě.

Jako dělník začíná Misail poznávat své spoluobčany z nové stránky, a to jako lidi „nízké", „kruté" a „schopné každé podlosti". Prosté lidi šidí, urážejí, nechávají je stát „po celé hodiny v studených místnostech nebo v kuchyních" a chovají se k nim „bezpříkladně hrubě". (s. 57)

„V krámech nás dělníky odbývali zatuchlým masem, starou moukou a vyvařeným čajem; v kostele do nás strkala policie. V nemocnicích nás okrádali felčaři a ošetřovatelky, a když jsme je pro chudobu nemohli podplácet, dávali nám jíst na špinavém nádobí. Na poště si i ten nejmenší úředníček osoboval právo chovat se k nám jako ke zvířatům, hrubě a drze na nás křičel: 'Nehrň se! Co sem lezeš?' ... Ale co mě v mém novém životě ze všeho nejvíc překvapovalo, byl naprostý nedostatek spravedlnosti, právě to, co lid vyjadřuje slovy: Zapomněli na Boha. Málokterý den se obešel bez nějakého šejdířství. Podváděli nás kupci, kteří prodávali fermež, podváděli nás podnikatelé i kamarádi, ba i zákazníci. O nějakých našich právech nemohlo být ovšem ani řeči a o své poctivě vydělané peníze jsme museli pokaždé žebrat jako o almužnu, stojíce u zadního vchodu se smeknutými čepicemi." (s. 58)

Jednoho dne po návratu z práce do svého podnájmu nachází Misail ve svém pokoji policejního inspektora, jak listuje v jeho knize. Misail se dozvídá, že je na druhý den předvolán ke gubernátorovi. V noci nemůže spát a tak jde svému opilému spolubydlícímu pomoci přinést maso z jatek do krámu.

Ke gubernátorovi se Misail vypraví hned poté. Gubernátor ho vyzývá, aby se vrátil k povinnostem svého šlechtického stavu nebo aby „pro uvarování pohoršení přesídlil do jiného místa". Gubernátor Misailovi pohrozí, že pokud neuposlechne, bude proti němu muset použít „krajních prostředků". Na

závěr se gubernátor paradoxně zeptá Misaila, který před ním stojí v kožichu, který ještě páchne masem a krví z jatek: „Jste vegetarián?" (s. 76)

Zakrvavený nůž, jako symbol čehosi vražedného v myšlení a cítění lidí, se objeví v povídce znovu, když Misailovi tentýž spolubydlící, kterému pomáhal odnést maso z jatek, červený od vodky, oznamuje, že se musí s těhotnou sestrou odstěhovat ze společného bytu. Jako důvod uvádí morální pohoršení paní bytné, což je Misailova a Kleopatřina bývalá chůva, i své.

Dusivý zápach mršin a hnoje, alkoholu, který je cítit z jeho spolubydlícího, hnusné nadávky a proklínání, které slyší na jatkách, v Misailově mysli splynou s návštěvou u gubernátora v nepříjemné a bolestné pocity. Tyto pocity se mu vybaví znovu ve vypjaté atmosféře jednoho večera. Misail je právě bez práce a byl by i s Kleopatrou zažíval to nejhorší, co život dělníků skýtal, nebýt zásilek jídla od Aňuty. Nikdo jiný ve městě se jeho životními nesnázemi nezabývá.

Misail toho večera obdrží dopis, ve kterém ho Máša žádá o svolení k rozvodu. Máša Misailovi v dopise líčí, jak nespoutaný život teď vede a jak marnotratně utrácí. Nezeptá se ho však, jak je na tom on sám.

Později toho večera přichází doktor Blagovo, říká že odjíždí do Petrohradu a do ciziny. Misail neví, co bude s nemocnou Kleopatrou a dítětem, které se má narodit. Na odchodu mu doktor sdělí, že Kleopatra se už neuzdraví.

V samém závěru onoho osudového večera Misail navštíví svého otce, aby mu sdělil, že Kleopatra brzy zemře. Zdá se, že Misailova otce se dceřino neštěstí nedotýká. Dokonce v něm neváhá vidět pouze důkaz toho, že Misail „sklízí to, co zasel".

Nejvážnější ortel nad městem vyřkne Misail v těchto svých slovech k otci: „Ty vaše domy jsou prokletá hnízda, kde přivádějí do hrobu matky a dcery, mučí děti. ... Člověk se musí ohlupovat vodkou, kartami, klepařením, člověk musí být podlý nebo pokrytec nebo desítky let kreslit a kreslit,

aby neviděl všechnu tu hrůzu, která se skrývá v těch domech. Naše město trvá už staletí a za celou tu dobu nedalo vlasti ani jednoho užitečného člověka - ani jednoho! Udusili jste v zárodku všechno jen trochu živé a životaschopné!" (s. 144, 145)

3.2.7. Konvence města a boj s předsudky

Vedle zkoumání života mužiků a tolstojovských principů se povídka *Můj život* zaměřuje na boj s předsudky. Z hlediska tohoto boje Čechov studuje společenské konvence panující ve městě.

Pravou tvář obyvatel města odhaluje autor jen poznenáhlu, krok za krokem. Zpočátku je záhadou, proč Misail nemá městské lidi rád. V povídce se setkáváme s něhou, kterou v něm vyvolává vzpomínka na zemřelou matku, bezpříkladným bratrským citem, který chová ke Kleopatře i vášnivou a věrnou láskou k Máši. Má velmi rád i svého problematického otce.

Snad je to otcova krutá a nesmyslná výchova, zamýšlená jako příprava na zaujetí patřičného místa v městské společnosti, která mu tuto společnost už předem znechutí. Nebo je to snad způsob vzdělávání na gymnáziu, které Misail nemůže dokončit pro svůj odpor k řečtině; nebo služba v úřadech, kde je zvykem spíše zahálet než pracovat.

Misail vidí své studium na gymnáziu a období své úřednické činnosti takto: „má činnost v oblasti studií i služby nevyžadovala vůbec duševní námahu ani nadání, ani zvláštních schopností, ani tvůrčího úsilí ducha - byla to práce mechanická". Takové činnosti se však ve městě říká „duševní práce" a jako taková patří k „povinnostem" nositele „svatého ohně", za něhož je šlechtic považován. (s. 12)

Pokud Misail skutečně zdědil něco z onoho mytického „svatého ohně", pak ho toto dědictví velmi znevýhodňuje. Jeho vrozený jemnocit ho odpuzuje právě od toho druhu života, který by byl pro něj nejvýhodnější. V různých situacích prokáže nezvyklou hloubku myšlení, citlivost, vkus a takt, kterých

se řadě dalších postav nedostává. Misailova vnímavost a nezkažený smysl pro přiměřenost věcí jsou zřejmé např. i z jeho odporu k neestetickým architektonickým výtvorům jeho otce. Netalentovanost svého otce nese velmi těžce: „ ... Otec seděl u stolu a rýsoval plán venkovské vily ... - něco velmi nepovedeného a absolutně neuměleckého ... když jsem uviděl jeho hubený obličej, červený krk a jeho stín na stěně, byl bych mu rád padl do náručí a vrhl se mu k nohám, ... ale pohled na vilu s gotickými okny mě zadržel." (s. 142)

Misail by nedokázal nějakou činnost, ke které nemá předpoklady, vykonávat jen z pozice svého postavení. Tím se však stává pro všechny své příbuzné nejen „tupcem", ale i „ničemou". Avšak nejen příbuzní, i ostatní obyvatelé města až po ty nejchudší, ho začínají nenávidět za to, že porušuje jakési nepsané pravidlo, které určuje, co bude každý obyvatel města v životě dělat a jak bude žít. Opovrhují jím a chovají se k němu stejně krutě jako jeho otec.

O lidech jako je Misail, je možno říci totéž, co napsal Sekera o Čechovovi: „Je třeba vskutku velké sebedůvěry, statečnosti a hlavně pronikavé inteligence, aby člověk byl s to vykročit z koridoru jedině uznávaných hodnot a nebál se stát na větru sám, o nikoho a o nic se neopírat, a to všechno ne ze svévole, ale z potřeby povědět něco svého, co je 'blíž i pravdě, i srdci'." (Sekera, 151, 152)

Časem se k Misailovi v porušování zaběhaných společenských pravidel přidávají ještě doktor Blagovo a Máša. U nich však důvodem není hlas svědomí jako u Misaila, ale jen dočasné okouzlení novou myšlenkou nebo novým citem, od něhož bez zábran přecházejí zase k okouzlení ještě novějšímu. Oba se chovají dosti nekonformné už v dřívějším životě. Doktor Blagovo v minulosti opouští ženu a tři děti. Máša předtím, než pozná Misaila, podléhá nedlouhému nadšení pro operní zpěv, během kterého tajně utíká od otce a ten ji musí dát hledat.

V povídce není žádná zmínka o reakci rodiny doktora Blagovo na jeho chování. Ani jeho sestra Aňuta nikdy nevyjádří svůj názor na bratra. Veřejně odsuzuje pouze Misaila, který ji nesmí před lidmi ani pozdravit. Mášin otec se s dceřinou nekonformností vyrovnává velmi pružně. Nejen proto, že nepochází z aristokratické rodiny (jeho otec byl vozka). Inženýr Dolžikov celým svým povahovým založením inklinuje k tomu, že se necítí zavázán následovat nějaké tradice nebo zásady, které by mu mohly překážet.

Konformita se sváří se vzpourou v postavě Kleopatry. Nejprve, podobně jako Aňuta Blagovová, svým chováním chrání zásady, které jí byly vštípeny výchovou, i když tajně souhlasí s postojem Misaila. Později ji však začíná lákat vztah a naděje na nový život s ženatým doktorem Blagovo, do kterého je zamilovaná, a ona se přikloní na stranu nekonvenčnosti.

Podobně dvojaký jako rodičovský přístup dvou významných představitelů městské inteligence, architekta Polozněva a inženýra Dolžikova, je i přístup celé městské společnosti, která stejný prohřešek proti konvencím jednou velmi zásadově a krutě odsuzuje a jindy benevolentně toleruje. Je tomu tak i v případě Kleopatry a doktora Blagovo.

Kleopatra je pro své nemanželské těhotenství vyhoštěna z ochotnické divadelní společnosti, která si paradoxně zakládá na svém „potírání předsudků", nemůže se již vrátit ke svému aristokratickému otci, který by ji psychicky utýral, pokud by ji vůbec přijal, a nakonec je spolu s Misailem z téhož důvodu vypovězena i z podnájmu u své bývalé chůvy. Všechno ve jménu „cti". Misail je momentálně bez práce, nemá peníze na odvoz a nemocná Kleopatra se těžce vleče do jediného útočiště, které jim ve městě ještě zbývá, - do Reďkova bytu. Na druhé straně mimomanželské otcovství doktora Blagovo nijak neotřese jeho pozicí ve společnosti ani ve vlastní rodině, ani v jeho vlastních očích, jak tomu nasvědčuje následující ukázka:

„ ... 'Je to smutné, smutné . . . ' říkal a slzy mu tekly po tvářích. 'Je veselá, stále se směje a doufá, její stav je však beznadějný, příteli. Váš Reďka mě nenávidí a snaží se mi dát najevo, že jsem se k ní zachoval špatně. Podle svého názoru má pravdu, ale já také mám své hledisko a vůbec nelituji, že to bylo tak, jak bylo. Je třeba milovat, všichni musíme milovat – že mám pravdu? ... A pomalu přešel na jiná témata, promluvil o vědě, o své disertaci, ... mluvil vášnivě a už ani nepomyslil na mou sestru, ani na svůj zármutek, ani na mne. Život ho uchvacoval. ... " (s. 140)

Tak v povídce vidíme ve vzájemné konfrontaci různě motivované nekonformní chování spolu s konzervativními i liberálními postoji vůči němu. Když pomineme skutečnost, že autor nechává nejtvrdší rány trestající společnosti dopadat (zřejmě s určitým uměleckým záměrem) právě na ty ušlechtilejší z „odrodilců", můžeme se zaměřit na dobové důvody této názorové rozmanitosti. Ty je patrně nutno hledat v tom, že „vše bylo nejasné a nevyhraněné, staré ideje a hodnoty se stávaly nenávratnou minulostí a nové ještě nenabyly přesnějšího tvaru, ... vše se zrelativizovalo, ... ". (Hříbková 2004, 140)

Misailovi se zdá, že zastánců dobra a cti, kteří dělají zlé a kruté věci, je plné město: „Když jsem si to představoval, vybavovali se mi v paměti lidé, známí lidé, které pomalu umučili k smrti jejich blízcí příbuzní, připomínal jsem si utýrané psy, kteří pozbyli smyslů, živé vrabce, které kluci oškubali do hola a pak házeli do vody – a dlouhou, nepřehlednou řadu krutých, pomalých trápení, která jsem viděl v tomto městě od samého dětství; i bylo mi nepochopitelné, čím žije těch padesát tisíc obyvatel, proč čtou evangelium, proč se modlí a nač čtou knihy a časopisy. ... oněch šedesát tisíc obyvatel po tolik pokolení čte a slyší o pravdě, o milosrdenství a o svobodě, ale všichni až do smrti lžou od rána do večera, trýzní jeden druhého a svobody se bojí a nenávidí ji jako nepřítele." (s. 122)

Povídka *Můj život* končí zamyšlením nad postavou pro dané prostředí snad nejpříznačnější. Je to sestra doktora Blagovo, Aňuta, krásná dívka, která

Misaila stále miluje, věří ve správnost jeho počínání a přesto své sympatie k němu před lidmi ve městě nepřizná. I když je téměř jisté, že se Aňuta kvůli Misailovi nikdy nevdá, zdá se, že jakákoli myšlenka na případný společný život s ním je předem mrtvá. Nikde v díle se alespoň neobjevuje. Na situaci nic nemění ani to, že Misail sám vychovává dítě své zemřelé sestry a Aňutina bratra.

Udržuje si Aňuta své postavení dcery bohaté měšťanské rodiny proto, aby mohla Misailovi i nadále účinně, byť tajně, pomáhat, kdyby se ocitl v existenční nouzi, nebo zde více působí ona tajemná síla, na kterou se jednou Misaila táže jeho sestra: „Řekni, jaká síla to je, která brání, abys řekl, co myslíš?" (s. 137)

V povídce vedle kritiky škodlivé konvenčnosti ve formě předsudků, neprozíravého lpění na jakýchkoli hodnotách jen proto, že jsou tradiční, zaznívá i kritika škodlivé nekonvenčnosti v podobě nezodpovědného opouštění tradic jen z egoistických důvodů. Oba přístupy ve svém důsledku vyznívají jako bezcitné a destruktivní. A to v souladu s vlastním vyváženým postojem autora, který „nejednou hovořil o tom, že mu chybí jakýkoli určitý a ucelený světonázor, důrazně se distancoval od existujících ideových proudů a systémů. 'Я боюсь тех, кто между строк ищет тенденции и кто хочет видеть меня непременно либералом или консерватором', - признавался он в известном письме А. Н. Плещееву." (Gurevič, 504, 505)

3.2.8. Téma otců a dětí

V souvislosti s konvencemi města staví Čechov do protikladu dva typy rodičovského přístupu - jeden zcela bezzásadový, poskytující až příliš velkou volnost a druhý plný strnulých zásad, ztuha svazujících ve jménu cti, neposkytující ani nejmenší prostor k čemukoli odlišnému.

Důvodem této propastné odlišnosti je v tomto příběhu fakt, že v tehdejší hierarchizované ruské společnosti existovaly vedle sebe „různé historické formy rodinného života a výchovy". (Hříbková 1999, 17)

„Жизненный опыт русских авторов в этом отношении был очень разнообразным даже тогда, когда их произведения возникали в одно и то же время. ... Поэтому в русской литературе обосновано различение так называемых дворянских и разночинских автобиографий. Дворянское детство, как его изобразили Аксаков, Толстой, Бунин, Набоков, протекало в традиционных формах семейной жизни, в которыцх была тщательно разработана система постепенного включения ребенка в общественную жизнь. Такое детство уже Достоевский считал навсегда утерянными красивыми формами. В своем 'случайном семействе' он отобразил не только распадение традиционных патриархальных семейных отношений в урбанизирующемся русском обществе, но и связанное с этим процессом искоренение человека, усиливающуюся хаотичность и сложность поисков путей человека к обществу. ... В конце концов, сам Толстой в течение всей своей жизни боролся со своим 'комильфотным' воспитанием, с последствиями 'красивых форм' семейной жизни, основанных на привилегии дворянства. С другой стороны, в автобиографической прозе *Очерки бурсы* Н. Г. Помяловский проводит читателя по всем кругам ада, изощренного физического и духовного насилия, которому подвергается ребенок в целях подавления его личности." (Hříbková 1999, 17)

Mezi dětským osudem Misaila a jeho literárního tvůrce existují podstatné paralely. Jak již bylo naznačeno výše, ani Čechov, ačkoli nebyl vychováván v aristokratické rodině, nebyl ušetřen otcova despotismu. Rod Čechovů, který se dokázal vlastní činorodostí přerodit z mužického v raznočinecký, si zachovával a rozvíjel své vlastní tradice usilovné pracovitosti a duchovní kultury.

Čechovův otec při předávání těchto hodnot však bohužel setrvával i přes měnící se společenské poměry u patriarchálních metod, které byly obzvlášť nevhodné u bytosti tak vnímavé a křehké, jakou byl v dětství právě Čechov. Nikulin upozorňuje na to, že už Čechovův strýc Mitrofan byl při volbě výchovných postupů šťastnější a dokázal se tak, přinejmenším v některých oblastech, vymanit z patriarchální výchovné tradice a zařadit se mezi tehdy modernější, liberálnější otce: „В семье брата Павла Егоровича, Митрофана, детей не угнетали старинным благочестием, не заставляли петь в церкви." (Nikulin, 9)

Ačkoli se o to zřejmě snažil, Čechov svému otci zkažené dětství nikdy vnitřně neodpustil. O tom byl alespoň podle Nikulina přesvědčen Bunin. Čechov pokládal „násilí, despotismus a lež" za „nejhroznější projevy zla". (Hříbková 1999, 18) Se svým vztahem k otci jako by se vyrovnával i při psaní povídky *Můj život*. Zdá se, že hodnotí klady i zápory otcova výchovného postupu, srovnává je s opačnými krajnostmi a snaží se tak najít pochopení a nadhled.

Misailovým protihráčem a protipólem pokud jde o to, z jakého výchovného zázemí přicházejí, je v povídce Máša. Ta nežije méně nekonvenčně než Misail, přesto to neohrozí její vztah s otcem. Inženýr Dolžikov poskytuje své dceři skutečně bezvýhradné přijetí a podporu. Přijímá její „odchylky" od tradice podobně, jako by přijímal přírodní katastrofy.

Manželství s Misailem inženýra příliš nenadchne, nazývá ho „komedií" a mluví o něm jako o „Mášině rozmaru a rozmazlenosti". Přesto ho tento svazek neznepokojuje, protože vůbec nepochybuje o tom, že u Máši nemůže dlouho vydržet. Přestože před svatbou Misailův dělnický život schvaluje, po svatbě Misailovi říká, že „není normální" a že „skončí špatně". (s. 99)

Máša dovede inženýrovy benevolence dobře využívat, přestože jím i způsobem, kterým nabývá majetek, opovrhuje. Nedůvěra k otcovým názorům jí nebrání v tom, aby se s ním o všem radila. Tuto její

nekonzistentnost staví Čechov do kontrastu s její důsledností pokud jde o přístup k otci Misaila, kterého odmítne přijmout, když je přijede navštívit.

Neprincipiální přístup jejího otce spolu s velkým majetkem vytváří Máši dostatečný prostor k tomu, aby na konvencích závislá nebyla, pokud nechce. Všechny zásady a hodnoty, ke kterým se dopracuje, zase velmi snadno opouští, jakmile cítí, že omezují její svobodu. Misail to vyjadřuje slovy: „Teď už jsem pro ni bez užitku, ona uletí a já zůstanu sám." Pro Mášu, která je zvyklá dostávat „všechno nejlepší na světě" zcela zadarmo, jen pro své potěšení, jako by všechno byla jenom hra, improvizace a experiment. Neexistuje pro ni žádná zodpovědnost ani závazky. Autor na příkladu Máši ukazuje, jak se bezzásadovost může v rodině snadno šířit a prohlubovat. (s. 121)

Misailův otec je pravým protikladem inženýra Dolžikova. Rodinné a společenské konvence jsou pro něj svátostí. Má mnoho hodnot a zásad od těchto konvencí odvozených a jeho potomci mohou žít správně jen tak, že budou všechny hodnoty a zásady svého otce ctít. Je možno říci, že svůj postoj nejlépe shrnuje v těchto slovech: „Jsem spravedlivý, všechno, co mluvím, je užitečné, a chceš-li žít dobře, musíš si celý život pamatovat, co jsem ti říkal a co říkám." (s. 145)

V postavě otce Polozněva kritizuje Čechov, jak soudí Sekera, „umíněnost jako formu despotismu". Je těžko soudit, jestli je horší to, že architekt Polozněv svého dospělého syna stále ještě fyzicky trestá, nebo to, že synovi při každé příležitosti spílá, přičemž napadá jak Misailův domnělý nedostatek inteligence, tak domnělou absenci morálky. Vůbec nepochybuje o své neomylnosti. Naopak ze své jistoty, že všechno co říká a dělá je správné, vyvozuje neoprávněnost Misailova života.

Snaží se svým dětem předat hlavně smysl pro „povinnost, čest a závazky k předkům, tradici". (s. 143) Díky své předpokládané dokonalosti a neomylnosti však prosazuje své názory v životě svých dětí tak sveřepě, že jim bere jakýkoli vlastní prostor, brání jim zdravě dýchat a připraví jim

dětství tak ubohé a neradostné, že ho za to jeho dcera na sklonku svého života hluboce nenávidí a také život Misaila je takovým dětstvím vážně poznamenán. Jedním z důsledků konfliktu s otcem je to, že se ani Kleopatra, ani Misail při „útěku" z deprimujícího rodinného prostředí nedokáží vyhnout partnerům, kteří jejich situace a lásky zneužijí.

Misail si v sobě naštěstí dokáže zachovat obdivuhodnou čistotu, tvořivost a jemnocit při hledání své cesty životem. Postupně si formuje vlastní představy a názory: „vědomě a velmi obtížně přetváří svůj život v opozici k dětství". (Hříbková 2005, 144)

Pokud chce být Misail nezávislý na konvencích, nemá na rozdíl od Máši jinou možnost, než být nezávislý na otci, protože otec ho za jeho nekonformnost zcela zavrhne a zbaví ho jakékoli existenční podpory.

Architekt Polozněv, šlechtic, v povídce reprezentuje pozůstatky patriarchálního způsobu života, kde autorita hlavy rodiny byla téměř absolutní. Protože jeho potomci tuto autoritu nepřijímají, zcela se zřekne jakékoli zodpovědnosti za ně, což byl zřejmě běžný způsob, jakým patriarchální rodina vyvrhovala své „černé ovce". Neublíží tím však jenom svým dětem, které s potížemi bojují o holou existenci, ale i sám sobě. Na konci povídky je sám, nahrbený a velmi zestárlý.

Otec Máši, inženýr Dolžikov, který v povídce ztělesňuje představitele nastupující buržoazie, projevuje tyranskou stránku své osobnosti mimo rodinu, ve svém povolání drážního inženýra. Svými mladými podřízenými, k nimž po určitou dobu patří i Misail, opovrhuje, uráží je, často je bez důvodu propouští ze zaměstnání a při každé příležitosti je častuje sáhodlouhým výkladem svých „pravd" o životě, názorů, kterým není možno odporovat.

Na rozdíl od architekta Polozněva se však inženýr Dolžikov nezatěžuje prosazováním nějakých konvencí ve své vlastní rodině. Své dceři žádné ze svých hodnot nevnucuje, nesvazuje ji (ani sám sebe) žádnými zásadami. Díky

tomu mohou oba proplouvat životem mnohem snadněji. Na konci povídky žije Máša v cizině a její otec dál staví dráhu a kupuje statky.

V srdci Kleopatry se utkává šance na nový, užitečnější a plnější život se zásadami, ke kterým byla vychována a na kterých je zbudován její současný malicherný, prázdný a neradostný život. Tento ponurý život a nešťastné dětství, které mu předcházelo, jsou vedle upřímné lásky k doktoru Blagovo hlavními důvody její vzpoury proti otci.

Po sestřině smrti se Misail stará o její dítě. Čechov zde nechává zaznít jistý příslib, že výchova tohoto dítěte bude jiná, než byla výchova Misaila a Kleopatry. Všechno, čím musí Misail těžce a trpělivě projít, aby se osvobodil od vlivu svého otce, mu zřejmě dává naději, že jako vychovatel nebude opakovat otcovy chyby. Pokud převezme nějaký stereotyp, bude to podle toho, co o sobě Misail na konci povídky říká, pravděpodobně spíše stereotyp Reďkův: „Zestárnul jsem, stal jsem se nemluvným, málo vlídným, přísným, zřídkakdy se směji; říkají, že jsem podobný Reďkovi a že jako on nudím dělníky zbytečným poučováním." (s. 149)

V povídce *Můj život* Čechov dochází stejně jako další autoři této doby k závěru, že pokud je v dětech ubita radost ze života a zlomena jejich individualita, je to to nejhorší, co se mohlo stát. „В общем можно утверждать, что отдельные русские писатели разными путями и на основе иного жизненного опыта убеждались в том, что любое воспитание, которое не уважает в ребенке автономную, самостоятельно мыслящую и чувствующую личность, одаренную собственной свободной волей, в своем результате приводит к внутреннему бунту, к желанию освободиться от связывающего мира 'отцов', т. е. к обостренному конфликту поколений ... В историческом подходе к детству таким образом все ярче проявлялся аспект филогенетический, т. е. размышления о детях как о будущем России и человечества, которые становились составной частью русского утопического мышления." (Hříbková 1999, 17)

3.3. *Mužici*

3.3.1. Úvod do problematiky díla

Téma „rolnictva v zápachu, nemocech a ponížení", které je důležité už v povídce *Můj život,* vystupuje v povídce *Mužici* (*Мужики*, 1897) zcela do popředí. „Je to téma, které bylo pro mnoho Čechovových čtenářů důležitější než téma osobní spásy nebo milostného života. Byli vděční za příběhy jeho pozdní prózy jako *Mužici* a *V rokli,* které je dojímaly a ze kterých hrdina, intelektuál, a jeho soukromý život zmizely." (Rayfield, 183)

Mužici nejsou, jak uvádí Rayfield, první z tohoto nového typu příběhů. První Čechovovou studií strádání venkovského života, kde morálku venkovanů podemílají nouze, hospoda a tyranie, je *Vražda* (1895). V povídkách *Vražda* a *Mužici* je autorova vize života na vesnici temnější nežli dříve, „jako by ruští venkované zapadali do morální a ekonomické bažiny." (Rayfield, 183)

Pohled narodniků na ruskou vesnici byl značně odlišný od pohledu Čechova. Podle jejich názoru byl lid „krásný", „vyspělý", měl „svou lidovou kulturu", „hotovou estetickou normu" a „svůj neomylný vkus". „Liberální narodnici byli ortodoxními optimisty. Věřili v lid, v budoucnost mužika tak zaníceně a přesvědčeně, že nebylo nutné zabývat se jeho bídou. ... Všechny normy, příkazy vznikají mystickým samozrozením, platí absolutně, a kdo je porušuje, vzdaluje se kráse, pravdě, užitečnosti. Protože Čechov vykreslil ve své novele *Mužici* nepřikrášlenou, odpuzující bídu této vrstvy, stal se protilidovým. Nevyhověl narodnické normě optimismu." (Cigánek, 67)

Čechovova představa optimismu, dle poznámky v jeho zápisníku, byla však jiná: „Chceš-li se stát optimistou a pochopit život, přestaň věřit tomu, co se mluví a píše, ale pozoruj sám a snaž se pochopit sám." (Cigánek, 86)

Čechov se domníval, že pokud má literatura ukazovat život, jaký opravdu je, musí ukazovat i špínu v životě: „ ... 'Hromady hnoje v obrazu krajiny mají svou funkci a neřesti jsou právě tak symptomem života jako ctnosti,' píše v dopise M. V. Kiselevové v roce 1887." (Cigánek, 86)

Čechov jednou řekl: „Я составляю материал - хороший или дурной, все равно ... для людей, посвятивших себя изучению жизни, я так же нужен, как для астронома звезда." Proto také Tolstoj Čechova nazval „umělcem života". (Nikulin, 41)

Pro srovnání je zajímavé uvést, že dokonce ještě více „protinarodnicky" než Čechov byl o pár let později naladěn ve své vizi ruské vesnice Ivan Bunin, pro kterého byl Čechov, jak uvádí Nikulin, jediným spisovatelem, kterého po Tolstém ctil a miloval. Buninův „protinarodnický" tón byl ve své době velmi výjimečný. Podle Jesipova byl Bunin možná jediným ruským spisovatelem, který byl na začátku XX. století ve svém „antinarodnictví" při zobrazování mentality ruského lidu opravdu ostrý a důsledný:

„Бунин дает в *Деревне* целую россыпь героев из разных слоев народа, причем постоянно рефлексирующих, стремящихся к самоидентификации. В результате образ народа в повести предстает ... объективным, близким к социологической точности. Русский крестьянин, которому привыкли петь осанну за его доброту, впервые с такой отчетливостью показал в повести Бунина свое настоящее, отнюдь не добродушное лицо. Главная черта обитателей Дурновки ... - несусветная дикость ... 'Дикий мы народ!', 'шалый', 'чудной', 'пестрая душа', 'ни к чему не годный народ', 'несчастный' ... Тут и неумение хозяйствовать самостоятельно, бестолковость ... и языческие суеверия вместо веры ... и страшная жестокость друг к другу, ко всему живому ... " (Jesipov, 198)

Ve své novele *Vesnice* (1910), ve které se pokoušel na Rusko podívat z hlediska kritérií všeho civilizovaného světa, Bunin polemizuje nejen s narodnictvím, ale i s oficiálním patriotismem a literární tradicí. V tomto

svém obrazu ruské vesnice po první ruské revoluci Bunin ukazuje, jak se domnívá Jesipov, její reálnou psychologickou charakteristiku, přičemž vyhrocuje záporné rysy, aby upozornil na nebezpečí idealizování lidu spojené s neochotou skutečně lid poznat a vyvarovat se probouzení nebo rozvíjení jeho temných stránek v době tak obtížné.

Mezi své nemnohé literární předchůdce, kteří dokázali lid zobrazovat bez idealizování, řadil Bunin, jak uvádí Jesipov, i Tolstého a Čechova. Na příkladu povídky *Mužici* však můžeme pozorovat, že ve schopnosti nebo ochotě podívat se na vesnici kritickýma očima byl mezi těmito autory patrný rozdíl. O kolik větší potřebu kritičnosti k lidu cítil Bunin oproti Čechovovi, o tolik menší ji, jak se zdá, cítil Tolstoj.

Tolstému se povídka *Mužici* nelíbila podobně jako narodnikům, ale jeho důvody byly jiné. Tolstoj vždy odmítal zjednodušující tendence přičítat problémy ruské vesnice převážně alkoholismu mužiků a jejich neochotě pracovat; a z těchto tendencí zřejmě při čtení povídky *Mužici* do značné míry podezíral i jejího autora. Vyplývaly podle něj z Čechovovy neúplné znalosti mužiků.

Tolstoj si také myslel, že se Čechov napsáním této povídky prohřešil proti lidu, který sice skutečně měl autorem popisované špatné stránky, ale živil přece celé Rusko v nepředstavitelně těžkých podmínkách, a natolik všechny ostatní převyšoval „svým životem naplněným prací a strádáním" (Jehlička 1999, 195), že bylo třeba si ho především vážit a ne si všímat jeho chyb.

Petrova uvádí názor G. Gazdanova, který se šedesát let po smrti Čechova domnívá, že ve smyslu „plnějšího nedostatku nadějí a iluzí" nelze s Čechovem srovnat nikoho: „Он как бы говорит: вот каков мир, в котором мы живем . . . Исправить ничего нельзя. Мир таков, потому что такова человеческая природа." (Petrova, 426) V povídce *Mužici* vrhá Čechov podle G. Gazdanova na život jeden ze svých nejnelítostnějších pohledů.

„Přesto však povídka *Mužici* přinesla Čechovovi více chvály než všechny ostatní práce dohromady. Zdvojnásobila jeho příjem za rok 1897; usmířila radikální kritiky jeho objektivnosti." (Rayfield, 192)

Povídka *Mužici,* stejně jako dříve *Můj život,* by těžko vznikala nebýt několika let prožitých autorem na venkově, v Melichovu: „byla to oblast, kde poznal důvěrně život čtyřiceti vesnic. ... Poté co v roce 1896 postavil dvě školy, začal Čechov v roce 1897 dohlížet na sbírání údajů pro sčítání lidu. To v něm probudilo stejný vztah k mužikům jako k vězňům na Sachalinu. Údaje jako např. šedesátiprocentní míra dětské úmrtnosti ho ochromily hrůzou. V roce 1897 je Čechov plný bojovné nenávistí k vykořisťování a nespravedlnosti." (Rayfield, 184)

Čechovova diagnóza všeho zla v *Mužicích* odhaluje, že samotný „mužik je, vedle úřadů, svým vlastním nejhorším utlačovatelem". Tato diagnóza je velmi podobná diagnóze zla ve světě ruského intelektuála: „Nevěřím naší pokrytecké, nepoctivé, hysterické, špatně vychované, líné inteligenci. Nevěřím jí, když trpí, když si stěžuje, protože její utlačovatelé pocházejí z jejího vlastního středu. ... Pro Čechova byla inteligence třída, stejně jako úřednictvo a rolnictvo, a on viděl ve třídách jen strašné sobectví stáda." (Rayfield, 185, 186)

Rayfield se však domnívá, že není možno spojovat Čechovův apokalyptický obraz rolnictva příliš těsně s jeho vlastním životem. V jednom ze svých dopisů píše, že žije s rolníky v míru a že mu nic neukradli. „Jeho dobré vztahy s rolníky vyplývaly z jeho vlastní zdvořilosti (protože nikdy nekřičel a zdvořile vykal) a z medicíny. 'Mužici jednají se všemi nově příchozími zpočátku hrubě a neupřímně,' bylo to nejhorší, co o nich řekl. Nicméně Čechovovy koně byly ukradeny, jeho psi byli otráveni, jeho hospodyně byla svými rodiči prodána do manželství za vodku, mužici si v alkoholovém opojení sami zapálili své chatrče, bili své ženy." (Rayfield, 186)

Čechov dobře znal lidi, jako např. číšníka Nikolaje z povídky *Mužici,* kteří byli posláni z vesnice do města ještě jako děti, aby se něčemu vyučili, a měl

s nimi, jak uvádí Rayfield, ještě lepší vztahy než s mužiky v Melichovu. Pracovali v hotelech a restauracích, které Čechov v době odpočinku od psaní navštěvoval.

Čechovova sestra Marie ve svých dopisech viděla Melichovo jako „peklo se slídícími odsouzenci, skličujícími sousedy a nevděčnými obyvateli. Realita Melichova však musela být přemrštěna v intenzivní beznaději a několikrát předestilována, aby vytvořila fiktivní svět Čechovových rolnických příběhů." (Rayfield, 186)

Čechovova dokumentárnost při psaní *Mužiků* podle Rayfielda udělala na cenzora takový dojem, že se na povídku později odkazoval jako na článek. Poslední kapitola, ve které Olga opouští vesnici a přemýšlí o tom, že „bezmyšlenkovitá krutost úřadů je stejně surová jako vlastní sebezkáza mužiků pitím, nenasytností a sebelítostí, cenzora popudila. Odstranil z urážlivé poslední kapitoly celou stránku. Později toho roku se Čechovovi povedlo pro knižní publikaci výňatek obnovit, ale celá kapitola, která zřejmě spojovala úřady a jejich daně a konfiskace s duchovenstvem (které bylo také pro vesničany finančním břemenem) byla také vyňata, a tuto kapitolu už Čechov do povídky nevrátil. Když ho překladatel Roche žádal o rukopis originálu, aby francouzské vydání bylo kompletní, Čechov odmítl." (Rayfield, 189)

„V publikované formě Čechov ponechal *Mužiky* jako úplný obraz typické vesnice. Jeho rukopis však dovedl příběh o dvě kapitoly dále: Olga a Saša se vracejí do Moskvy, bydlí u Olžiny sestry Klaudie, prostitutky. V tomto závěru nemá Saša žádnou jinou možnost než následovat svou tetu, zatímco Olga, která pracuje jako servírka, bez platu, jen za spropitné, se stává obětí svého švagra, opilého Kirjaka, který ji odírá o peníze. Město zničí to, co zůstalo z mužikovy nevinnosti. Na venkově vidí mužici ve městě spásu; ve městě prahnou po venkově." (Rayfield, 192)

3.3.2. Motiv půdy

V povídce *Mužici* je výrazný motiv půdy chápané jako živitelky. Nikolaj Čikildějev, zubožený, nemocný člověk bez prostředků se vrací zpět k „rodné hroudě". Vesnické hospodářství mu možná může ještě na chvíli poskytnout útočiště ve chvíli, kdy ve městě by už musel zahynout.

Nikolaj přichází z města na vesnici umřít. Očekává, že příbuzní jej a jeho ženu Olgu a dceru Sašu do té doby zabezpečí. Nepředpokládá, že se ocitne v situaci, kdy slabý žádá o pomoc někoho, kdo na tom není o moc lépe. Své vesnické příbuzenstvo nachází ve fázi morálního i existenčního rozkladu. Zchudlé hospodářství jim však skromnou obživu až do okamžiku Nikolajovy smrti přesto poskytne. Lidé v chalupě k nim většinou nejsou moc příjemní, ale nevyženou je a podělí se s nimi o svůj chléb. Tak se zde chalupa s kusem půdy jeví jako jediná záchrana člověka odsouzeného jinak k jisté záhubě.

3.3.3. Vesnice a příroda

V kontrastu k nehezké, chudé chalupě, ve které se Nikolaj, Olga a Saša cítí po příjezdu „rozpačitě", jak je tam „temno, těsno a nečisto" (s. 347)•, vesnice jako celek, řada chalup se dvory a jejich vegetací, působí „mile a příjemně", je „tichá a zádumčivá". (s. 348)

Za staveními je Olga uchvácena prostorem, který se před ní otevírá, a krásou krajiny. Začíná tam svah, který končí u řeky s nádhernými, členitými břehy. Na obou stranách řeky jsou louky a na nich se pasou stáda dobytka a mnoho hus. Nad strání na protější straně řeky stojí vesnice, kostel a panský dvůr.

• Zde a nadále v této kapitole jsou použity citáty z: ČECHOV, A. P. *Povídky.* Praha : Odeon, 1988, přel. A. Zahradníčková.

Tráva na svahu za chalupou vábí děti ke kutálení dolů. Je tak zelená a měkounká, že se chce ji „pohladit nebo si na ni lehnout". (s. 356) Na loukách v neděli večer hoří ohně, hraje se na harmoniku, tančí a zpívá. Hlasy dívek znějí „krásně a příjemně" a jsou slyšet do daleka.

Tyto tance a zpěvy mládeže souvisí v té době často s různými „slavnostmi", „pověrečnými praktikami" a „magickými rituálovými zvyklostmi", které jsou jako „prostředky nátlaku na přírodu" postupně během devatenáctého století vytlačovány „působením osvícenské osvěty a školní výchovy". (Petráňovi, 112, 182)

Příroda v okolí vesnice je podmanivá. Probouzí v hrdinech povídky pocit klidu, štěstí a optimismu. Hrdinové se dívají, „jak zapadá slunce, jak zlatá a purpurová oblaka se odrážejí v řece, v oknech kostela i ve vzduchu, vlahém, klidném a nevýslovně čistém, jaký v Moskvě nikdy nebývá". (s. 348)

Krajina u Čechova „nikdy není samoúčelná a dekorativní, nýbrž vlastně se přimyká k analýze duševních stavů hrdinů, ba namnoze ji docela zaměňuje. ... To bezpochyby umožňuje známou a obdivovanou čechovovskou stručnost a sevřenost povídkového útvaru. Barevnost jara a léta se nejčastěji objevuje tam, kde lidé pociťují štěstí z příležitosti, jíž je sám život - pocit plnosti života." (Sekera, 141)

Olze i její švagrové Marji je veselo, když cestou do kostela kráčejí po pěšince na louku, dívají se do čarokrásného, širokého údolí a povídají si. Když si však vzpomenou na to, co prožívají doma, dobrá nálada je rázem pryč: „Přes řeku byly položeny houpavé dřevěné lávky a pod nimi v čisté, průzračné vodě plavala hejna hlavatých tloušťů. Na zeleném křoví, které se shlíželo ve vodě, se leskla rosa. Zavál teplý vítr, bylo příjemně. Jaké překrásné jitro! Jak by asi bylo krásné žít na světě, kdyby nebylo bídy, hrozné bídy, z níž není východiska a před níž není úniku. Stačilo se jen ohlédnout na vesnici, aby se všechno, co včera zažili, vrátilo - a přelud štěstí, vznášející se kolem dokola, okamžitě zmizel." (s. 351, 352)

Také zima je v Žukové „krutá a dlouhá". Je těžké vyjít s obilím, které si mužici sami pěstují. Kráva ve chlévě koncem zimy bučí hladem. Jídlo už není ani pro lidi. Mouku musejí od masopustu kupovat v hospodě.

Jaro přinese velkou vodu, ve které zmizí louky. Přinese také „ohnivý západ slunce s nádhernými oblaky", „večer co večer jiný, nový, nepravděpodobný ... " Pohled na jarní „rozlité vody, na slunce, na světlý, jako omládlý kostel" a na letící jeřáby působí na Olgu velmi silně. V její duši se probouzí nepřekonatelná touha vydat se na cestu.

Olga se konečně dočká a mohou se Sašou vyrazit na své putování. „Poslední dojmy z vesnice jsou stejné jako ten první - plné slunečního světla, barev a krásy ... příroda je tak krásná, že lidský jazyk pro ni nemá adekvátní výraz; rostlinstvo sugeruje štěstí ... " (Rayfield, 191) Olga a Saša jdou radostně a o všechno, co vidí, se zajímají. Provázejí je poletující a zpívající ptáci.

Na obzoru vidí statek a zdá se jim, že v něm žijí šťastní lidé. Na poli leží vybělená kostra koně, která člověku připomíná smrt. Autor zde použije tento symbol zmaru v tak těsném spojení s pocitem štěstí zřejmě proto, aby varoval před neodůvodněným optimismem, který v člověku pobyt v prosluněné jarní přírodě probouzí.

„Přírodní živly a vůbec celá příroda jsou spolu s obrazy dětí nejveselejšími a také nejmilovanějšími 'tvory' celé autorovy v podstatě smutně laděné tvorby." (Sekera, 137)

3.3.4. Vesnické děti

Děti v povídce *Mužici* mají „výraznou funkci alternativního vidění světa". „S klamnou představou přijíždí zemřít do rodné vesnice Nikolaj Čikildějev. Ve vzpomínkách na dětství si představuje rodné místo jako cosi světlého, útulného a příjemného. Stejně jako jeho žena a malá dcerka si však záhy

uvědomuje, že realita s touto představou ostře kontrastuje." (Hříbková 2005, 144)

Nikolaj se po příchodu do chalupy úplně poleká špíny a chudoby, které ze všeho čiší. V chalupě není k hnutí a všechno jako by se kácelo nebo rozpadalo. Od apatického děvčátka, které na ně zprvu ani nepohlédne, se později dozvědí, že kočka ohluchla z bití. „Nikolaj i Olga pochopili na první pohled, jaký je tu život ... " (s. 347)

Nikolaj vstoupí do domku podruhé o něco později, když se už dospělí vrátili ze senoseče a namačkaní v nevelké světnici i s dětmi dychtivě jedí černý chléb. Už tehdy Nikolaje poprvé napadne, že sem neměl jezdit.

„Děti jsou v povídce přirozenou a plnovýznamovou součástí vesnického života. Spolu s dospělými pracují, tísní se na malém prostoru, který jim nedovolí volně dýchat, prožívají s nimi otupující koloběh, bídu, hlad, špínu, neschopnost vyrovnat se s životními podmínkami i hrubost vzájemných vztahů. Zároveň jsou tichými pozorovateli a svéráznými komentátory, jejichž „hlas" zní s větší či menší intenzitou a naléhavostí paralelně s hlasem vypravěče a dospělých postav, místy se dostává zcela do popředí. Tak je tomu např. v úvahách o smrti, o víře, o kráse, o minulosti." (Hříbková 2005, 145)

Dětem je svěřována zodpovědnost za nejrůznější úkoly a práce. Ne náhodou vlečou v povídce vědro s vodou dvě malé holčičky. Děti v povídce nemohou klidně ani spát. Ve spánku jim brání svědění a hlad. Děti v Žukově, včetně dětí starosty vesnice, jsou hubené, špinavé a špatně oblečené. Vysoká dětská úmrtnost na tehdejší ruské vesnici, která Čechova velmi trápí, se v povídce odráží ve větě: „Marja porodila třináct dětí, ale zůstalo jí jich jen šest." (s. 355)

Jednoho svátečního dne ve vesnici hoří a tehdy jsou to právě dívky a chlapci, kteří si při své zábavě na louce u řeky první požáru všimnou. Z chalup vybíhají nejen dospělí, ale i děti v košilkách. Chlapci i dívky

pomáhají ženám s nabíráním a nošením vody do stříkačky. Ženy s dětmi jsou na tuto práci samy, protože dospělí muži jsou všichni opilí.

Jak autor čtenáři přibližuje dětské vidění smrti, je patrné z následující ukázky: „Je-li v rodině nemocný, který stůně už dlouho a beznadějně, nastávají takové těžké chvíle, že si všichni blízcí zdráhavé, tajně, v hloubi duše přejí jeho smrt; jen děti se bojí smrti blízkého člověka a při pomyšlení na ni pociťují hrůzu. Děvčátka se se zatajeným dechem dívala nyní smutně na Nikolaje a myslila na to, že brzy zemře; chtělo se jim plakat a říci mu něco laskavého a soucitného." (s. 357)

„Dětská perspektiva vrcholí ve 4. části povídky, v níž do harmonického světa dětských her a rozhovorů náhle jako čarodějnice vtrhne zlá babka a děti pak touží, aby se za to smažila v pekle." (Hříbková 2005, 145)

Saša s Moťkou jsou zaujaty hraním a povídáním na svahu za domem právě ve chvíli, kdy má Saša hlídat zelí. Dívají se na kostel na protější stráni a Saša Moťce vypráví, co ví od své matky o konci světa. Zdaleka nejvýraznějšími prvky Sašiny dětské víry je jistota, že ti, kdo nikomu neubližují, přijdou do ráje a např. Kirjaka a babku Bůh pošle přímo do ohně.

Mezitím zelí sežerou husy a babka obě dívky zbije. Šokovaná Saša se tím proti babce ještě více zatvrdí a nic nedá na konejšení své matky. Olga krotí Sašin hněv poukazem na to, že zlobit se na babičku je hřích. Dívky by však s chutí odsoudily babku za její bití k uvržení do věčného ohně. Snad je to způsobeno jen příslovečnou dětskou krutostí, u které většinou platí, že děti „nevědí, co činí".

Aby babka trápení v pekle nějakým způsobem neunikla, Moťka, poučená Sašou o nezbytnosti půstu pro spásu, jí kápne do hrníčku s kůrkami trochu mléka. Obě dívky se potom radují, že nic netušící babka kůrky i s mlékem snědla, porušila tak půst a určitě přijde do pekla. Před spánkem si Saša představuje, jak čert žene babku do veliké pece. Dětská víra se tak stává náhražkou pomsty.

Olžino pojetí křesťanského odpuštění je v povídce zcela výlučné. Ani její desetiletá dcera Saša, která ve vnějším chování matku ve všem napodobuje, s ní toto pojetí, alespoň prozatím, nesdílí.

„Jindy je ovšem babička tajemnou a kouzelnou vypravěčkou příběhů z minulosti. Dětská vize tu hraje roli mytického pojetí světa." (Hříbková 2005, 145)

Když v chalupě jednoho podzimního večera navíjejí hedvábí, povídají si při tom o starých časech. Děti sedí nebo leží na peci a pozorně poslouchají. Babka si dobře pamatuje příběhy o dojemných osudech lidí. Děti jsou vyprávěním zcela zaujaté a všechno prožívají jako ve skutečnosti: „vzdychaly, třásly se a bledly tu nadšením, tu strachem, a babku, která vyprávěla nejzajímavěji, poslouchaly bez dechu, ani nedutaly". (s. 363)

Od dědečka se děti dozvídají, že za pánů, před osvobozením, bylo lépe, byla větší přísnost, ale i více jídla.

Na to, že perspektiva nazírání na skutečnost může být různá, upozorňuje autor těmito slovy: „K spánku se ukládali mlčky; staří, vzrušeni a rozčileni vyprávěním, přemýšleli o tom, jak krásné bylo mládí, po němž, ať už se jim tenkrát dařilo jakkoli, zůstává jen živá, radostná a dojímavá vzpomínka ... " (s. 363)

Je zajímavé si povšimnout, že autor přeruší dědkovo vyprávění, aby rozehrál svůj oblíbený kontrast světla a stínu. Kdykoli někdo „zacloní" lampičku, je vidět „jasné měsíční světlo".

„Měsíční bílý život jako lidská možnost je všude ohraničen černými stíny jako výraz zmarnění této možnosti. ... Jasný svit luny, připomínaný u Čechova napořád, bývá i zdrojem nezkalené čisté radosti a vždy se objevuje jako možnost této radosti, kterou však lidé zpravidla nedovedou uhájit, otráveni účelovými vztahy." (Sekera, 139, 140)

„Jako bytosti převážně citové a nadané soucitem, objevným a tvůrčím vztahem ke světu, který v nich ovšem nikdo nerozvíjí, trpí děti mnohem více než dospělí. Zároveň s jinými projevy zmarněné krásy a poezie (příroda,

umění, láska, ženské tělo) proto zplanění života těchto křehkých 'cherubínů' v povídce působí snad nejbolestněji." (Hříbková 2005, 145)

Při hádkách v rodině se děti v povídce schovávají plné strachu v koutě, mlčí, ale podle Čechova je „slyšet bít jejich malá srdéčka". (s. 357)

Marjiny děti, které jsou často vystavovány strachu a úzkosti, jsou ve srovnání s nově příchozí Sašou apatické, nereagují normálně. Nejstarší z Marjiných děvčátek, Mot'ka, si ani nevšimne příchodu Nikolaje a jeho rodiny, pro ni zcela cizích lidí, do chalupy. Ačkoli je Mot'ce již asi osm let, je zcela netečná. Nehraje si ani s kočkou. To, že kočka je hluchá od bití, je pro ni, zdá se, zcela přirozené. Ve čtvrté kapitole Saša Mot'ku vidí, jak stojí nehybně na balvanu a vůbec si nevšímá toho, jak jí do hlavy praží žhavé slunce.

Když se však blíží opilý Nikolajův bratr Kirjak, začíná všech osm dětí, které v Nikolajově rodné chalupě žijí, hlasitě plakat. Všechny očekávají drastickou scénu urážení a bití Kirjakovy ženy Marji, se kterou se ani tyto otupělé děti ještě nesmířily. I později se děti Marji dají do pláče, když pláče jejich matka.

Saša, které se od Nikolaje a Olgy zřejmě dostává láskyplné výchovy a péče, je dosti soucitná, aby se rozplakala už jen proto, že pláčou ostatní děti.

V Žukově všichni upřímně milují Písmo svaté, se svými dětmi ale nemohou o ničem z Písma, o žádných přikázáních, ani o Bohu hovořit. Sami totiž skoro ničemu z Písma nerozumějí, protože není nikdo, kdo by jim z něj četl nebo dokonce něco vysvětlil. Církev jim jen dává pokyny, kdy se musejí postit a kdy mohou slavit. Navíc je strádání tak sužuje, že se nedokáží na nějaké myšlenky nebo modlitby ani řádně soustředit.

Teprve Olga začne po svém příjezdu vesničanům z bible předčítat. Také Saša, k velké spokojenosti a dojetí žukovských sousedů, čte nahlas z evangelia. Mají proto ve vesnici obě velkou úctu a všichni Žukovští vykají nejen Olze, ale i desetileté Saše.

„Všechny žukovské děti, které uměly číst a psát, odváželi do Moskvy a dávali je za lokaje nebo sklepníky (z protější vesnice dávali děti učit k pekařům). ... Nikolaje odvezli do Moskvy v jedenácti letech." (s. 352) Neznalost mužiků, kteří zůstávají na vesnici, se tak prohlubuje. Někteří z nich se např. křižují i před světskými obrazy a nikdo nerozumí novým právním předpisům, kterými by se měli řídit.

Využitím paralelního dětského světa ve svém díle „Čechov jako by skrytě apeloval na zkušenost a prožitek dětství, které kdysi měli všichni, kdo se podílejí na realizaci uměleckého textu - autor, vypravěč, postavy i čtenář. Aktivizací těchto vrstev vědomí, podvědomí a vnímání, často hluboko zasutých, které jsou nicméně v té či oné míře obsaženy v každém z aktérů, může vzniknout otevřená komunikační situace, v níž lze bez ohledu na přijaté sociální role sdílet myšlenky a prožívat stavy, které jsou sice nesmírně podstatné pro základní životní náladu (naladěnost, rozpoložení) člověka a pro jeho tvůrčí vztah ke světu a k lidem (tento aspekt dětství je charakteristický i pro koncepci člověka v tvorbě L. N. Tolstého a F. M. Dostojevského), ale v jiném komunikačním prostoru mohou působit nemístně, naivně nebo dokonce směšně. Tak u Čechova také nejednou působí, zejména tehdy, když některý ze zmíněných článků komunikace není momentálně nebo vůbec schopen navázat na dané úrovni spojení, nebo pokud jde pouze o falešnou, zkreslenou perspektivu." (Hříbková 2005, 142)

3.3.5. Motiv mužikova úpadku

Autor v povídce líčí především znepokojující nárůst mužikovy slabosti, nespolehlivosti, nevědomosti, agresivity atd. Střípky rozbitého nádobí na svahu za staveními jsou pravděpodobně symbolem rozpadu tradičních hodnot. Rayfield upozorňuje na to, jak se slovo „bít" v povídce stále opakuje: kočka ohluchla z „bití", nádobí je „rozbité", babka „zbije" vnučky, Kirjak Marju pravidelně „bije".

Rozpor mezi dřívější relativní čistotou mužika jako člověka, který je sžitý s přírodou a rozumí jejím zákonitostem i její poetičnosti - a úpadkem, ke kterému dospěl, vyjadřuje autor v jednom kratičkém odstavci, v němž stařec zpívá o přírodě, ale protože je opilý, přechází rychle od poezie a zpěvu ke kletbám: „'Ra-ád mám kvítečka polní!' zazpíval náhle stařec vysokým, pronikavým hlasem ... 'Na polích sbírám je rád ... ' Potom si uplivl, hrubě zaklel a šel do chalupy." (s. 355)

Úpadek mužika je v povídce spojen především s rozrůstáním návyku na alkohol, v té době všeobecným. Mužici v Žukově tráví svůj volný čas nejraději pitím alkoholu. Vesnická hospoda je v *Mužicích*, stejně jako dříve v povídce Vražda a později v povídce *V rokli* „pramenem zkaženosti ve vesnici" a příčinou nouze. „Hospoda půjčuje peníze a mění každý svátek v opilecké řádění." V hospodě se mužici nejen pravidelně opíjejí, ale také se zadlužují a prodávají to, co ukradli. (Rayfield, 187, 190)

„V hospodě a kolem ní hlučeli mužici, zpívali opilými hlasy, každý něco jiného, a nadávali tak, že se Olga celá třásla a říkala: 'Ach lidičky . . . !' Divila se, že nadávky je slyšet bez přestání a že nejhlasitěji a nejdéle nadávají starci, kteří by už měli myslit na smrt. Děti i dívky poslouchaly nadávky a nic je to nezaráželo, patrně byly na ně zvyklé už od kolébky." (s. 354)

V domácnosti zobrazené v povídce *Mužici* není ani jeden muž, na kterého by bylo možno spoléhat jako na zaopatřovatele rodiny. Jeden z Nikolajových bratrů je na vojně, druhý Nikolajův bratr, Kirjak, propije víc, než vydělá, samotný Nikolaj je smrtelně nemocný a jejich otec - dědek propije všechny peníze, ke kterým se dostane. Babka, Nikolajova matka, si stěžuje, že muži u nich z domu jen vynášejí, ale nic nepřinesou.

Opilství mužů je pro domácnost nejen zásadní ranou ekonomickou, ale naplňuje domov strachem a hanbou. Kirjak v opilosti pokaždé přijde a s velkým hlukem zbije svoji ženu Marju. Autor popisuje situaci, ve které Kirjak udeří Marju surově pěstí do obličeje, řve „jako tur", táhne Marju,

krvácející z nosu, za ruku, a má radost, jak je hrozný. Vtom se zarazí, protože si povšimne přítomnosti hostů, pokřižuje se, pokloní se před ikonami, vrávorá, mluví něco nesouvislého, napije se čaje a usne. Ráno se pak stydí a hostům se omlouvá.

Celá rodina, kromě dětí, které pláčí, se mezitím chová jakoby nic. Nikdo z rodiny se mu v jeho násilí nepokouší zabránit. Důvodem je snad to, že tradiční právo muže trestat podle vlastního uvážení podřízené členy rodiny je dosud neotřesitelné. Autorita mužů získaná celými staletími tvrdé práce a péče o rodinu či rod je stále tak pevná, že selhání jednotlivého muže nebo jedné generace mužů jí ještě nemůže příliš otřást.

Asi proto je to opět muž, Kirjakův otec – dědek, který jednou Marju před bitím zachrání. Po jejich společném návratu z hospody domů domluví Kirjakovi, aby Marju nebil. Říká mu, že Marja je tichá, hodná a že bít ji by byl hřích.

Ani Nikolaj s Olgou, kteří rozhodně nepatří k těm, kteří by chování Kirjaka schvalovali a neměli s Marjou soucit, se neozvou. Nikolaj dosti důrazně protestuje, když babka zbije jeho dceru, protože neuhlídala zelí před husami. Necítí však zřejmě žádné právo něco namítat, když Kirjak krutě mlátí svou ženu zcela bez příčiny.

Olga utěšuje Marju těmito slovy: „Tak, tak, má milá. Pláčem si od trápení nepomůžeš! Trp a dost. V Písmě stojí: Udeří-li tě někdo v pravou tvář, nastav mu i levou . . . Tak, tak, drahoušku!" (s. 350) A jindy zase: „Tak, tak, drahoušku! Trp a dost. Bylo řečeno: Přijďte ke mně všichni, kteří trpíte a obtíženi jste . . . " (s. 351)

Tak zde ve slovech Olgy zazní ponaučení, které z Písma vyčetl i Tolstoj. Z tohoto hlediska by bylo možno Olgu považovat za tolstojovskou postavu. Tolstoj by však její filozofii a vlastnosti očekával spíše u muže žijícího na vesnici než u ženy přicházející z města. Zejména by je předpokládal u mužika. Čechovovi mužici však už klesli tak nízko, že nejsou schopni nejen si se svou situací poradit, ale ani chápat její příčiny.

Ustrašená Marja i bezcitná Fjokla jsou „velice nevědomé" a nic nejsou „schopny pochopit". Marja je negramotná, neumí se modlit, nezná dokonce „ani Otčenáš". Rozvážná Olga je v povídce pozitivním protikladem těchto mužických žen. Každý den čte nahlas evangelium, které ji dojímá, i když všemu nerozumí. Věří však, že je tam psáno, že „nesmíme nikomu na světě ubližovat - ani prostým lidem, ani Němcům, cikánům nebo židům, a dokonce že bude zle i těm, kteří jsou suroví ke zvířatům". Proto, když vyslovuje „slova z Písma svatého, třebas jí i nesrozumitelná", má tvář „lítostivou, plnou soucitu a jasu". (s. 351)

Týraná Marja už nežije, spíše živoří. Je životem vyděšená, při sebemenší příčině se třese strachy. Její psychický stav je nejzřejmější z toho, že smrt kteréhokoli ze svých mnoha dětí přijímá s úlevou. Oblíbí si Olgu, u které cítí soucit a podporu. Během četných hovorů se ji Olga snaží povzbudit. Autorovi je „sympatický sklon jeho hrdinů k rozpravám a meditacím", pokládá je za „potřebu inteligentních bytostí". (Sekera, 38)

Energická babka stále hlídá, aby např. husy neožraly zelí, aby někdo nesnědl víc než ostatní atd. Tento „motiv obav ze ztrát, které způsobují, že lidé propadají účelové suchosti" putuje u Čechova z díla do díla. (Sekera, 102)

Zdá se, že babka je v rodině jediným člověkem, který na sebe vzal váhu všech starostí o to, aby všichni neumřeli hlady. Myslí to se všemi dobře, ale autor nenápadně ukazuje, že její snažení není šťastné - „sebeušlechtileji míněný prakticismus" je pro Čechova nepřijatelný. „Svorníkem" nejdůležitějších okruhů Čechovova myšlenkového poselství je jeho „kritika účelového člověka, a to nejen jeho prakticismu, ale i celkového životního názoru jako utilitaristické filozofie". (Sekera, 110)

Babka často úzkostlivě a nervózně křičí a hubuje kvůli drobným přestupkům, trestá děti a snad to byla ona, kdo bitím ohlušil kočku. Stává se prvkem společného života, který stupňuje jeho nesnesitelnost do krajní míry. Je to pravděpodobně cena za to, že dokáže uhlídat pro rodinu aspoň to

nejzákladnější z materiálních statků, ale přesto cena placená z posledních sil většiny těch, kteří musejí její chování snášet. „Utilitarismus člověka je jeho hanbou, ponižováním a urážením sebe sama." (Sekera, 103)

Babka má soucit se svým na smrt nemocným synem, ale v rozčilení mu jednou přesto vyčte, že přijel zemřít do vyhladovělé chalupy a přivezl s sebou i svou ženu a dceru, zatímco v dobách, kdy na tom byl dobře, posílal domů jen málo peněz. „Proč sem přijel, a k tomu ještě s rodinou? Jestli umře, kde vezmou peníze na pohřeb? Na Nikolaje, na Olgu i Sašu bylo žalostné pohledět." (s. 367)

Fjokle, ženě vojáka, domácí atmosféra nevadí, sama k ní četnými hrubostmi a urážkami, které rozdává na všechny strany, často přispívá. Když se jí zeptají na jejího muže, odpoví zlostně: „Co je mi po něm!" (s. 350) V noci chodí přes řeku za jinými muži.

Fjokle nevadí, že Kirjak mlátí Marju, ale rozčiluje ji, že děti při tom pláčou. Popuzují ji také Olžiny a Marjiny rozhovory při čaji. I Fjokla je člověk „duchovně nesvobodný", „účelový" a „schopnost uvolněně pozorovat, rozjímat, sedět někde v koutku a popíjet čaj" se s „účelovostí" nesnáší. (Sekera, 101)

Fjokle jejich ubohý život nejen vyhovuje, ale nenávidí dokonce ty, kteří to cítí jinak, jako Olga a Nikolaj. Jak uvádí Sekera, Čechov, stále bojující s předsudky a konvencemi, ve svých povídkách často upozorňuje na, v jeho době poměrně běžnou, nesnášenlivost ke všemu odlišnému, kterou on sám považuje za vlastnost ne lidskou, ale „zvířecí".

Jak upozorňuje Rayfield, Čechovovi mužici „doposud nemají žádný strach nebo zábrany pokud jde o smrt, ale na rozdíl od mužiků Tolstého jsou vyděšení nemocemi až k barbarské pověrčivosti". (Rayfield, 190)

Statečnost čechovovských mužiků tváří v tvář smrti je však jiná než u mužiků Tolstého: „Starci a babce říkali přímo do očí, že už žijí dlouho, že je načase, aby umřeli, ale že se k tomu nemají. Neostýchali se říkat Fjokle před Nikolajem, že až Nikolaj zemře, její muž bude mít odslouženo a vrátí

se z vojny domů. Marja nejenže se smrti nebála, nýbrž dokonce litovala, že tak dlouho nejde, a bývala ráda, když jí umíraly děti." (s. 370)

„Ty si tam chcípej na peci, nemehlo jedno! Ďas vás sem přived, darmožrouty!" vykřikne jednou Fjokla zlobně na Nikolaje. (s. 357) To otráví Nikolaji už tak dost nepříjemný život v rodné chalupě. Jeho ponížení tímto vyvrcholí. Zoufale chce odtud pryč, ale nemá už kam.

I když v devatenáctém století sedláci tradičně vyhledávali lékaře jen zřídka a v největší nouzi, babka se velmi ráda chodí léčit do nemocnice. Čechov popisuje s notnou dávkou humoru, jak se babka při každém nachlazení uloží na pec, hlasitě naříká, že umírá, a nechá si udělit poslední pomazání.

Místo pokorného a klidného přijímání vlastní smrti nacházíme tedy u mužiků Čechova spíše až bezohlednou lhostejnost ke smrti a umírání jiných a na druhé straně nepřirozené přivolávání předčasné smrti frustrovanými jedinci, které v povídce reprezentuje Marja.

K nejvíce alarmujícím slovům povídky patří snad tato: „To, co se dělo na vesnici jí (Olze) bylo odporné a trápila se pro to. Na svátek sv. Jiljí pili, na Nanebevzetí pili, na Pozdvižení svatého Kříže pili. O svátku Panny Marie Pomocné bylo v Žukově farní posvícení, a při té příležitosti pili mužici celé tři dny; propili padesát rublů obecních peněz a pak ještě po všech statcích sbírali na vodku. První den zabili u Čekildějevů berana, pojídali jej ráno, v poledne a večer, jedli hodně a děti ještě v noci vstávaly, aby si kousek vzaly. Kirjak byl celé tři dny hrozně opilý, propil všechno, dokonce i čepici a boty, a zbil Marju tak, že ji museli křísit studenou vodou. Pak se všichni styděli, a bylo jim nanic." (s. 369)

Přes to všechno, když Olga po smrti muže opouští vesnici, s vesničany se loučí nerada. Jejich chyby chápe, domnívá se, že se pro ně pro všechny dá najít omluva. Ví, že nemohou odnikud očekávat pomoc. Bohatší lidé mají stejné chyby jako oni. Úředníci, přijíždějící do vesnice, místo pomoci vesnické lidi ponižují a okrádají.

„Není sporu o tom, že Čechov celou vahou svého pronikavého myslitelství stál na straně trpících a ponížených...a jestliže jeho nešťastní podléhali, nebyla to jejich chyba, nýbrž tragédie." (Cigánek, 69, 70)

„Úřady přicházejí pouze jako policie a vyběrači daní. Vesnice je permanentně zadlužená, takže jsou mužikům odebrány samovary nebo zabavena kuřata a ovce, ... úřady nepřispějí ničím." (Rayfield, 190)

Čechov píše o tom, jak podle jeho vlastních slov „hlad, zvířecí strach, těžké břemeno práce ... zatarasily všechny cesty k duševní činnosti ... k tomu, co odlišuje člověka od zvířete a pro co jediné stojí život za to, aby byl žit". (Honzík, 154)

„Důsledkem bídy je to, že se každý mužik mění v bytost neschopnou skutečného štěstí, stále něčím nelítostným a neodbytným zdeptanou - bolestí, soužením, mstivostí, strachem, svrabem nebo hladem." (Rayfield, 190)

Autor povídku zakončí slovy „království nebeské". Snad proto, že „království nebeské" je snem mužika. „Pokud nenachází království nebeské kolem sebe nebo v budoucnosti, vidí je v minulosti. ... V idealizované minulosti jsou stáda zvěřiny, která mohou být snědena, teplá jídla dvakrát denně, osobní péče šlechty, ochrana před policií, výběrčím daní a průmyslníkem. ... 'Žádná svoboda není lepší', tvrdí ve spánku Marja, a Čechovův portrét této degradace podepírá pevná víra, že východiskem není cesta zpátky, ale vzhůru, směrem k rovnoprávnosti s vládnoucími třídami." (Rayfield, 191)

„Čechovovi mužici, se kterými úředníci zacházejí jako se zvířaty a kteří jsou zničení pitím, jsou pouhými pozůstatky přírodního člověka. Nemají nic z morální ušlechtilosti rolnictva Tolstého, a ztratili dokonce poezii, kterou Čechov viděl ve stepních mužicích, například ve *Štěstí* (1887) ... jejich smysl pro tajemství zanikl: nesní, ale obviňují. Nechápou, kdo je utiskuje: nechávají se vést bohatými rolníky, kteří se stali jejich vykořisťovateli a viní zemstvo, venkovskou radu, ze svých neštěstí. ... Zůstaly jim již jen

zbytky morálky: rozdělení na ty, kdo věří v Boha, a na ty, kteří nevěří. Kolektivní duch, patriarchální pořádek vymizel." (Rayfield, 192)

Život na vesnici nedává prakticky nikomu z obyvatel příležitost k získání alespoň nejzákladnějšího vzdělání nebo i dovedností. Když hoří jedno z vesnických stavení, mužici bezradně stojí kolem. Nejen, že jsou namol opilí, ale i kdyby nebyli, vůbec by nevěděli, jak by mohli pomoci, aby se oheň nerozšířil. Jejich myšlenkový obzor je velmi omezený. Nesnaží se porozumět ani věcem, které se jich bezprostředně dotýkají.

Že tomu tak nebylo vždy, ale že na vesnici dochází k opravdovému úpadku, je patrné z následujících slov povídky: „Dříve, před patnácti dvaceti lety, byly rozhovory v Žukově mnohem zajímavější. Tenkrát každý stařec vypadal tak, jako by chránil jakési tajemství, jako by o něčem věděl nebo na něco čekal; mluvilo se o listinách se zlatou pečetí, o rozdělování a nových podílech půdy, o pokladech, a vždycky v jakýchsi narážkách; teď už Žukovští neměli žádných tajemství - jejich život byl jako na dlani, všem viditelný, a dalo se mluvit jen o bídě a o jídle nebo o tom, že nepadá sníh." (s. 368)

3.4. *V rokli*

3.4.1. Úvod do problematiky díla

Rayfield uvádí, že když Čechov opouštěl Melichovo, považoval po *Mužicích* tematiku Melichova za vyčerpanou. Ve zpětném pohledu se mu však svět rolníka zdál ještě temnější než dříve a téma mužika a jeho degradace oživil znovu a s ještě větší naléhavostí v povídce *V rokli* (*В овраге*, 1900), která připomíná Melichovo před osmnácti měsíci. V dopise jednomu nakladateli se Čechov svěřil, že pouze psaní na základě paměti, s odstupem času, mu umožňuje ze všech fakt vybrat to, co je skutečně důležité nebo typické. Také kritik M. Cetlin se zmiňuje, že Čechov psal podle vzpomínek, „jejichž příchuť příběhu rázem dodávala smutný, trochu nereálný kolorit". (Petrova, 422)

V letech 1898-9 začal Čechov důrazněji reagovat na společenské otázky. Mnoho podnětů mu k tomu dal život na Jaltě, kam se hrnuli zoufalí souchotináři bez peněz. Nečekala je tam ale žádná podpora ani sanatorium. Ke kritičtějšímu tónu a aktuálnějším tématům ho přivedl také vliv Gorkého, kterého Čechov učil všímat si zvuku jazyka. Čechov si Gorkého vážil z mladších autorů hned po Buninovi nejvíce. Gorkij Čechova také kontaktoval s radikálním časopisem „Život", ve kterém byla tato povídka publikována.

Proto také povídka *V rokli* zobrazuje mnohem větší konflikt nežli *Mužici*. „Průmysl, surový a zhoubný, proměňuje vesnici, rozděluje rolníky na proletariát a novou buržoazii. Tento proces Čechov pozoroval v okolí Melichova, protože domácký průmysl ... ustoupil cihelnám, malým textilním závodům, koželužnám a rodinný život odtržený od půdy se začal rozpadat." (Rayfield, 193)

„Továrny znečišťující venkov v díle Čechova již dlouho symbolizovaly plenění přírody člověkem. Povídka *V rokli* dává tomuto chybnému působení kapitalismu apokalyptičtější podtext. ... Odsouzení nových faktorů na ruském venkově je jistě radikální až na hranici revolučnosti: Čechov by již nemohl zajít dál ani navzdory uvolnění cenzury na počátku 20. století." (Rayfield, 194)

3.4.2. Rodinné štěstí

Podobně jako v povídce *Můj život* a v řadě dalších Čechovových pozdních prací nás autor vrhá přímo doprostřed příběhu, jehož osou jsou osudy rodiny Cybukinů.

Na začátku povídky *V rokli* je ovdovělý kupec Cybukin obklopen blahobytem a štěstím. Svoji rodinu miluje „nade všecko". Jeho mladší syn Stěpan je sice hluchý a slabý, ale je ženat s krásnou a pracovitou Aksinjou, která začíná, k velké potěše Cybukina, prokazovat nebývalého obchodního ducha. Postupně převezme hlavní tíhu obchodování a kupectví v jejích rukou prosperuje. První vstává a poslední chodí spát.

Kupec Cybukin je ještě plný sil a brzy se znovu ožení. Přítomnost jeho druhé ženy, Varvary, rozjasní dům. Už proto, že Varvara stále rozsvěcí barevné lampičky. Přičinlivá Varvara pracuje v domácnosti, stará se, aby všude bylo čisto. Je laskavá a chápající k ostatním členům rodiny. Pomáhá i lidem v okolí.

I pro staršího Cybukinova syna Anisima, který pracuje ve městě ve vyšetřovacím oddělení policie a je pýchou rodiny, najdou chudou, ale půvabnou a pracovitou nevěstu, Lipu. Anisim před svatbou rodinu obdaruje novými rubly.

Dobrácká Lipa, skoro ještě dítě, zvyklá na nádenický život, se ke spokojenosti všech a jak bylo očekáváno, v novém domově pouští do nejhrubších domácích prací.

3.4.3. Nečekané rány osudu

Ale poznenáhlu se všechno rodinné štěstí začíná vytrácet. Rodinu začínají zasahovat nečekané rány, z nichž první nastane, když se ukáže, že Anisimovy peníze jsou falešné. Vesnický tesař a dodavatel Berla rodinu varuje, ale Aksinja, která má všechny peníze od Anisima hodit do studny, jimi zaplatí za práci sekáčům. Anisim je uvězněn a čeká na soud. Starý Cybukin chřadne starostmi a hanbou. Aksinja začíná v rodině stále hruběji prosazovat svou vůli a k nelibosti Cybukina se pustí do výroby cihel na rodinném pozemku Butokino, kde se nachází písek i voda. Ceny cihel, potřebných při budování železnice, stále stoupají, zisky však plynou jen k Aksinje a jejím společníkům.

Tu se do rodiny znovu začíná vracet naděje. Lipě se narodí synáček Nikifor, potěcha pro ni, pro starého Cybukina náhrada za syna. Když je Anisim odsouzen a odvezen na Sibiř, chce Cybukin vnoučka zabezpečit darováním pozemku Butokino.

Aksinja se o připsání pozemku Nikiforovi odněkud dozví a nepříčetná hněvem kojence opaří vodou na praní. Nikifora odvážejí do nemocnice, kde večer zemře. Lipa jeho mrtvolku celou noc nese zpátky domů, kde rodina Nikiforovi vystrojí pohřeb. Druhý den po pohřbu Aksinja Lipu vyžene z domu.

Po třech letech, v poslední kapitole povídky, je již moc v rodině plně v rukou Aksinji. Na Anisima už si nikdo skoro ani nevzpomene. Od posledního dopisu, ve kterém píše, že je na Sibiři pořád nemocný a úpěnlivě rodinu prosí, aby mu pomohli, se už neozývá. Varvara se Aksinji přizpůsobuje a Cybukinovi se stále více kalí rozum. Prochází se po vesnici celý rok v kožichu, zapomíná chodit k jídlu a když přijde, doma mu zapomínají dát najíst.

Lipa bydlí u matky v jiné vesnici a obě se živí vozením cihel z uklejevské cihelny na železniční stanici a nakládáním cihel na vozy. Jednoho večera,

cestou ze stanice spolu s ostatními ženami a děvčaty, Lipa s matkou potkají Cybukina, o kterém se už po celé vesnici vypráví, že ho snacha vyhnala. Obě se mu hluboce pokloní a Lipa starce dojatého až k slzám obdaruje jídlem.

3.4.4. Symboly zamoření

Již první věta povídky zachycuje změny, kterými v době Čechova civilizace poznamenávala vesnici: „Ves Uklejevo ležela v rokli, takže se silnice a se stanice železné dráhy viděti bylo pouze věže a komíny továren na cic." (s. 9)• Čechov těmito slovy zdůrazňuje dominanci rozrůstajícího se průmyslu nad původním venkovem a jeho krajinou.

Vesnice Uklejevo je v povídce charakterizována slovy: „Tam nepřestávala zimnice a bylo bahnité bláto i ve dne ... " (s.10) Stejně jako slovo „bahno" i samotný název vesnice „Uklejevo" naznačuje lepivost (клей, lepidlo). Využitím tohoto i celé řady dalších symbolů Čechov evokuje dojem zamoření, nemoci, hříchu. Postupně se rozvíjí i motiv souvislosti mezi těmito nedostatky, toho, jak jeden je příčinou druhého a naopak:

„Tam stále páchlo továrními odpadky a octovou kyselinou, již užívali při výrobě cicův. ... Od továrny na kůže voda v říčce často zapáchala; odpadky nakažovaly luh, selský skot hynul sibiřským morem a továrnu bylo rozkázáno zavříti. Počítala se za zavřenou, avšak pracovala tajně s vědomím policejního komisaře a újezdného lékaře, jimž platil majitel po deseti rublech měsíčně." (s.10)

„Zamoření není jen v odpadních vodách, ale i ve zkaženém mase a znečištěném kuchyňském oleji, který Cybukin prodává, v padělaných mincích, které Anisim přináší domů. Lidé jsou jím zotročeni." (Rayfield, 195)

• Zde a nadále v této kapitole jsou použity citáty z: ČECHOV, A. P. *V rokli.* Praha : Alois Hynek, 1910, přel. V. Unzeitig.

Dá se říci, že příběh je přímo vystavěn na symbolech zamoření, a to i zamoření lidských charakterů. Uklejevo umístěné v rokli se zdá být jámou, odpadkovou jámou, i co se lidí týče: „Úředníci jsou prosáklí lží až se zdá, že jim to mění kůži. Morální zamoření se šíří rodinou Cybukinů, jejichž destrukce tvoří příběh." (Rayfield, 194)

3.4.5. Dravčí symboly

Hřích v povídce občas houstne a visí pak jako mlha nad Uklejevem. Smrtonosnost hříchu tlumočí autor pomocí „dravčích symbolů", jejichž úkolem je vyvolávat ve čtenáři pocity děsu a tím i varovat.

Lipa vypráví Berlovi, že Cybukinové žijí „bohatě", ale je u nich „strašně".

Starý Cybukin do tarantasu nasedá „s náskokem", na žebráky „křičí" „Naděl Pán Bůh!" Mužiky „nenávidí", „uráží" je. Také „sytí" úředníci volostné správy lidi „šidí" a „urážejí". Kůže na jejich tvářích je „darebácká".

Ve svátky, ke kterým patří i neděle, pořádají továrníci Kosťjukov a Chyrmini Mladší projížďku, prohánějí se Uklejevem a „hubí" telata. Při té příležitosti „chytají" vyfintěnou Aksinju, která se prochází před svým krámem, a odvážejí ji jakoby „násilím".

Žena vesnického úředníka s sebou na svatbu Anisima a Lipy přivedla „všechny děti a jako dravý pták vrhala se na talíře a zmocňovala se všeho, co přišlo pod ruku, schovávajíc to sobě a dětem do kapes". (s. 27)

Ve chvíli, kdy jsou všichni svatebčané v takovém stavu, že už nevědí, „co jedí, co pijí", vykřikne rolnická žena: „Napili jste se naší krve, proklatci, není na vás záhuby!" (s. 27, 28)

„Hadí" symbol použije autor v souvislosti s alkoholem, kterého se napije Berla na svatbě: „Píval málo a nyní se opil jediným kalíškem anglické hořké. Tato odporná hořká zhotovená neznámo z čeho, omámila každého, kdo ji pil, jakoby uštkla. Jazyky začaly se plésti." (s. 26)

Symbol hada se potom objeví zejména při popisu Aksinji na svatbě: „I v těch nemrkajících očích, i v maličké hlavě na dlouhé šíji, i v její štíhlosti bylo cosi hadího; zelená se žlutou hrudí, s úsměvem, hleděla jako na jaře z mladého osení na mimojdoucího hledí had, protáhnuv se a zvednuv hlavu. Chyrmini (továrníci) jednali s ní volně a bylo velmi zřejmo, že se starším z nich už dávno jest v nejužším poměru." (s. 28)

„Odhalené bílé a dlouhé šíje žen se objevují u Čechova mnohokrát. Na jedné straně symbolizují zdravou ženskou krásu, na straně druhé prosazují jakousi naivní a poněkud hrubou funkčnost", která, jak se domnívá Sekera, je autorovi čímsi „nepříjemná". (Sekera, 73)

Při tanci se „zelená Aksinja jen jen míhala a od její vlečky válo větrem". (s. 28) Symbol větru a míhání či kmitání vyjadřující jakousi nedobrou energii se objeví už ve scéně těsně před svatbou, kdy „Aksinja, zavitá, bez obleku, ve šněrovačce, v nových, vrzajících botkách, přebíhala dvorem jako vichr, a její kolena a nahá hruď jen jen kmitaly. Bylo hlučno, ozývaly se nadávky, proklínání ... " (s. 23)

Lipa se později bojí Aksinji proto, že se „pořád usmívá a jenom časem pohlédne do okénka a oči její jsou tak hněvivé a hoří do zelena ... " (s. 36) Oči Aksinji, hlavního dravce povídky, „hoří zeleně jako vlkovi ve stádu ovcí". (Rayfield, 194)

Když později starý Cybukin nechce Aksinji dovolit samostatné podnikání na rodinném pozemku Butokino, Aksinja, „hodí očima", „zaskřípí zubama" a ten den „její". Aksinja také, jak se zdá, „nespí", ale „pořád chodí" a „hlídá". „Hrozno s ní ... !" (s. 36)

Symbol hada použije autor znovu, když po uvěznění Anisima Aksinja získává převahu nad tchánem a prosadí si cihelnu v Butokině: „Aksinja jezdila tam téměř každodenně v tarantase; ona sama vládla a majíc potkati známé, vypínala krk jako had z mladého obilí a usmívala se naivně a záhadně." (s.46)

Podle Sekery u Čechova doprovodný motiv zvířat vytváří „montážní paralely s hodnotami lidí", v nichž je „cosi živočišně nepříčetného". (Sekera, 62, 63)

Pouze pro popis Aksinji použije autor přímo slovo „zvíře": Aksinja si jedné noci přenese slamník do stodoly, kde je v parném létě chladněji. „Nespala a vzdychala těžce, zmítajíc sebou horkem, shodivši se sebe téměř všecko - a při kouzelném světle měsíce jaké to bylo krásné, jak pyšné zvíře!" (s. 43)

Když na ni stařec zavolá, aby zjistil, jestli falešné ruble opravdu hodila do studny, ozývá se mu Aksinja „hněvivě", a když po její odpovědi Cybukin zdrceně odejde, Aksinja opět „těžce", „hněvivě" vzdychne.

Ke kumulaci „dravčích symbolů" dochází ve vrcholném konfliktu povídky. Aksinja se dozví, že Butokino bylo připsáno Nikiforovi. „Neutírajíc si slz upřela na starce oči zalité slzami, zlostné, kosé hněvem; tvář a šíje její byly červeny, napjaty, neboť křičela ze vší síly. ... Pak rozvzteklena, běhala po dvoře okolo prádla, strhala všecko, i to, co nebylo její, házela na zemi a šlapala po tom." (s. 53)

Aksinja „vbíhá" do kuchyně, kde je „dusno" a „těžko" od mlhy, symbolizující hřích. ... Na Lipu hledí s „nenávistí" a „vyrve" jí svou košilku, kterou Lipa právě pere. Po svém útoku na Lipino dítě Aksinja „prošla do domu mlčky, s dřívějším svým naivním úsměvem". (s. 54)

3.4.6. Symboly oběti

K popisu Lipy a její matky používá autor naopak symboly vyjadřující význam „oběti" či „kořisti". Při prvním setkání s rodinou Cybukinů „Lipa stála u dveří a jakoby chtěla říci: dělejte si se mnou co chcete, věřím vám ... " Na svatbě sedí Lipa „zkamenělá", jako zajíček uhranutý krajtou. Na tváři má stejný výraz jako v kostele: „jakoby právě byla procitla ze mdloby - hledí a nechápe". „Bojí" se Anisima. Jde jí z něj „mráz po celém těle, všemi kostičkami". Po svatbě Lipa pořád mlčí, v noci nemůže úzkostí spát, jen se

„třese". Po odjezdu Anisima se začíná „bát" Aksinji. Autor Lipu popisuje jako nevinného ptáčka: Zpívá „tenkým, stříbřitým hláskem", „hledí na slunce" s „dětským úsměvem" a vypadá přitom jako „skřivánek". Na tváři má stále „plachý úsměv", její oči hledí „dětsky - důvěrně a zvědavě". (s. 18, 19, 34)

Lipina matka, Praskovja, nádenice, má stále „polekanou tvář", v novém domově své dcery nejde dál než do síně nebo kuchyně, kde se „skrývá", „plaše se choulí", „usmívá se prosebně" nebo „umírá bázní". „Kdysi, ještě v mladosti, kupec, u něhož myla podlahy, rozhněvav se, zadupal na ni nohama, ona se silně polekala, omdlela, a v duši její na celý život zůstal strach. A strachem ustavičně třásly se jí nohy a ruce, chvěly se tváře." (s. 18, 19)

Postupně, jak roste nedobrá síla Aksinji, se symboly oběti začínají objevovat i v souvislosti s Cybukinem a Varvarou: Cybukin je „polekán", když se od Aksinji dozví, že falešnými penězi zaplatila sekáčům a „spráskne ruce". Když se Aksinja kvůli připsání Butokina Nikiforovi rozzuří a všem členům rodiny hrubě nadává, Cybukin se „velmi polekal, odběhl do domu a skryl se tam za skříní. A Varvara zarazila se tak, že nemohla hnouti se s místa, a mávala jen oběma rukama, jakoby se bránila včele." (s. 52)

Lipa hledí na rozzuřenou Aksinju „zaražena" a když pochopí její vražedný úmysl celá „strne". Když potom Aksinja hodí na Nikifora hrnec s horkou vodou, Lipa nebývale zakřičí. A „nebylo by se věřilo, že neveliká, slabá bytost jako Lipa dovede tak křičeti. A na dvoře pojednou bylo ticho ... nikdo neodvážil se vejíti do kuchyně a podívati se, co se tam děje." (s. 54)

3.4.7. Motiv křesťanství

Je překvapivé, jak ústřední roli dává autor ve svém díle křesťanské víře mužika. I v povídce *V rokli* věnuje motivu křesťanství velký prostor. Křesťanská víra je neoddělitelnou součástí osobnosti mužika, o němž píše:

„I když je jeho víra zničena, celý jeho život (stejně jako Čechovova próza) je řízen posty a svátky, liturgií a nádherou církve." (Rayfield, 186)

Zpívání v kostelním sboru jeho dětství, jak se domnívá Rayfield, dalo Čechovovi „celoživotní lásku k duchovenstvu, k církevnímu jazyku a rituálům". Veškerou poezii nebo hudbu vidí pak Čechov „v její nejčistší formě v církevním prostředí", např. v povídce *Student*. Povídky jako jeho pozdní mistrovské dílo *Biskup* ukazují „muzikálnost a celistvost církevního života, který byl pro agnostika Čechova stejně krásný a nezkažený jako příroda". (Rayfield, 5)

Všestrannou znalost církevních bohoslužeb, pravoslavné religie, kterou později využil ve svém díle, získal Čechov nejen při zpívání v kostele, ale i častými návštěvami kostela, které inicioval jeho otec: „ ... наш отец был большим формалистом во всем, что касалось церковных служб, а потому мы, мальчики, не должны были пропускать ни одной всенощной в субботу и ни одной обедни в воскресенье." (Čechov M. P., 53)

Přílišný důraz jeho otce na církevní obřadnost zřejmě způsobil, že vztah Čechova ke vnější stránce církevního života nebyl tak jednoznačně pozitivní, jak by se mohlo z některých jeho děl zdát. Podle Nikulina se Čechovovi z této sféry líbil jenom zvuk zvonů, což komentoval slovy: „Это все, что осталось у меня от религии." Tím vyjádřil i svůj vztah k víře vůbec, stejně jako slovy: „Религии у меня теперь нет." Jen spisovatel, který došel k takovémuto rozhodnutí a zavrhnul tolstojovství mohl podle Nikulina napsat dílo jako např. *Vražda*. Nikulin polemizuje s tvrzením ženy Čechovova bratra Ivana, že se v Čechovovi zachoval „kousek náboženského cítění". (Nikulin, 9, 10)

Na základě svých vlastních vyjádření je tedy Čechov tradičně chápán jako skeptik, pozitivista či ateista. Přesto kolem této záležitosti existuje mnoho dohadů, které se vinou od Čechovovy doby až do současnosti a ke kterým dává mnoho podnětů samotné Čechovovo dílo. Před zamýšlením se

nad touto otázkou je užitečné připomenout si, jak se k filozofickým a světonázorovým otázkám stavěl samotný Čechov: „ ... писатель был глубоко убежден, что следовать какому-либо учению, теории, доктрине, концепции означает притязать на монопольное обладание истиной, особенно нелепое теперь - в путанице и неразберихе современной жизни. Думать, 'что она все знает, все понимает,' может только толпа. Что же касается людей пишущих, 'то им пора уже сознаться, что на этом свете ничего не разберешь'. Вместе с тем Чехов неизменно подчеркивал необходимость 'общей идеи'." (Gurevič, 505)

Hned po Čechovově smrti začala být rozebírána otázka „zda Čechov ztratil schopnost vnímat Boha a zda u něj došlo k vymizení božství z ruské literatury". Odpovědi byly kladné i záporné. Jedním z příkladů záporných odpovědí může být názor M. Kurdjumova, který se ve své knize *Сердце смятенное: О творчестве А. П. Чехова* (1934) kloní k tomu, vidět v Čechovovi „podvědomou náboženskost", protože v jeho umělecké tvorbě je „intuitivní princip" silnější než „princip intelektuální". Domnívá se, že Čechovovi se „podařilo vyjádřit ruský živel hledačství božství" a že byl „velkým filozofem, který Rusku předpověděl tragickou budoucnost". Ve stejném duchu se i K. Močulskij domnívá, že „čechovovská nostalgie - trápení lidské duše, neutišitelné ničím pozemským - je ve své hloubce religiózní." (Petrova, 427, 428, 433)

Masaryk vnímá Čechova jako člověka, který, ač skeptik, vysoko hodnotí cenu víry pro člověka. Tomuto názoru odpovídá to, že s motivem křesťanství je v povídce *V rokli* spojena její nejzávažnější problematika. Autor také zřejmě prostřednictvím nábožensky založených postav svého díla, jak se domnívá M. Kurdjumov, zkoumá hloubku a krásu víry: „Для Липы и ее матери Прасковьи (*В овраге*), для Ольги (*Мужики*) ... и других людей религиозного склада нет бессмыслицы, ужаса и безысходности." (Petrova, 429)

Lipa v povídce *V rokli*, stejně jako Olga v *Mužicích* a Misail v *Mém životě*, je, jak se domnívá Rayfield, „jedním z přirozených křesťanů, z pokorných, kterým by Čechov přál, aby zdědili zemi". (Rayfield, 162) Beznaděj světa je v Čechovově pojetí rozjasňována jen lidmi přirozeně dobrými, mírnými ale pevnými. Podle V. Nabokova byla již samotná existence těchto Čechovových hrdinů, plných „horoucího sebeobětování" a „duchovní čistoty", příslibem „lepší budoucnosti pro celý svět, poněvadž ze všech zákonů Přírody, je snad nejpozoruhodnější - přežívání nejslabších." Jak soudí V. Iljin, Čechovovy postavy jako Lipa zpodobují „svaté ... spasené duše". (Petrova, 423, 429)

Problém individuálního člověka, osobnosti a jejího osudu je v díle Čechova podle M. Kurdjumova vždy na prvním místě, přičemž Čechov osobnost vnímá jako bytost „absolutně osamělou", jejíž spojení s ostatními bytostmi je pouze „mechanické": „Отсутствие высшего оправдания и высших целей бытия выступает одной из главных причин неудовлетворенности и тоски у всех 'лишних людей' Чехова, а их некоторый эгоцентризм вытекает из 'подсознательно-религиозной тревоги их душ'." (Petrova, 428)

V jednom ze svých dopisů Čechov napsal: „Věřím v individuální lidi, vidím spásu v jednotlivých osobnostech, roztroušených tu i tam po celém Rusku - ať již jsou to intelektuálové nebo rolníci - jejich je síla, i když je jich málo." (Rayfield, 186) K tomu, jaké hodnoty by měli Čechovovi „individuální lidé" ztělesňovat, se vztahuje tato Čechovova myšlenka: „Желание служить общему благу должно непременно быть потребностью души, условием личного счастья; если же оно проистекает не отсюда, а из теоретических или иных соображений, то оно не то ... " (Rodionova, 409)

Masaryk uvádí, že Čechov mužika, kterého jinak líčí bez iluzí, pro jeho víru dokonce upřednostňuje před intelektuálem. Mužik má zdravé jádro, upřímně věří v pravdu, zatímco intelektuál již víru ztratil. Ruské slovo „правда", jak vysvětluje Rayfield, znamená zároveň „pravda" i „spravedlnost". Pokud tedy pro Čechova vůbec existuje nějaká naděje na

spravedlnost, „potom Lipa a Berla jsou mezi oněmi nemnohými lidmi, ve kterých Čechov viděl náznaky spásy". (Rayfield, 196)

Pro Čechova je důležitá podstata, ne forma víry. Mužikovo křesťanství je pro něj jedním z projevů mužikovy vnitřní síly. „Čechov pohlíží na mužikovo křesťanství ne jako na přísnou víru, že život na zemi je přípravou na věčnost, ne jako na etiku sebezapření, ale jako na identifikaci s osudem Marie a Josefa, jejich vděčnost za boží ochranu před císařem a Herodem. Nový Zákon obhajuje prostého tesaře a rybáře a zatracuje rabíny, guvernéry a krále." (Rayfield, 191)

Podle M. Kurdjumova Čechov pojímá zlo jako „hřích, který spoutává život člověka". (Petrova, 429) V povídce *V rokli*, jak upozorňuje Rayfield, je zlo zobrazeno jako nevykořenitelné. Snad proto se proti němu žádná z postav ani nepokouší bojovat. Všichni vědí nebo alespoň tuší, jaké zlo páchá Aksinja, nikdo se jí v tom však nesnaží zabránit. Lipa Aksinju ani slovem neobviní z vraždy svého syna. Dovolí, aby se pro rodinu stala tou, která dítě „neuhlídala", a tím bere všechnu vinu na sebe.

Naprostá většina postav Aksinje neodporuje ze strachu nebo ze zištnosti. Motivace chování Lipy není zcela jasná; dá se jen tušit. Jisté je jen to, že i v ní budí Aksinja stále větší hrůzu. Podle názoru Rayfielda Lipě tato její rezignace, spolu s křesťanstvím a vitalitou, umožňuje přežít a je, stejně jako její křesťanství, instinktivní.

Přesto je však možné, že i na postavě Lipy Čechov zkoumá, jak činil již v dřívější tvorbě, důsledky tolstojovské filozofie o neodporování zlu, která zřejmě ani Čechovovi nebyla zcela cizí: „'Lépe být obětí než katem,' napsal (Čechov) svého času bratrovi Alexandrovi." (Sekera, 87)

Pokud ne tuto, rozehrává zde Čechov mnoho dalších křesťanských strategií řešení životních problémů. Jsou to dobrota, pokora, služba bližnímu, pracovitost, chudoba a ochota trpět, ztělesněné především postavou Lipy. Pro mladičkou Lipu je práce, prostý život a obětavá láska samozřejmostí. U Cybukinů se hned pouští do vytírání podlah, praní atd., spí

v kuchyni, na chodbě nebo ve stodole. Svého právě narozeného syna Nikifora hluboce miluje. Ačkoli všichni předpokládají, že Nikifor bude jednou u Cybukinů kupcem, Lipa stále sní a zpívá o tom, že z něj vyroste mužik a půjdou spolu nádeničit.

Berla je v povídce *Vrokli* vedle Lipy dalším typem „přirozeného křesťana", spravedlivého člověka. Berla jako první upozorňuje Cybukina a Aksinju na to, že na trhu někdo přišel na jednu falešnou drobnou minci pocházející od Anisima. Berla starce nabádá, aby předešel větším problémům. Díky Berlovi Cybukin odhalí, že i stříbrné ruble, které dal Anisim rodině před svatbou jako dar, jsou falešné.

Mužikovo křesťanství je v povídce vyjádřeno mnoha způsoby. Z něj vesničané odvozují své pozdravy, zvyky, názory i morálku. Např. nedostatek péče snachy o původně všeobecně neoblíbeného Cybukina je ve vesnici odsuzován s odkazem na přikázání „cti otce svého i matku svou".

Setkání s Cybukinem, který je tak zbědovaný, že od nich přijme i trochu prostého jídla, udělá na Lipu a její matku takový dojem, že se cestou domů ještě dlouho křižují. Tím povídka končí a Čechov tak ještě více zvýrazní mužikovo křesťanství. Podobný důraz na křesťanství mužika autor položil již v povídce *Mužici,* jejíž poslední slova jsou „království nebeské".

Zdá se, že spolu s útiskem a těžkými podmínkami roste i síla Lipy. Cestou domů po celodenním nakládání cihel za nepatrnou mzdu si spolu s ostatními ženami zpívá a jde přede všemi „hledíc k nebi jakoby triumfovala ... " (s. 67) Setkáni Lipy a Cybukina na konci povídky budí dojem, že „pokorní zdědili alespoň trochu země a ti první se stali posledními". (Rayfield, 195)

3.4.8. Mužik přestává být rolníkem

Existenční situaci tehdejšího mužika, kdy se práce v továrnách stala vedle nádeničení v celém okolí nejběžnější obživou tohoto někdejšího rolníka, ozřejmuje autor ve slovech Lipy:

Lipa Berlovi vypráví, jak otázka zřízení cihelny pro Aksinju vyvolala hádku mezi bratry továrníky a továrna dlouho stála, jako vždy v případě sporů mezi vrchností. Mnoho mužiků bylo po tu dobu bez práce a Lipa radila svému hladovému strýčkovi, aby místo sbírání kůrek po nádvořích šel raději někam orat anebo štípat dříví. „Zapomněl jsem, on na to, a z křesťanské práce ničeho neumím, Lipinko! ... " (s. 36)

Zánik přirozeného života rolníka byl na konci devatenáctého století charakteristický ve vesnicích s větším podílem „továrního dělnictva, skupin, kterým vlastní zemědělská hospodářství slouží jako doplněk výživy." (Petráňovi, 174) Již po delší dobu byl příznačný také rozvoj práce nádeníků, což byli vesničtí usedlíci „s tak malou výměrou půdy, že nestačila k živobytí. Přivydělávali si u sedláků nebo jinou činností (prací v lese, předením, tkaním a podobně)". (Petráňovi, 82)

Na takových vesnicích jako Uklejevo, které ztrácely svou čistě zemědělskou povahu, „se pracoviště místně oddělilo od bydliště, dům přestal být člověku centrem světa, z něhož a k němuž směřuje všechna činnost a myšlení. Průmysloví dělníci bydlící na venkově se tak přiblížili životu 'po městsku', měnícímu funkce domácnosti a rodiny. Se zánikem někdejší funkce domácnosti, jež spojovala členy rodiny hospodáře s osobami, které do tohoto okruhu nepatřily, ale společně stolovaly, se změnily i dříve vymezené právní vztahy výměnkářů, dědická práva a další poměry tradiční rodiny. Ani ve druhé polovině devatenáctého století však většinou v evropských regionech oddělení městského a venkovského způsobu života v těchto zčásti průmyslových vesnicích nebylo úplné, což se projevovalo v zachovávání tradičních rodinných rituálů a sousedské pospolitosti. Odpovědnost za udržování domácího života, odděleného od výdělečné činnosti muže, přebírala tak větší měrou žena." (Petráňovi, 183)

Čechov ve slovech Lipina strýce použil, jak si povšiml Rayfield, slovní hříčku (хрестьянский), zřejmě aby upozornil na nejen zvukovou, ale

i významovou podobnost ruského slova rolník (крестьянин) a křesťan (христианин).

Mužik přestává být rolníkem, přestává tedy být i křesťanem? Čechov na tuto otázku odpovídá životním příběhem Lipy, která od nádeničení na poli a v domácnostech přechází na nádeničení pro cihelnu, příběhem Berly, který se stal tesařem a později dodavatelem, ale i příběhem celé kupecké rodiny Cybukinů.

Aksinja si ze svého původního mužického prostředí do nové rodiny přináší mnoho zdravých vlastností: vitalitu, chytrost, radost, krásu, houževnatost a schopnost mužické ženy pracovat stejně tvrdě jako muž: „Aksinja, sotvaže provdala se za hluchého, projevila neobyčejnou pracovitost a už věděla, komu možno dáti na dluh, komu ne, nosila u sebe klíče, nesvěřujíc jich ani muži, strhovala s účtů, dívala se koním na zuby jako mužík, a pořád se smála nebo pokřikovala; a ať si dělala cokoliv, stařec jen se rozplýval pohnutím a bručel: 'Vida nevěstinku! Vida krasavici - mátušku!'" (s. 11)

Aksinja jde však dál jinou - nemužickou cestou. Kritik J. Ajchenvald si povšiml, že autor „nemá v člověku rád 'podnikavce', který se 'stále stará a někam spěchá'". Aksinja je pro něj „vyvrcholením vší podnikavosti v její hrůze". Pro kritika M. Kurdjumova je Aksinja „ztělesněním vítězícího hříchu". (Petrova, 426, 429)

Autor staví její život do kontrastu s životem Lipy, kterou prostředí nového domova nezmění. V díle autora tím znovu zaznívá trvalé téma autora - „hořký úděl prostých žen a jejich morální převaha". (Sekera, 81)

Z obou snach si pouze Lipa uchová ono instinktivní zlaté pravidlo rolnictva, jejich hledání pravdy a spravedlnosti. „Nezáleží na tom, jak je snad její intuice konečné spravedlnosti iluzorní: Lipa je neposkvrněná, přirozená, životaschopná." (Rayfield, 196)

3.4.9. Bez hříchu nelze . . .

O tom, jak se v rodině Cybukinů skutečně hospodaří, podávají v povídce *V rokli* nejlepší obraz úvahy staršího Cybukinova syna, Anisima. Jako detektiv nemůže přehlédnout, že např. kůže ve vsi ukradených ovcí, ačkoli je ukradl mužik z jiné vsi, visí u jeho otce. Nemůže si nevšimnout toho, že se v rodinném krámě prodává špatné zboží, dává špatná míra, tajně prodává vodka, že lidé jsou rodinou Cybukinů za svou práci odměňováni zkaženým nebo bezcenným zbožím.

Anisim už dávno musí vědět o tom, co před ním později přiznává i Varvara: „Už velmi lidi šidíme. Srdce mě bolí - šidíme, příteli, a jak, Bože můj! Měníme-li koně, kupujeme-li něco, najímáme-li dělníka, - ve všem jest šidba. Šidba a šidba. Postní máslo v krámě jest hořké, ztuchlé ... " Na takové výčitky odpovídá Anisim stejně jako jeho otec: „Kdo k čemu se hodí." (s. 30) „V jejich zaměstnání bez toho nelze . . . bez hříchu totiž . . .", hodnotí situaci v rodině Cybukinů Berla. (s. 66)

To, jak se svět obchodu a svět víry dostávají do protikladu, Čechov ukazuje již v povídce *Vražda*. Hospoda, která je Jakovovi v povídce *Vražda* i Cybukinům v povídce *V rokli* světem obchodu, je vesničanům světem reality a zároveň pramenem morální zkázy. Na druhé straně malé místnosti s ikonami, svíčkami a stálým modlením jsou, jak upozorňuje Rayfield, pro vesničany vysněným, pohádkovým světem a pro Jakova nebo Varvaru citovým ventilem.

Kupci v povídce *V rokli* nejsou jako Jakov deprimováni poselstvím evangelia, že bohatý člověk má jen malou naději, že vstoupí do království nebeského. Pro takové myšlenky i pro víru vůbec už není v jejich mysli místo.

To, že jeho otec nevěří v Boha, si Anisim odvodí z toho, že se podílí na podvodech. Anisim je přesvědčen, že v Boha „nevěří ani písař a též ďáček, i když chodí do kostela a zachovávají posty". (s. 31)

I v *Mužicích* se od Čechova dozvídáme, že čím více lidé na vesnici bohatli, „tím méně věřili v boha a ve spasení duše, třebaže ze strachu před pozemským koncem pro každý případ rozžíhali svíce a dávali na prosebné modlitby"[3].

Anisim Varvaře říká, že jeho otec i mnozí ostatní zachovávají církevní obřady jen „proto, aby o nich lidé špatně nemluvili a v tom případě možná bude strašný soud." Anisim jako by těmi slovy již předvídal špatný konec svého otce i svůj a zároveň reflektoval své dřívější tušení, které mu svitlo v kostele při jeho svatbě: „A tolik hříchů už napácháno v minulosti, tolik hříchův, že není východu, že prositi o milost jest už jaksi nesvědomito." (s. 31, 24)

Autor dále skrze slova Anisima zvažuje, jaké změny probíhají v tehdejší společnosti. Všeobecně se prý soudí, „že lid seslábl, rodiče nejsou ctěni a tak dále". Proto je dokonce na základě biblického proroctví očekáván konec světa. Anisim všechno hoře přičítá úbytku svědomí u lidí. Zdá se mu, že už „není jediného člověka se svědomím, a všecka příčina, protože nevědí, jest-li Bůh čili nic" ... „A odkud také mám věděti, jest-li Bůh čili nic? Od malých let nás učili ne tomu a kluk ještě matku ssaje a učí jej jenom jednomu: Kdo k čemu se hodí!" (s. 31, 32)

Byl to asi právě rozpor mezi pronásledováním zlodějů ve městě a beztrestnými krádežemi jeho otce na vesnici, mezi přirozeným svědomím a naučenou zásadou: „Kdo k čemu se hodí", ze kterého je Anisim stále zmatenější. Svoje špatné svědomí vidí v jiných lidech, honí je pro pomyslnou krádež, a ztrácí tak své zaměstnání. O tom však nemluví, rodina si to jen domýšlí. V době, kdy padělá peníze, je už zřejmě úplně duševně nemocný. O jeho pomatenosti a snad i rozdvojení osobnosti svědčí také podivné dopisy, které podle všeho píše sám, ale přičítá je svému údajnému příteli

---

3 ČECHOV, A. P. *Povídky*. Praha : Odeon, 1988, přel. A. Zahradníčková, s. 370.

Samorodovovi, kterého prý také dokonale „prokouknul" a on ho proto neopouští ani na krok.

Ani rodina, ani soud, který Anisima pošle na šest let na Sibiř, si však nějakých známek jeho nenormálního psychického stavu nepovšimnou. Snad proto, že Anisim bývá často opilý a mnohé z jeho podivného chování je tedy přičítáno na vrub této vášni. Nebo snad i proto, že podobný duševní zmatek je součástí osobností všech zúčastněných. Místo, aby např. starého Cybukina Anisimovo podivné fantazírování a blouznění varovalo, stařec je dokonce „unesen" tím, jak jeho syn „pořád lže". (s. 21) Ani autor se o nějaké duševní poruše nezmiňuje, ukazuje jen příznaky. Jsou však natolik neklamné, že ve čtenáři nemohou nevyvolat otázku, proč jim Anisimova rodina ani nikdo jiný nepřikládá žádný význam.

Teprve při svatbě v kostele, místě důvěrně známém už od dětství, které ho dojímá, Anisim náhle prohlédne a uvědomí si, co vlastně dělá a jak musí skončit, a začne se v duchu modlit o milost. Později to popisuje slovy: „i ve mně pojednou zapištělo svědomí a pokud mě oddávali, myslil jsem si pořád: jest Bůh!" (s. 31) Když však Anisim vyjde z kostela, víra ho opouští, s ní zřejmě i svědomí a strach z trestu a on pokračuje v rozdávání padělaných peněz. V kontrastu k posvátné atmosféře kostela, nechává autor Anisima takto hřešit ve stavu tak hlubokého alkoholového opojení, že se Anisim až potácí.

Starý Cybukin se také postupně pomate z hanby syna, na kterého byl až do té doby velmi pyšný. Ještě více než hanba ho vnitřně ničí to, že Anisim, jako padělatel, vnáší zmatek do peněz, smyslu vší jeho činnosti. Má stále větší pocit, že nedokáže rozlišit pravé ruble od falešných. Přirovnává svůj stav k situaci strýce, jehož žena „hýřila s jinými", a který nemohl nijak přijít na to, které z šesti dětí jsou jeho a které cizí.

„Síly mu ubývalo a to bylo zřejmo ze všeho. Už i lidé báli se méně, a strážník sepsal v krámě protokol, ač dostával jako dříve, co náleželo;

a třikrát volali do města na soud pro tajný obchod vínem - věc však odkládala se pořád pro nedostatek svědků. Stařec se trápil." (s. 45)

Autor zde opět použije symbol mlhy, reprezentující v povídce hříchy, ve slovech, která Cybukin po odsouzení syna na šest let trestanecké práce říká Varvaře: „Jistě nejsem zdráv. V hlavě jaksi . . . mlha. Myšlenky se kalí." (s. 49)

Psychické oslabení a ztráta rodinné prestiže bere Cybukinovi i převahu nad Aksinjou, a tím i kontrolu nad rozrůstáním všeho zla, které založil původně on sám. Toto zlo, nezkrotná chamtivost, mu pak prostřednictvím Aksinji zasazuje poslední ránu v podobě smrti vnuka. Cybukin poté zeslábne ještě víc, takže už Aksinje nestojí ani za to, aby mu dala najíst. Tak se kruh uzavírá a nezbývá než soudit, že v zárodku všeho Cybukinova soukromého neštěstí leží jeho předchozí bezohledná hrabivost, „účelový život vyvolávající iluzi štěstí dosahovaného na úkor nešťastných". (Sekera, 112)

Tato povídka, stejně jako povídka *Mužici,* rozšiřuje téma obžaloby, která je vyslovena už v *Mém životě* ústy Reďky: „Kdo se nenamáhá a netrpí, toho nebude království nebeské. Běda, běda sytým, běda bohatým, běda věřitelům! Nebudou vidět království nebeské. ... "[4]

3.4.10. Obrana mužikovy důstojnosti

Obranu důstojnosti prostého člověka v povídce reprezentuje Berla, podle Rayfielda jediný dělník ve vesnici, kterému ještě zbyla nějaká kuráž. Berla vyjadřuje postoj, ke kterému Čechov nabádal v jednom ze svých dopisů bratra Michaila: „Víš, kde si máš být vědom své nicotnosti? Možná před bohem, před rozumem, krásou, přírodou, ale ne před lidmi." (Sekera, 16)

---

4 ČECHOV, A. P. *Můj život.* Praha : Svět sovětů, 1960, přel. A. Zahradníčková, s. 137.

Když továrník Kostjukov Berlovi nadává do hlupáků za to, že se spotřebovalo více prken, než si představoval, a připomíná mu, že on ho udělal dodavatelem, odpovídá Berla: „I když jsem nebyl dodavatelem, stejně jsem každého dne pil čaj." (s. 39)

Továrník potom, jako by chtěl vysvětlit, proč Berlu podezírá z podvodu, naznačuje, že všichni mužici jsou „šibalové". Na to Berla mlčí a jen si myslí: „My jsme na tomto světě šibaly ... a vy budete šibaly na onom." (s. 39)

Druhý den továrník rozvádí myšlenku, že Berla nemá právo se obhajovat, že spotřeboval prken, kolik bylo potřeba, ale musí mlčet, protože je níže postavený. Na to mu Berla dává tuto odpověď: „Vy jste ... kupec první gildy a já jsem tesař, toť pravda. I svatý Josef ... byl tesař. Řemeslo naše jest spravedlivé, bohumilé ... " (s. 39) Po rozmluvě dochází Berla sám pro sebe k závěru, že tesař je určitě významnější než kupec první gildy, a ujišťuje o tom i Lipu a její matku: „Kdo pracuje, kdo trpí, ten jest i starší." (s. 40)

„Nyní ... Lipě a její matce, které narodily se žebračkami a byly hotovy prožíti tak do konce, dávajíce jiným všecko kromě svých polekaných, krotkých duší, jim možná mihlo se na okamžik myslí, že v tomto ohromném, tajemném světě, v počtu nekonečné řady životů i ony jsou síla, i ony jsou starší nežli někdo ... " (s. 40)

„Stejně jako Reďka v *Mém životě* (Berla) ukazuje pokorným jejich místo v křesťanské stupnici všech věcí. Toto přesvědčení a krása přírody jsou jedinými zbývajícími známkami přirozené spravedlnosti." (Rayfield, 195)

3.4.11. Motiv svatosti

Křesťanství mužiků je možná důvodem, proč Lipa, odnášející si své mrtvé dítě z nemocnice a nemající už síly (v nemocnici při pohledu na umírající dítě stále omdlévala), přítomnost mužiků nejvíce postrádá: „Leží-li na duši hoře, těžko jest bez lidí. Kdyby s ní aspoň byla matka, Praskovja, nebo Berla, nebo kuchařka, nebo kterýkoliv mužík!" (s. 57)

Ve chvíli, kdy si to uvědomí, se jako na zavolanou vynoří ze tmy postavy dvou mužiků – povozníků sedících u ohně. Starý povozník jí poskytne svým upřímným soucitem útěchu.

Stařec také nasměruje myšlenky Lipy do budoucna: „Život je dlouhý, - bude ještě i dobrého i zlého – všeho bude." Vypráví jí, kolik si toho sám v životě vytrpěl, a přesto ještě stále chce žít. Z toho usuzuje, že dobrého muselo být víc. (s. 59)

Na bolestné otázky Lipy (jako např. proč musí maličké dítě před smrtí trpět, když ještě nemá žádné hříchy), na které není odpověď, jí stařec dává vysvětlení v duchu křesťanství: Člověku není dáno vědět vše. Dítě zemřelo, protože je to „Boží vůle".

Lipa se starce zeptá: „Jste svatí?" „Ne. Jsme z Tirsanova." (s. 58), zazní odpověď. „Pro autora jsou 'svatí' ti, kdo pracují a trpí; svoji velikost si neuvědomují, a proto stařec odpovídá: 'jsme z Tirsanova'. To je Čechovova obvyklá lyrická komika, kterou tak často nacházíme v jeho textech." (Sekera, 81)

3.4.12. Motiv putování

S křesťanstvím mužika souvisí u Čechova i motiv putování. Už Olgu v povídce *Mužici* nechává Čechov během jejího pobytu v Žukově často odcházet na poutě do posvátných míst. Její putování ji zcela vytrhuje z bezútěšnosti života ve vesnici, zapomíná při něm dokonce úplně na všechno. To, že má malou dceru a na smrt nemocného muže si vždy uvědomí teprve po návratu do chudé chalupy a „se zářícím úsměvem" říká: „Bůh mi dal milost."[5]

Olga přijíždí na vesnici z Moskvy, ale ať se vydá kamkoli, má „chůzi rychlou a kvapnou jako poutnice"[6]. Potřeba putovat se u ní probouzí naprosto

---

5 ČECHOV, A. P. *Povídky.* Praha : Odeon, 1988, přel. A. Zahradníčková, s. 369.

6 Tamtéž, s. 351.

neodbytně po mužově smrti, kdy ji už k vesnici nic nepoutá. Příchod jara s valícími se vodami a letícími jeřáby je pro ni definitivním impulsem k odchodu, jako by příliv jarních sil i v ní probouzel prastaré pohanské city a motivy: „slzy jí stékaly po tváři a dech se jí zrychloval, protože se jí vášnivě chtělo odejít, kamkoli by ji oči vedly, třeba až na kraj světa".[7] Čeká ještě na vhodné počasí a vydá se spolu s dcerou pěšky do Moskvy. Putování prosluněnou krajinou jim dává, snad jen iluzorní, ale přece jen pocit štěstí. Vesnice, ze které odcházejí, je vyhladovělá a ony doufají, že si po cestě mohou u lidí vyprosit něco k jídlu.

Šklovskij se domnívá, že v dobách, kdy vesnice hladověla, cesty pustly, už proto, že milodary, které dávali žebrákům, byly stále skromnější a málokdo už chodil na pouť ze zbožnosti. Každý šel jen tak. Na cestě se mohl aspoň rozhlédnout kolem. Putování tohoto typu souviselo tedy se vztahem k samotné přírodě, který musel být velmi silný a blahodárný, když ani hladový člověk nešetřil silami a šel jen pro chůzi samotnou a „dívání kolem". Takový vztah k přírodnímu prostředí a putování v něm vznikal ovšem již od dětství, jak bylo patrné i z literatury:

„Почти во все русские автобиографии и биографии детства входит изображение первого большого путешествия, связанного, как правило, с первоначальным осознанием принадлежности к России и к ее огромному пространству, которое, бесспорно, является выразительной чертой русского национального самосознания." (Hříbková 1999, 18)

Touha putovat byla také protipólem skutečnosti, že rolník byl stále vázán k „mikrokosmu své domácnosti, hospodářství a každodennosti." O událostech ze vzdálenějších končin se „tradičně dozvídal z kazatelny kostela a zprostředkovaně z vyprávění podle novin, které většinou ještě dlouho do devatenáctého století sám neodebíral." (Petráňovi, 182)

---

7 ČECHOV, A. P. *Povídky*. Praha : Odeon, 1988, přel. A. Zahradníčková, s. 372.

Berla, Praskovja a Lipa v povídce *V rokli* jdou pěšky na pouť v Kazanském „u příležitosti kostelního svátku". Vypraví se tam také snad všichni mužici i žebráci z Uklejeva. Jeden hoch se z trhu vrací v botách tak velkých, že nemůže ohnout nohy v kolenou. Lipa s matkou jdou naopak celou cestu bosé.

Praskovja, i když je churavá a při chůzi se zadýchává, září štěstím: „byla dnes v kostele jako lidé, pak chodila po trhu, pila tam hruškový mošt! To stávalo se jí zřídka a také se jí teď zdálo, jakoby žila spokojeně dnes poprvé v životě. Odpočinuvše si, šli všichni tři pospolu. Slunce už zacházelo a jeho paprsky pronikaly hájem, svítily se na kmenech. ... " (s. 37)

Tesař Berla je už dlouho také dodavatelem. Místo, aby si opatřil koně, chodí všude raději pěšky. Přesto, že si o sobě myslí, že už je „na umření", že už „ztrouchnivěl", chodí stále i na velké vzdálenosti, po celém újezdě. Kráčí „ze široka, rozháněje se rukama" a v pytlíku si s sebou nese chléb a cibuli. (s. 37)

Z okresní nemocnice se Lipa s mrtvolkou svého dítěte vrací také pěšky. Nečeká, až pro ni přijedou, i když ji čeká daleká cesta. Putování krajinou ji přenáší přes všechnu bolest. Může posedět v hlubokém rozjímání u potůčku, a přijmout i útrpnost zvířete - koně, který se vedle ní nechce napít. I další tvorové o sobě dávají vědět, ozývají se a každý jako by jí říkal o životě něco důležitého: „křičí a zpívají schválně ... , aby kde kdo ... vážil si a využitkoval každé minuty: vždyť život dává se jenom jednou!" (s. 56)

Příroda tak předává své poselství - její hlasy volají zpět do života a její energie vysvobozují člověka z naprosté temnoty. Lipě na její trudné cestě pomáhá i měsíční svit. Na rozdíl od jiných pojetí, která v podobném kontextu v Čechovově měsíčním svitu spatřují spíše nadosobní hodnoty jako věčnost a nekonečnost vesmíru, Rayfield uvádí, že měsíční svit je v Čechovově díle vždy znamením přítomnosti sterility a smrti.

Tento „symbol smrti" má však v povídce *V rokli* podle Rayfielda obrozující moc, jako ve všech Čechovových pozdních povídkách, kde „symboly smrti

hrdinu revitalizují; jako kdyby zvyšovaly naléhavost života tím, že zdůrazňují jeho jedinečnost." (Rayfield, 209)

„Domů měla 12 verst, ale sil jí nestačilo, nevěděla, kudy jíti, měsíc svítil tu z předu, tu z prava a křičela pořád táž žežulka ... Oh, jak teskno jest v noci v polích ... s nebe patří měsíc, také osamělý, jemuž vše jest lhostejno: je-li nyní jaro nebo zima, živi-li jsou lidé nebo mrtvi . . . " (s. 56)

Když později povozníci nabídnou Lipě místo na voze, Lipa sedí vedle starce a ten jí cestou vypráví, jak během svého života procestoval pěšky celou „velikou matičku Rus". Byl na Amuru, na Altaji i na Sibiři, kde obdělával půdu. Nazpět do rodné vsi se vracel opět pěšky, „hubený, všecek otrhaný, bosý, ozáblý". Nějaký pán, který s ním plul na prámu a viděl ho ohryzovat kůrku, mu s velkým dojetím pravil: „Eh, chléb tvůj jest černý, dni tvoje černé . . ." (s. 60)

Rayfield ozřejmuje, že putování mělo pro mužika mystický význam. Mužik putoval podobně jako Marie a Josef putovali do Egypta. Tento útěk Marie a Josefa do bezpečí se dotýkal mužikovy touhy po ochraně a útočišti. Z biblických příběhů se mužik naučil putování i jako životní strategii: „Mně, dědoušku, lehčeji půjde se pěšky. Ale teď srdce se otřásá," říká Lipa vezoucí se na voze, když si připomene utrpení svého dítěte před smrtí, které trvalo celý den. (s. 59)

3.4.13. Motiv dobročinnosti

Rayfield uvádí, že v povídce *V rokli* autor poprvé ukazuje, že mužik chápe své křesťanství především jako dobročinnost. Zestárlého, usouženého a hladového Cybukina neobdaruje jídlem nikdo bohatý, ale Lipa a její matka, a to přesto, že jsou samy velmi chudé a na jídlo si vydělávají těžkou prací. Tak těžkou, že Lipa na konci dne upadá „v nadšení, že den, sláva Bohu, se skončil a že lze odpočinouti si". (s. 68)

Jiný druh dobročinnosti ukazuje Čechov na příkladu Varvary. Po jejím přivdání do rodiny se poprvé na jejich dvůr odváží přijít stařenky i „slabí podnapilí" mužici „propouštění z továrny pro opilství". Varvara je k nim milá a ulehčuje jim v jejich nouzi „penězi, chlebem a starým šatstvem". (s. 12)

Tato dobročinnost, zejména to, že odnáší věci i z krámu, nejprve rodinu pobouří, ale postupně začíná být pociťována jako odlehčení svědomí, a proto je tolerována. V podání Čechova taková dobročinnost vyznívá jako jakýsi druh malé úlitby ze všeho, co bylo získáno hříchem:

„Když v poslední masopustní den anebo trůnní svátek, jenž trval tři dny, odbývali mužikům ztuchlou slaninu ... a brali od pijáků v zástavu kosy, čepice, ženiny šátky, když v blátě váleli se tovární dělníci, zpití špatnou vodkou a hřích, jak se zdálo, zhustnuv, už jako mlha visel ve vzduchu, tenkrát jaksi stávalo se lehčeji při pomyšlení, že tam, v domě, jest tichá, čistotná žena, jež nestará se ani o slaninu ani o vodku; její almužna účinkovala v ty tíživé, mlhavé dny jako pojišťovací záklopka ve stroji." (s. 13)

Snad proto v průběhu povídky mění tento druh dobročinnosti laskavou Varvaru v bytost stále lhostejnější. Navenek zůstává pořád hodná, obdarovává chudé lidi, stará se obětavě o návštěvy, ale neví, jak se vyrovnat se vším zlem kolem sebe. Obává se „Božího soudu": „Na onom světě také začnou rozdělovati, kdo k čemu se hodí," říká jednou Anisimovi. Na vše nedobré, co se děje v rodině však vždy reaguje jenom tím, že „zbělí", „zplní" a dále rozsvěcuje barevné lampičky, které jí v té temnotě dávají zdání světla. (s. 30)

Přejde bez povšimnutí, když jí Anisim sdělí, že ho Samorodov do něčeho vtáhl, že bude bohatý nebo zničený a žádá ji, aby potěšila jeho otce, kdyby se něco stalo. Teprve, když je Anisim už ve vězení, a je těžké mu ještě nějak pomoci, začíná Varvara vyčítat Cybukinovi, že se o syna málo stará. U ní samotné nad starostí o druhé začínají převažovat jiné pohnutky. Když se má dozvědět, jak dopadl soud s Anisimem, celá se třese „a to ne strachem, nýbrž prudkou zvědavostí". (s. 48)

Přestože usiluje o klid a snaží se konat „dobré skutky", v povídce reprezentuje především nevědomost a otupělost, do které se nechává vmanipulovat. Cybukinovi např. poradí, aby Butokino nechal připsat svému vnukovi, když však Aksinja ztropí scénu před lidmi z vesnice, Varvara jako první volá: „Dejte jí Butokino, dejte jí je pro Krista nebeského!" (s. 53)

Nakonec si Varvara zcela zvyká i na to, že její manžel nedostává doma stále častěji najíst. Ji samotnou nechává Aksinja usedat ke stolu každý den a dokonce nic nenamítá ani proti její dobročinnosti.

Varvara se na konci povídky trápí tím, co má dělat s ohromným množstvím zavařeniny, kterou už nemá komu dávat a která se do příštích jahod určitě zkazí. Cybukin je zatím venku o hladu již třetí den.

K motivu dobročinnosti se vztahuje myšlenka napsaná Čechovem v dopise Suvorinovi: „Buržoazie si oblíbila takzvané 'kladné typy' a romány se šťastným koncem, neboť uklidňují jejich mysli, že mohou i získávat kapitál, dbát na nevinnost, být dravcem i šťastlivcem současně." (Sekera, 77)

3.4.14. Potenciální ráj

Podobně jako Žukovo, i Uklejevo je podle Rayfielda potenciálním rájem. Tento potenciál dává vesnici u Čechova síla přírody, síla dobra v lidech, ale také dojmy z dětství:

„Když vyjeli z rokle, Anisim ustavičně ohlížel se na ves. Byl teplý, jasný den. Poprvé vyhnali dobytek a okolo stáda chodily dívky a ženské, oblečené svátečně. Tmavohnědý býk řval, raduje se z volnosti a rozrýval předními nohami zemi. Všude, nahoře i dole, zpívali skřivánci. Anisim ohlížel se na kostel, štíhlý, běloučký – nedávno jej obílili – a vzpomínal, jak se v něm před pěti dny modlil; ohlédl se na školu se zelenou střechou, na říčku, v níž se kdysi koupával a chytával ryby na udici, a radost zavlnila se v duši ... " (s. 33)

Lipa, její matka a Berla, když se vracejí spokojeně z Kazanské pouti, se na chvíli zastaví a pozorují shora z kopce Uklejevo, které „se svými vrbami,

bílým kostelem a říčkou zdálo se krásným, tichým a překážely jenom tovární střechy ... a hledě teď na pole, přemýšlel každý o tom, aby Bůh v čas popřál skliditi obilí, a v duši bylo veselo, radostno a nepokojno". (s. 38)

Podle Rayfielda je v této povídce podobně jako i v některých jiných Čechovových dílech patrná jakási neviditelná hranice dělící dva světy. Překročení této hranice je „momentem transformace, úniku z vězení svého prostředí". (Rayfield, 133) A naopak: Anisim, když se naposledy ohlíží na svou rodnou vesnici a je mu krásně při vzpomínce na dětství, si přeje, „aby pojednou ze země vyrostla stěna a nepustila ho dále a aby zůstal pouze s minulostí." (s. 33)

Když se Lipa s matkou vypraví na pouť, unikají těžké atmosféře Uklejeva. Pomyslnou hranici mezi světem volnosti a světem spoutanosti zde představuje místo, na kterém se obě ženy, které jdou bosky, při návratu posadí, aby se obuly. Přitom pozorují, jak se okolo továren zvedá hustá mlha, symbolizující v povídce hřích. Zdá se, „že mlha zakrývá bezednou propast". (s. 40)

„Marasmus, který visí na Uklejevem, 'zhuštěný hřích' první kapitoly, se objeví jako opravdová mlha vznášející se nad údolím, když do něj Lipa shlíží. Příroda je stále čistá; jen ve vesnici je cítit 'tolik hříchů, že se člověk nemůže osvobodit'." (Rayfield, 195) „Krása" jednoho ze světů „vytváří programový kontrast lidskému pragmatismu" světa druhého. (Sekera, 112)

Lipě a její matce, „ ... bylo dobře seděti zde nahoře, usmívaly se šťastny a zapomněly na to, že přece jest nutno navrátiti se dolů". Domů se ale bohužel vrátit musejí. Té noci ve stodole nechtěně vyslechnou, že Anisim padělal peníze a Aksinja jimi potom úmyslně zaplatila za práci sekáčům. Tehdy zazní jediná výčitka jinak tiché a vše trpělivě snášející Lipy: „Proč jste mě provdala sem, maminko?" „A pocit bezútěšného hoře už už se jich zmocňoval." (s. 40, 44)

Hranici mezi pomyslným světem dobra a světem zla vytyčuje Čechov velmi názorně v *Dámě s psíčkem* (1899): „Na světě je vlastně 'všechno

v podstatě krásně, všechno kromě toho, nač myslíme a co děláme, když zapomínáme na vyšší cíle života a na svou lidskou důstojnost'." (Sekera, 86)

Pro Lipu a její matku vyplývá tato moudrost z jejich víry. A odtud, z křesťanství mužika, z krásy přírody a z pravdy, přichází u Čechova záchrana - a svět se tak znovu může stát rájem:

„Ale zdálo se jim, že kdosi hledí s nebeské výše, s modra, odtamtud, kde jsou hvězdy, vidí všecko, co se děje v Uklejevě, hlídá. A byť si zlo bylo sebe větší, noc přece jest tichá a překrásná a přece na božím světě pravda jest a bude, zrovna tak tichá a překrásná, a všecko na zemi čeká jen, aby splynulo s pravdou jako záře měsíčná splývá s nocí." (s. 44)

Závěr

Rusko devatenáctého století procházelo řadou dříve nebývalých změn, které byly příčinou zcela nových problémů. Rozrůstající se měšťanská společnost potřebovala řešit své rozpory a ještě palčivějším se stával problém ruské vesnice, jíž se změny dotýkaly nejvíce a kde po celé toto století žilo zhruba 90% obyvatel Ruska (na začátku století asi 96%, koncem století asi 86% osmdesátimiliónového obyvatelstva). Hlavními změnami, kterými Rusko v devatenáctém století procházelo, byly:

- závažně narůstající počet obyvatel, jehož důsledkem byla potřeba zabezpečit výživu tohoto obyvatelstva zvyšováním produktivity zemědělství (zrušení nevolnictví bylo jedním z hlavních předpokladů, ale ani po něm se výnosy nezvyšovaly dostatečně rychle); dalším důsledkem byl též relativní úbytek půdy v majetku mužika (vesničané se stávali nádeníky, začínali pracovat v místním průmyslu nebo se stěhovali do měst, na Sibiř či dokonce do Ameriky apod.);
- agrární krize zapříčiněná zejména nedokonalostmi zemědělské reformy, nedostatkem půdy a nevzdělaností rolníků - s ní svázané chudnutí a zadlužování vesnice, neúrody a hladomory;
- počátky odstraňování negramotnosti, modernějšího vzdělávání, zdravotní a sociální pomoci na venkově (toto vše také zaostávalo za reálnou potřebou);
- zprůmyslňování země na úkor investic do zemědělství, rozrůstání měst a s tím spojená nutnost adaptace obyvatelstva na nový způsob života a porušování odvěkých tradic;
- mohutné odlesňování, které zapříčiňovalo vysychání řek a další změny s důsledky i pro zemědělství;

- vznik kapitalistické a dělnické třídy, vzestup kupectva a měšťanstva; rozvoj nových vztahů a myšlení, které rozrušovaly feudální a patriarchální uspořádání a hodnoty;
- vznik a modernizace kapitalistických velkostatků, které si mohly dovolit vzdělané odborníky a experimentování a jimž mohla menší hospodářství konkurovat jen za cenu radikálního snížení životní úrovně svých rolníků;
- úpadek agrární aristokracie, která více a více ztrácela zájem o své tradiční povinnosti k půdě, opouštěla rolníky a žila ve městě nebo v cizině (prestiž šlechty zabývající se pouze hospodařením na svém statku prudce klesala), což vedlo k tomu, že zemědělství přestávala rozumět;
- rozpad tradičního vesnického života a rodiny (ruku v ruce s nárůstem společenských anomálií: přibývalo toulajících se lidí bez práce a bez domova; s nárůstem sociálních nemocí: alkoholismu, sebevražednosti, existenčních problémů; s nárůstem pohlavních chorob a epidemií).

Z tohoto výčtu je patrné, že celkové nároky na člověka a jeho schopnosti, zejména intelekt a přizpůsobivost, se stále zvyšovaly. Rusko navíc dohánělo své kulturní zpoždění za západní Evropou a celkově přejímalo evropskou civilizaci, což bylo zřejmě nezbytné, pokud chtělo být schopno konkurence na světových trzích.

Většina obyvatel Ruska však neměla důvěru ani k evropské civilizaci, ani k městskému způsobu života, na které si z nutnosti zvykala. Dokonce i řada západníků došla k názoru, že Evropa má ještě větší chyby než Rusko. Vesničané se pak obávali, že je měšťané, kteří se nad vesničany vyvyšovali (což jim nebránilo v tom, aby si vesničany na druhé straně idealizovali), svými neřestmi zkazí. Představa o zkázonosné síle města, přijatá vesničany, nepochází jen od Rousseaua a dalších myslitelů, ale již mnohem dříve od církevních autorit.

Z těchto důvodů Rusko procházelo všemi změnami, jež devatenácté století přinášelo, méně ochotně a hůře připravené než západní Evropa. Také proces demokratizace společnosti v Rusku, který zahájila nejprve šlechta

a teprve později jej převzaly další stavy, byl složitý a chaotický. Feudální závislosti se podařilo zrušením nevolnictví v roce 1861 uvolnit jen zčásti, protože nebyla přijata konstituce a udrželo se samoděržaví.

V Rusku se od nejkreativnějších osobností doby více než v jiných zemích očekávalo, že budou nastolovat a rozvíjet otázky pro dobu stěžejní, že se stanou „učiteli života" jako Tolstoj nebo „umělci života" jako Čechov, vizionáři, kteří se dokáží zorientovat v nepřehledných poměrech, zejména ve zmatené přechodné době po roce 1861. Tolstoj a Čechov, kteří jsou spolu s Dostojevským považováni za čelné trojhvězdí ruské klasické literatury, se značnou měrou podíleli na vykrystalizování a rozuzlování teoretických problémů své doby, k nimž patřily např. tyto otázky:

- Povznáší se lidstvo v průběhu civilizace nebo degeneruje (nebo se dokonce blíží k apokalypse)?
- Kdo si zaslouží zdědit zemi: pokorní nebo silní?
- Má se odporovat zlu násilím? Vyžaduje zlo aktivní odpor nebo podvolení se, protože je nezbytnou podmínkou života?
- Může být individuální svědomí a morální sebezdokonalování prostředkem k obnově člověka a společnosti?
- Je třeba s přírodou bojovat a přetvářet ji, nebo se navrátit do jejího lůna?
- Měla by inteligence vykonávat některé fyzické práce, aby se lidu uvolnil prostor k duševnímu vývoji, nebo by je měla přenechat všechny nevzdělané vrstvě, aby se sama mohla věnovat vytváření pokroku?
- Může se život mužiků změnit vzděláním a zdravotní péčí?
- Je třeba v každém člověku (i dítěti) ctít autonomní bytost, která má právo na plný a šťastný život?

Postoje Tolstého a Čechova, vyjevené v jejich dílech, mají celou řadu styčných ploch. V některých ohledech se naopak odlišují.

Tolstoj, značně ovlivněný rousseauismem, je k civilizaci velmi kritický, tedy i k evropské a městské. Protože rolnická otázka je spolu s jeho

soustavným duchovním hledačstvím pro Tolstého tématem číslo jedna, je pro něj i spor mezi vesnicí a městem trvale naléhavým problémem. Ve svém díle dává např. najevo nesouhlas s tím, že se lidé ve městě baví i v době, kdy vesničané po celý červenec kvůli sklizni spí jen dvě až tři hodiny denně, i s tím, že kultura pro měšťany spočívá v tom, udělat si ze všeho požitek i za cenu existence čtrnáctiletých prostitutek a přepracovaných stařen a dětí. Obrací se tak hlavně proti své vlastní třídě, která takto žije. Podobně se na tento problém dívá i Čechov, který navíc upozorňuje také na to, že někteří lidé z toho, že dělají z lidí prostitutky, alkoholiky, syfilitiky atd., dokonce finančně těží. Požaduje, aby z takto vydělaných peněz alespoň přispěli na léčení těchto nešťastníků.

Tolstoj vysvětluje, že podmínkou existence města je jeho moc odnímat venkovu velkou část každoroční úrody. Někteří rolníci odevzdávají tolik, že jim nezbude nic a musejí odejít za prací do města. Tolstoj pozoruje bývalé mužiky ve městě a zjišťuje, že tam získávají nevyléčitelné nemoci, trpí zimou, hladem a vyčerpávající prací, kterou konají za kopejky, zatímco kolem sebe vidí měšťany rozhazovat i tisíce rublů. Některým z nich to práci zprotiví, hledají jednodušší způsoby, jak přijít k penězům, někteří jsou postupně svody města ničeni. Čechov také odhaluje, že město, ve kterém mužik hledá spásu, zpravidla zahubí to dobré, co v mužikovi ještě zůstalo.

Tolstoj ztotožňuje rozpadání patriarchálních mezilidských vztahů (s vážným chápáním povinnosti a zodpovědnosti) s nástupem dravého egoismu a ztrátou etické orientace. Nejvíce ho mrzí rozklad a odcizení v rodinách. Spolu s narodniky sdílí iluze o nekapitalistickém vývoji Ruska. Čechov naproti tomu v povídce *Můj život* ukazuje na příbězích otců a dětí, jak v jeho době fungují tyto odumírající patriarchální vztahy stejně špatně jako nové buržoazní.

V díle Tolstého vidíme, jak se města velikostí a západní polohou stávají ještě horšími. V Petrohradu se podle Tolstého dá najít výnosné zaměstnání, které nevyžaduje skoro žádnou práci. Muži tam mají i dvě milenky. Na děti

pak nemají čas, jejich výchovu přenechávají ústavům. Žijí si přepychově s vydáními většími než jsou jejich příjmy. Tolstoj ozřejmuje, že tím se dávají koupit a ztrácejí tak nezávislost v myšlení a jednání.

Čechov popisuje tentýž jev na maloměstě, kde jsou lidé nejlépe placeni za nicnedělání nebo mechanickou práci v úřadech, zato s uboze honorovaným fyzicky pracujícím člověkem je jednáno jako se zvířetem. V Čechovově světě nízkost a krutost města triumfuje nad původně nadějným jedincem, který postupně upadá do spárů hrubosti a podlosti. Zlomyslná nesnášenlivost k čemukoli odlišnému dusí všechno tvořivé ještě v zárodku. I ve velkých městech se Čechovovi hrdinové mohou cítit jako v blázinci nebo vězení. Nelítostná elita pak žije v Čechovově Petrohradu plném morálního marasmu. V Čechovově městě je krásná jenom příroda, městští lidé i jejich příbytky krásu postrádají. Město bez přírody připomíná městskou nemocnici, která nemá krajinu ani výhled a je vězením pro své obyvatele, kteří se v ní nikdy nemohou uzdravit. Čechovovi se takové město-nemocnice stává symbolem světa.

Čechov i Tolstoj se hluboce zamýšlejí nad tím, jak civilizace poznamenává život vesnice. Tolstoj neuznává výrobu čehokoli přesahujícího hranice nutnosti. Investice podle něj mají být soustředěny na pomoc zemědělství.

Továrny v díle Čechova symbolizují destrukci, které se člověk dopouští na životním prostředí. Čechov popisuje hrůzy života továrních dělníků. Továrny jsou pro něj nenapravitelným omylem. Různá zlepšení v jejich existenci a životě dělníků jsou jen léčbou nevyléčitelné nemoci.

V Čechovových hrách a povídkách se objevují symboly pokácených lesů a znečištěných řek. Morální slabost lidí umožňuje zamoření přírody. Zamoření pak způsobuje nemoci lidí, zvířat i krajiny vesnice, která se začíná podobat odpadkové jámě. Dravost, která ničí životní prostředí, vede podle Čechova i k destrukci lidských životů pro zištné účely.

Tolstoj ve snaze o záchranu ruské vesnice pomáhá mužikům modernizovat jejich hospodářství a způsob života. Snaží se také o větší osvětu

a vzdělávání vesničanů. Podporuje stavění škol, věnuje se sám vyučování dětí mužiků a také teoretickým úvahám v oblasti pedagogiky. Píše pro lid učebnice a literaturu, která by mu byla srozumitelná, byla zábavná a měla i uměleckou a výchovnou hodnotu.

Pokud jde o vztah k mužikům a vizi vesnice, Tolstoj v *Anně Kareninové* ukazuje, o kolik více realismu je v tom, jak vidí rolníky, často velmi proměnlivě, statkář, který, podobně jako Tolstoj, mezi nimi žije, oproti tomu, jak je spatřuje městská inteligence, která si o nich vytváří zcela umělý a neměnný obraz. Vesnice je pro ni „svatyní lidu", kde lze pozorovat „vzepětí ducha" tohoto lidu. Tato městská inteligence se rovněž domnívá, že dokáže vycítit „vůli lidu" v různých otázkách - tu potom oficiálně hlásá v novinách a časopisech.

Lid pro většinu ruské inteligence zůstával záhadou. Pouze část ruské inteligence se doopravdy snažila k podstatě mužika proniknout, ale i ta většinou sklouzávala k idealizaci.

Tolstoj, ovládán trvalým pocitem dluhu k těžce pracujícím mužikům, nebyl ochoten podívat se na vesnici tak kritickýma očima jako Čechov. Měl pod vlivem rousseauismu tendenci brát mužika v mnohém jako svého učitele a identifikovat se s ním. Přesto Bunin nejen objektivnějšího Čechova, ale i Tolstého řadí mezi ty nemnohé, kteří se idealizaci mužika dokázali vyhnout.

Stejně jako Tolstoj, také Čechov pozorně sledoval život na venkově, zejména během svého trvalého pobytu v Melichovu. Mnoho času a energie tam věnoval obětavé sociální práci. Jeho pozorování ve čtyřiceti vesnicích kolem Melichova ho většinou deprimovala. Podobně jako jeho předchůdci Tolstoj, Turgeněv a Někrasov zobrazoval i Čechov morální priority mužiků a také propast mezi rolníky a ostatní ruskou společností, která znesnadňovala chápání mužika a nalézání cesty k němu. Tento rozpor, daný už velkými přehradami mezi jednotlivými vrstvami ruské hierarchizované společnosti, se prohluboval s tím, jak inteligence přijímala novověkou

evropskou kulturu a rolník zůstával na své předchozí téměř středověké úrovni.

Čechov líčí mužika s jeho archaickými, primitivními obyčeji a podobně jako později Bunin v novele *Vesnice* hovoří i o jeho divokosti. Tolstoj v této souvislosti formuluje problém poněkud odlišně a pro mužiky příznivěji, když hovoří o tom, že mužici jsou v zanedbanosti a zdivočelosti „drženi".

Čechov je při vykreslování života vesnice přísně objektivní. Zahuštěním celé skutečnosti na malou plochu povídky se jeho vize stává dokonce temnější než realita, kterou mohl pozorovat v okolí Melichova; vyznívá apokalypticky. Jeho mužici o všech svátcích pijí a zadlužují se tím ve vesnické hospodě, která půjčuje peníze a bere za alkohol i šatstvo a zemědělské nářadí. Peníze, které potřebují na pití, získávají prodejem kradených věcí a jinými nekalými způsoby. Nezajímá je, kolik bídy, strachu, hanby a bolesti tím vnášejí do života svých dětí. Své ženy krutě bijí.

S mužiky, které takto nelítostně popisuje, měl Čechov v Melichovu dobré vztahy a také jeho hrdinové duchovně blízcí svému autorovi mají mužiky rádi a chápou, že mužici nemohou být lepší při své chudobě, nevzdělanosti a jednotvárném životě, když i elita země má stejné chyby jako oni, pije možná ještě více a její podvody jsou rozsáhlejší.

Touto myšlenkou Čechov polemizoval s tradiční rousseauovsky-romantickou představou narodniků, ale v zásadě i veškeré ruské inteligence, že je to mužik, kdo by měl být učitelem, příkladem a morálním vůdcem zbytku národa, ne-li přímo nositelem božství (narod bogonosjec). Snad proto, že mužik byl svou blízkostí přírodě zdánlivě méně zasažen civilizací, věřilo se v duchu Rousseauovy koncepce, že je i méně zkažený. A nejen to, narodnici věřili v mužikovu vyspělost a neomylný vkus.

Největší změny však tehdy probíhaly právě na vesnici, zatímco myšlenkový svět mužika byl na takové změny nejméně připraven. Čechovův mužik proto rezignuje, nesnaží se už v nastalém chaosu zorientovat nebo získat nové

dovednosti. Z jeho života se vytrácí smysl i tajemno, jeho hovory i myšlenky se vinou jen kolem banálních věcí.

Čechov naznačuje, že mužikův úpadek je spojen s rozpadem tradičních hodnot jeho života, ztrátou určitého řádu a jistoty, které mu dříve pevné patriarchální tradice dávaly. Čechovův mužik zavalený těžkou prací, podlomený alkoholem, sebelítostí a strachem z daní a úřadů, které ho ponižují, zabavují mu kuřata, ovce nebo samovar, nemůže už být jako u Tolstého příkladem skromnosti, pracovitosti, odvahy a pokory. Čechovův mužik je nakonec zcela zbaven své původní rolnické práce a stává se nádeníkem nebo průmyslovým dělníkem.

Čechov ve svém díle analyzuje různé vrstvy ruské inteligence spolu s jejich vztahem k lidu, který vyplývá na povrch nejvíce, když na vesnici vypukne hladomor nebo epidemie. Svým odporem k „požitkářství" polemizuje s indiferentismem velké části inteligence ke společenským úkolům na ruské vesnici. Ačkoli sklon k rozpravám je mu sympatický, nesouhlasí s planými diskusemi, v nichž intelektuálové hledají jen únik ze skutečnosti.

Na druhé straně popisuje i snahy inteligence, která chce mužikům pomáhat, ale nakonec je pro vzájemné nedorozumění opouští. Čechov si zde s Tolstým notuje v myšlence, že dobré úmysly mohou selhávat u lidí iracionálních a „nadmíru dobře živených", u kterých snaha konat užitečné skutky vychází spíše z potřeby zaplnit prázdnotu svého vlastního života, ne z opravdového soucitu s trpícími. Příkladem je Máša z povídky *Můj život*. V této povídce Čechov vyjadřuje myšlenku, že mužik vyšší vrstvy společnosti přesahuje svou vírou v pravdu.

Čechov ve svých povídkách zkoumá také tolstojovství, společenský proud, který byl vybudován na Tolstého myšlenkách o mravním významu prostého, činorodého vesnického života a na jeho chápání poselství evangelia. Velký zájem Čechov věnuje Tolstého filozofii o neodporování zlu. V Čechovově pojetí reakce proti zlu nic nezmůže, protože zlo je nevykořenitelné.

Křesťanství mužika, které je nedílnou součástí mužikovy osobnosti i života, je v Čechovových povídkách důležitým motivem. Čechov však v mužikovi nevidí náboženskou autoritu, ani mu nejde o identifikaci s mužikem jako Tolstému.

Křesťanství znamená pro mužika podle Čechova hlavně pomoc potřebným. Čechov ukazuje i jiný druh dobročinnosti, jehož pravým cílem je odlehčit svědomí ztěžklému hříchem. Tento druh dobročinnosti ve své rodině toleruje i Aksinja (*V rokli*), nejděsivější představitelka Čechovových podnikavců, jejichž dvojí morálku autor vykresluje.

Do Čechovovy temné vize lidstva jako degenerujících dravců vnášejí příslib naděje pouze lidé jako Misail (*Můj život*), Olga (*Mužici*) a Lipa (*V rokli*). Pro Čechova jsou těmi nemnohými jednotlivci, pro které je služba obecnému blahu podmínkou osobního štěstí; pokornými, kterým by přál, aby zdědili svět. Misail neusiluje o spásu, která je důležitým pojmem v etice Tolstého, hledá jen svou vlastní cestu životem. Nechápe se žádných teorií nebo doktrín. Je dobrý z vnitřní potřeby své duše, neočekává za to žádnou odměnu, ani v podobě spásy.

S motivem křesťanství u Čechova souvisí i motiv putování. V jeho povídkách putují i lidé staří, nemocní, hladoví či promrzlí. Pěší chůze v přírodě, v rozlehlé ruské krajině má pro ně zvláštní význam a často jim dává i štěstí.

Tolstoj i Čechov patřili k inteligenci, která si uvědomovala hodnotu kontaktu s přírodou pro život člověka, a protože vnímala celkové odcizování se přírodě, snažila se vědomě vztah s přírodou obnovovat. Stejně jako Tolstoj v době své duchovní krize, i Čechov se během svých skepsí a depresí skrýval na venkově, který mu pomáhal najít duševní rovnováhu.

Tolstoj ve svém díle přímo uvádí, že první podmínkou štěstí člověka je jeho neporušený svazek s přírodou. Ztráta tohoto svazku je naopak velkým neštěstím, kterým jsou trestáni např. lidé ve vězení.

Tolstoj sázel lesy, zakládal ovocné zahrady. Ve své od dětství milované Jasné Poljaně cítil, že se stává lepším člověkem, využíval tam příležitosti k dostatku pohybu a radost z něj i z fyzické práce a přírody dovedl ve svém díle poeticky ztvárnit. Venkov mu poskytoval také tichost a osamocenost potřebnou k rozjímání a tvorbě. Fyzickou práci na půdě považoval Tolstoj za zdravotní i mravní nutnost. Také Čechov se věnuje fyzické práci při hospodaření na svém statku a při sociálních aktivitách v Melichovu. Ve svém díle rozvíjí myšlenku sdílení fyzické práce spolu s mužikem.

Čechov vyjadřuje víru, že člověk má krásu světa zmnožovat. On i jeho laskaví lyričtí hrdinové milují přírodu, sázejí stromy a květiny, věří, že nikomu a ničemu na světě se nesmí ubližovat. Síly přírody je obrozují. Krása krajiny a její prostor je uchvacuje, pomáhá jim zapomenout na zlo světa a je u Čechova často světem dobra, potenciálním rájem, připomenutím harmonie, která by mohla být i v lidském životě. Čechov vždy vedle reálného světa dává nahlédnout ještě do světa ideálního. Každý takový průhled je voláním, možností nebo snad jen nadějí na lepší bytí.

Čechovovo uctívání přírody a pohled na přírodu jako na ráj má své kořeny v jeho dětských radostech v přírodě ještě neposkvrněné kácením lesů a budováním dolů. O přírodě a o dětech píše vždy s největším potěšením. O to větší je jeho lítost nad světem a jeho krásou, jejíž zranitelnost si uvědomuje. O to bolestněji prožívá a sděluje své obavy o hodnoty v životě lidí, které mohou být a zřejmě budou promarněny, vyplýtvány.

Krása je u Čechova tichá a nádherná jako měsíční svit. V hlučném pekle, které člověk kolem sebe ve své bezhlavosti vytváří, k němu už jen občas dolehnou pouhé záblesky krásy jako něčeho snad už nenávratně ztraceného. Někdy mají podobu náhlého prozření nebo sebepoznání, které může zase zmizet a člověk se opět ponoří do temnoty.

Čechov i Tolstoj dávají do protikladu k účelovosti a jiným negativním vlivům civilizace přírodu, dětství, pravdu, lásku a tvůrčí práci, které považují za nejdůležitější hodnoty plného lidského života.

Резюме

Россия в девятнадцатом веке стремилась избавиться от своего культурного отставания от Западной Европы и перенимала западноевропейскую цивилизацию. Но большинство жителей России не доверяло ни западноевропейской цивилизации, ни городскому способу жизни, к которому оно должно было привыкать. Л. Н. Толстой и А. П. Чехов принадлежали к тем представителям русской интеллигенции, которые принимали активное участие в определении и разработке теоретических проблем своего времени, с которыми были связаны напр. такие вопросы:

- Возвышается ли человечество в следствие развития цивилизации или дегенерирует?
- Кто заслуживает унаследовать землю: покорные или сильные?
- Следует ли сопротивляться злу насилием, или с ним надо примириться, потому что оно является неизбежным условием жизни?
- Возможно ли обновление человека и мира путем нравственного самоусовершенствования?
- Надо ли бороться с природой и претворять ее, или необходимо вернуться в ее лоно?
- Должна ли интеллигенция заниматься физическим трудом?
- Могут ли образование и медицина изменить жизнь мужиков?
- Нужно ли в любом человеке (даже и в ребенке) уважать автономную личность?

Отношение Толстого к цивилизации очень критическое. Крестьянский вопрос и связаные с ним противоречия деревенской и городской жизни стали для него ключевыми темами. Толстой наблюдает бывших мужиков в городе и узнает, что мужики в городе заболевают неизлечимыми болезнями, страдают от голода, холода

и непосильной работы. В творчестве Чехова, как правило, город, в котором мужик ищет спасение, уничтожает все доброе, что в нем еще осталось.

Толстой связывает разрушение патриархальных отношений (с серьезным пониманием долга и ответственности) с началом хищного эгоизма и с потерей этических ориентиров. Больше всего его волнует распад и отчуждение в семьях. Как и у народников, у Толстого были иллюзии о некапиталистическом развитии России. Чехов, напротив, в повести *Моя жизнь* показывает в историях отцов и детей, как эти отмирающие патриархальные отношения действуют так же плохо, как и новые буржуазные.

Чехов и Толстой глубоко задумывались над негативными влияниями промышленности на русскую деревню. Толстой не согласился с производством чего-либо выходившего за рамки необходимости. Инвестиции по его мнению должны быть использованы в интересах решения крестьянского вопроса. Фабрики в произведениях Чехова символизируют разрушение окружающей среды человеком. Моральная слабость людей дает возможность загрязнения природы. Хищность, которая уничтожает окружающую среду, по мнению Чехова приводит к деструкции человеческой жизни ради корыстных целей.

Толстой, стараясь спасти русскую деревню, помогает мужикам применять новые формы ведения хозяйства и устройства быта и пытается улучшить народное образование. Чехов уделяет много внимания хозяйственной деятельности в деревенской усадьбе и самоотверженной социальной работе в окрестностях Мелихова.

В романе *Анна Каренина* Толстой изображает, какой искусственный, идеализированный и консервативный образ мужиков сохранился у городской интеллигенции. Однако, он не сумел посмотреть на деревню так критически как Чехов, который описывает мужика с его примитивными инстинктами и привычками, говорит о его дикости, как

и позже Бунин. Толстой говорит только о том, что мужиков держат в заброшенности и одичании.

Но Чехов показывает, что мужики не могут быть лучшими при их бедности, безграмотности и однообразной жизни, если даже у элиты России есть такие же ошибки, как и у мужиков. Чехов таким образом полемизирует с восприятием мужика как учителя других сословий, т. е. с представлением о народе, которое было не только у народников, но, в сущности, у большинства русской интеллигенции. Однако, Чехов считает, что своей верой в правду мужик на самом деле превосходит высшие слои общества.

Самые большие изменения тогда происходили именно в деревне, но мужики к таким изменениям были готовы меньше всех. Упадок был у них соединен с распадом традиционных ценностей их жизни в пореформенной деревне. Мужик Чехова не может больше быть примером скромности, трудолюбия, смелости и покорности, как мужик Толстого.

Своей антипатией к „сибаритам" Чехов полемизирует с индифферентизмом большой части интеллигенции к общественной работе в деревне. Чехов, аналогично изображению этой темы Толстым, описывает стремления части интеллигенции, которая хочет помогать мужикам, но не выдерживает и наконец их из-за взаимного непонимания покидает.

Чехов в своих рассказах и повестях исследует тоже значение толстовства, общественного течения, которое было построено прежде всего на том, как понимал и излагал Толстой евангелие. По мнению Чехова христианство значит для мужика особенно помощь самым бедным. Чехов не смотрит на мужика как на религиозный авторитет, он не идентифицируется с мужиком, как Толстой. В Мисаиле (*Моя жизнь*), Ольге (*Мужики*) и Липе (*В овраге*) Чехов находит тех покорных, которым бы он желал унаследовать землю.

По Толстому, первым условием счастья человека является непосредственная связь с природой. Толстой сажал леса и фруктовые деревья. Физический труд на почве он считал необходимым для здоровья и тоже нравственно неизбежным. Мысль о совместной физической работе с мужиком развивает в своем творчестве тоже Чехов.

Чехов выражает веру, что человек должен размножать красоту. Он и его ласковые, лирические герои любят природу, сажают деревья и цветы, верят, что никого и ничего на свете нельзя обижать. В его рассказах путешествие в природе дает счастье даже людям старым, больным, голодным или озябшим. Красота пейзажа у него часто отождествляется с миром добра и сопоставляется с реальной жизнью.

Чехов и Толстой противопостовляют утилитарности и другим негативным влияниям цивилизации природу, детство, правду, любовь и творческий труд, которые они считают самыми важными ценностями полноценной человеческой жизни.

Summary

In the nineteenth century, Russia went through a lot of changes, striving to overcome its cultural backwardness compared to Western Europe, and gradually assimilating Western European civilization. However, most Russia's population did not trust this civilisation as well as the urban life style, to which it was forced to adapt. Tolstoy and Chekhov are among those representatives of the Russian intelligentsia who considerably contributed to analytically distilling the theoretical problems of their time, such as those to which the following questions were linked:

- Does humanity uplift itself during the civilisation process or degenerate?
- Do the meek or the strong deserve to inherit the earth?
- Should people fight evil with violence? Does evil demand active resistance, or acquiescence - because it is an inevitable condition of life?
- Can the individual conscience and attainment of moral perfection be the means to renew a human and hence reconstruct society?
- Should people fight nature and transform it or should they return to its roots?
- Should the intelligentsia do any physical work?
- Can peasant life be changed by education and better health care?
- Is it necessary to respect the autonomous individual in any person (even in a child)?

The attitude of Tolstoy to civilisation was very critical. Because Tolstoy's chief lifelong preoccupation was with the peasantry, the conflict between village and town was also a constantly pressing question for him. Tolstoy observed the erstwhile peasants in towns and learnt that they were starving, contracted incurable diseases, suffered from cold and exhausting

work there. Chekhov's view of this problem is analogous. He noticed that the town, which the peasants saw as salvation, usually destroyed what was left of their innocence.

Tolstoy identifies the decay of patriarchal human relations (with their serious concepts of duty and responsibility) with the beginning of violent egoism and the loss of ethical orientation. Most of all he is concerned about the deterioration and estrangement in families. With the "narodniks", he shares the illusion of Russia's non-capitalist development. Chekhov, on the other hand, in *My Life*, uses stories of fathers and children to show that the disintegrating patriarchal human relations function as badly as the new bourgeois ones.

Chekhov and Tolstoy thought deeply about the negative influence of industry on the Russian village. Tolstoy rejects production of anything exceeding necessity. In his opinion, investments should be used to solve the question of the peasantry. In Chekhov's works, factories symbolise man's despoiling of the environment. People's moral impotence leads to the contamination of nature. According to Chekhov, predation, which destroys the environment, also causes the destruction of people's lives for the sake of selfish objectives.

Tolstoy, striving to save the Russian village, helps the peasants to modernize their farming and life style and tries to improve the villagers' education. Chekhov pays a lot of attention to running a village estate and on self-sacrificing social work around Melikhovo.

In his novel *Anna Karenina*, Tolstoy shows that urban intelligentsia holds an artificial, idealised and conservative conception of the peasantry. Nevertheless, he was not able to see the village as critically as Chekhov, who depicts the peasant with his primitive instincts and habits and speaks about his wildness, as Bunin does later. Tolstoy speaks only about the fact that the peasants are neglected and kept in primitive conditions.

But Chekhov shows that the peasants (with their poverty, illiteracy and monotonous life) cannot better themselves; even the elite of the nation have the same faults as them. In this way Chekhov speaks out against the conception of the peasant as the teacher of the rest of the nation, i. e. against the idea of the peasantry, which was treasured not only by "narodniks", but basically by the majority of the Russian intelligentsia. The quality which raises the peasant above the higher ranks of the society is, according to Chekhov, his belief in "pravda" (truth, justice).

The greatest changes were taking place in the countryside then, but the peasants were prepared for such changes least of all. Their degradation was connected with the decay of their traditional life values in the post-reform village. Chekhov's peasant could no longer be an example of modesty, diligence, courage and meekness, as Tolstoy's peasant was.

By his protest against hedonism Chekhov polemizes against the majority of Russian intelligentsia's indifference to social work in the village. Chekhov deals with this topic like Tolstoy and describes the endeavours of the part of the intelligentsia who wants to help the peasants, but do not endure and finally leave them due to mutual misunderstanding.

In his short stories and novellas, Chekhov examines the implications of Tolstoyanism, the social stream, which was built mainly on Tolstoy's understanding and interpretation of the gospel's message. In Chekhov's opinion, the peasant understands his Christianity mostly as charity. Unlike Tolstoy, Chekhov does not see the peasant as some religious authority, nor does he identify with him. Misail (*My Life*), Olga (*Peasants*) and Lipa (*In the Ravine*) are the meek, whom Chekhov would like to inherit the earth.

According to Tolstoy, the first condition for people to be happy is their direct communion with nature. Tolstoy planted woods and fruit trees. He considered the physical work of tilling the earth a necessity of health and morality. Chekhov develops the idea of sharing the peasant's manual labour in his works too.

Chekhov expresses the belief that humanity should multiply the world's beauty. He and his kind, lyrical heroes love nature, plant trees and flowers and believe that nobody and nothing in the world may be harmed. In his stories, wandering in the countryside gives happiness even to those who are old, ill, shivering with cold or hungry. The beauty of the countryside to Chekhov identified with the world of goodness and confronted reality.

Both Chekhov and Tolstoy contrasted utilitarianism and other negative impacts of civilisation with nature, childhood, truth, love and creative work, which they regarded as the most important values of quality human life.

Seznam použité literatury

BIRJUKOV, P. *Vzpomínky a listy L. N. Tolstého II.* Praha : Jos. R. Vilímek, 1925.

CIGÁNEK, J. *A. P. Čechov.* Praha : Orbis, 1964.

ČIŇON, K. Корейская литература 1920-х гг. сквозь призму спора о Толстом и Достоевском. In *Толстой или Достоевский?* Санкт-Петербург : Наука, 2003, s. 109 -119.

ČECHOV, A. P. *Můj život.* Praha : Svět sovětů, 1960, přel. A. Zahradníčková.

ČECHOV, A. P. *Povídky.* Praha : Odeon, 1988, přel. A. Zahradníčková.

ČECHOV, A. P. *V rokli.* Praha : Alois Hynek, 1910, přel. V. Unzeitig.

ČECHOV, M. P. *Вокруг Чехова.* Москва : Московский рабочий, 1959.

EJCHENBAUM, B. M. Лев Толстой. Семидесятые годы. In *Ф. И. Тютчев и Л. Н. Толстой. Два гения.* Москва : Русское слово, 2003.

EMERSON, R. W. *Rolnictví: díla a dnové.* Praha : Nakl. J. Laichtera, 1908, přel. J. Mrazík.

FOWLES, J. *The French Lieutenant's Woman.* London : Vintage, 1996.

GAVRAN, M. *Čechov řekl Tolstému sbohem, Noc bohů, Pacient doktora Freuda.* Brno : Větrné mlýny, 2001, přel. D. Rjuljančič.

GUREVIČ, A. M. Три стадии русского реализма. In *A. H. Островский, А. П. Чехов.* Москва : Интрада, 2003, s. 495-507.

HONZÍK, J. *Dvě století ruské literatury.* Praha : Torst, 2000.

HŘÍBKOVÁ, R. Феномен детства в русской классической литературе. In *Русский язык, литература и культура на рубеже веков. Доклады чешской делегации на IX конгрессе МАПРЯЛ.* II часть. Bratislava : Česká asociace rusistů, 1999, s. 14-20.

HŘÍBKOVÁ, R. Laskavý i smutný diagnostik života A. P. Čechov. In *Cizí jazyky,* 2004, roč. 47, č. 4, s. 139-141.

HŘÍBKOVÁ, R. Interpretační aspekty dětství v tvorbě A. P. Čechova. In *Jak čteme ruské klasiky (sborník z konference věnované 100. výročí úmrtí A. P. Čechova).* Praha : Národní knihovna, 2005, s. 141–148.

ITOKAVA, K. Достоевский о помещичьей литературе Толстого и „Новая деревня" С. Мусякодзи. In *Толстой или Достоевский?* Санкт-Петербург : Наука, 2003, s. 50-56.

JEHLIČKA, M. *Lev Nikolajevič Tolstoj.* Praha : Lidové nakladatelství, 1978.

JEHLIČKA, M. *Lev Tolstoj.* Ústí nad Labem : Ústav slovansko-germánských studií UJEP, 1999.

JESIPOV, V. V. *Провинциальные споры в конце XX века.* Вологда : Грифон, 1999.

KELLY, P. K. *Thinking Green!* Berkeley : Parallax Press, 1994.

LAPKA, M.; GOTTLIEB M. *Rolník a krajina.* Praha : Sociologické nakladatelství, 2000.

LEBEDĚVA, V. A. *Толстой и дети.* Тула : Приокское книжное издательство, 1966.

LOGINOVA, M.; PODSVIROVA, L.; SEREBRJANA, N.; ŠČERBAKOVA, I. *Л. Н. Толстой, Документы. Рукописи. Фотографии.* Moskva, 1995.

LOMUNOV, K. Комментарии. In TOLSTOJ, L. N. *Повести и рассказы.* Москва, 1975.

LVOVSKIJ, A. O. Религиозная проблематика Достоевского и Толстого в восприятии шведов конца XIX – начала XX в. In *Толстой или Достоевский?* Санкт-Петербург : Наука, 2003, s. 120-129.

MASARYK, T. G. *O ethice a alkoholismu.* Praha : Knihovna středy, 1912.

MASARYK, T. G. *Rusko a Evropa I.* Praha : Orbis, 1930.

MASARYK, T. G. *Rusko a Evropa II.* Praha: Ústav T. G. Masaryka, 1996.

MASARYK, T. G. *Rusko a Evropa III.* Praha : Ústav T. G. Masaryka, 1996.

MASARYK, T. G. *Slovanské problémy.* Praha : Státní nakladatelství, 1928.

MASARYK, T. G. *Vybrané essaye.* Praha : Spolek českých bibliofilů, 1930.

NIKULIN, L. V. *Чехов, Бунин, Куприн.* Москва : Советский писатель, 1960.

PECHA, L. Pedagogické dílo Lva Nikolajeviče Tolstého. In *L. N. Tolstoj a jeho pedagogický odkaz.* Praha : Státní pedagogické nakladatelství, 1982, s. 5-70.

PETRÁŇOVI J. a L. *Rolník v evropské tradiční kultuře.* Praha : Set out, 2000.

PETROVA, T. G. А. П. Чехов в литературной критике русского зарубежья. In *А. Н. Островский, А. П. Чехов.* Москва : Интрада, 2003.

PŘADKA, M. Počátky a příčiny vzniku sociální pedagogiky. In PŘADKA, M.; KNOTOVÁ, D.; FALTÝSKOVÁ, J. *Kapitoly ze sociální pedagogiky.* Brno : Nakl. Masarykovy univerzity, 2002.

RAYFIELD, D. *Understanding Chekhov (A Critical Study of Chekhov's Prose and Drama).* Wisconsin : The University of Wisconsin Press, 1999.

REMIZOV, V. B. Союз души с душой родной. In *Ф. И. Тютчев и Л. Н. Толстой. Два гения.* Москва : Русское слово, 2003.

RODIONOVA, V. M. *Социальная основа конфликта в рассказе „Жена".* In *А. Н. Островский, А. П. Чехов.* Москва : Интрада, 2003, s. 409-420.

SEKERA, J. *Černý mnich, A. P. Čechov – osobnost a dílo.* Šenov u Ostravy : Tilia, 2002.

ŠKLOVSKIJ, V. *Lev Tolstoj.* Bratislava : Tatran, 1973, přel. V. Hegerová.

TOLSTAJA, A. *Доч.* Москва : Вагриус, 2000.

TOLSTOJ, L. N. *Anna Kareninová I.* Praha : Odeon, 1976, přel. T. Hašková.

TOLSTOJ, L. N. *Anna Kareninová II.* Praha : Lidové nakladatelství, 1963, přel. T. Hašková.

TOLSTOJ, L. N. *Co máme tedy dělati?* Praha : B. Kočí, 1923, přel. K. Velemínský.

TOLSTOJ, L. N. *Избранные повести и рассказы.* том I, Москва : Государственное издательство художественной литературы, 1945.

TOLSTOJ, L. N. *Spisy VII.* Praha : J. Otto, 1890, přel. V. Kříže k.

TOLSTOJ, L. N. *Vzkříšení I.* Praha : Přítel knihy, 1928.

TOLSTOJ, S. M. *Древо жизни: Толстой и Толстые.* Москва : Слово, 2002.

TUNIMANOV, V. A. Достоевский и Толстой на рубеже столетий. In *Толстой или Дрстоевский?* Санкт-Петербург : Наука, 2000, s.234-243.